

a falu

2012. nyár

XXVII. évfolyam

Megjelenés minden évszakban

› A vidéki népesség csökkenésének tényezői és az EU tagországok stratégiai válaszai

› A „zöld-pont” rendszer lehetőségei a tiszai árapasztó tározók tájgazdálkodásában

› A turizmus szerepe a vidék boldogulásában, a vidékiek boldogságában

› Civil szerveződések és szociális szolgáltatók Finnország távoli kistelepülésein

Szerzők

Balázs Katalin	egyetemi docens SZIE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet
Budai Krisztina	elnök Zöldutak Módszertani Egyesület
Csatári Bálint	elnök Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat
Gábor Ágnes	PhD hallgató SZIE Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola
Józsa Klára	tudományos segédmunkatárs SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék
Karcagi-Kováts Andrea	egyetemi tanársegéd DE AGTC GVK Közgazdaságtan és Környezetgazdaságtan Tanszék
Káldosi Zsuzsanna	Phd hallgató SZIE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet
Kilpeläinen, Arja	egyetemi oktató Lappföldi Egyetem, Finnország
Mészáros Dóra	PhD hallgató, SZIE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet
Michalkó Gábor	tudományos tanácsadó MTA CSFK Földrajztudományi Intézet
Mozsgai Katalin	környezetmérnök, ÖKO Zrt.
Pócsi Gabriella	PhD hallgató SZTE TTIK, Földtudományok Doktori Iskola
Podmaniczky László	tszv egyetemi docens SZIE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet
Sepsei Gergely	elnök Pilisi Zöldút Egyesület
Sipos Balázs	tanszéki munkatárs SZIE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet
Tóth Albert	Prof. Emeritus, főiskolai tanár MNVH elnökségi tag
Zéman Zoltán	egyetemi docens SZIE Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola

Orfalu

Weöres Sándor:

NYÁRI ESTE

*Árnyak sora ül a réten.
Nyáj zsong be a faluvégen.
Zúg-dong sűrű raj a fákon.
Békák dala kel az árkon.*

*Bim-bam! Torony üregében
Érc-hang pihen el az éjben.*

*Csillag süt a szeder-ágra.
Lassan jön a pásztor álma.
Rezgő-fű a feje-alja.
Nyár-éj ege betakarja.*

*Bim-bam! Torony üregében
Érc-hang pihen el az éjben.*

A FALU

Szerkesztő bizottság:

Németh Tamás elnök

Csatári Bálint
Csonka-Takács Eszter
Dinya László
G. Fekete Éva
Kovách Imre
Ligetvári Ferenc
Mezőszentgyörgyi Dávid
Ónodi Gábor
Podmaniczky László
Szörényiné Kukorelli Irén
Tóth Albert

Szerkesztőség vezetője:
Eperjesi Tamás

Örökös tiszteletbeli szerkesztő:
Pócs Gyula

Felelős szerkesztő:
Csuták Máté

Felelős kiadó:
Mezőszentgyörgyi Dávid

Nemzeti Agrárszaktanácsadási,
Képzési és Vidékfejlesztési Intézet
1223 Budapest Park utca 2.
Telefon: 06-1 3628100
E-mail: afalu@nakvi.hu
www.agrarlapok.hu

ISSN 0237-4323

Megjelenik minden évszakban

A belvéken Stefanovits Péter
Munkácsy-díjas grafikus, érdekes művész
tusrajzai láthatók.

Tartalom

5

Karcagi-Kováts Andrea
A vidéki népesség
csökkenésének tényezői és
az EU tagországok stratégiai
válaszai

17

**Káldosi Zsuzsanna, Mozsgai
Katalin, Balázs Katalin,
Sipos Balázs, Mészáros Dóra,
Podmaniczky László**
A „zöld-pont” rendszer
lehetőségei a tiszai árapasztó
tározók tájgazdálkodásában

27

Michalkó Gábor
A turizmus szerepe a vidék
boldogulásában, a vidékiek
boldogságában

35

Józsa Klára
A sikertényezők keresése a
hazai aprófalvakban kvantitatív
módszerek segítségével

47

Kilpeläinen Arja

Civil szerveződések és szociális szolgáltatások Finnország távoli kistelepülésein

75

Gábor Ágnes, Zéman Zoltán

Zöld gazdaság és versenyképesség a kontrolling eszközök támogatásával

55

Pócsi Gabriella

Vidéki terek a városok peremén: a kiskertes övezet funkcionális differenciálódása

81

Budai Krisztina, Sepsei Gergely

Zöldutak Európában

65

Tóth Albert

Védendő unikális tájértékeink: a kunhalmok

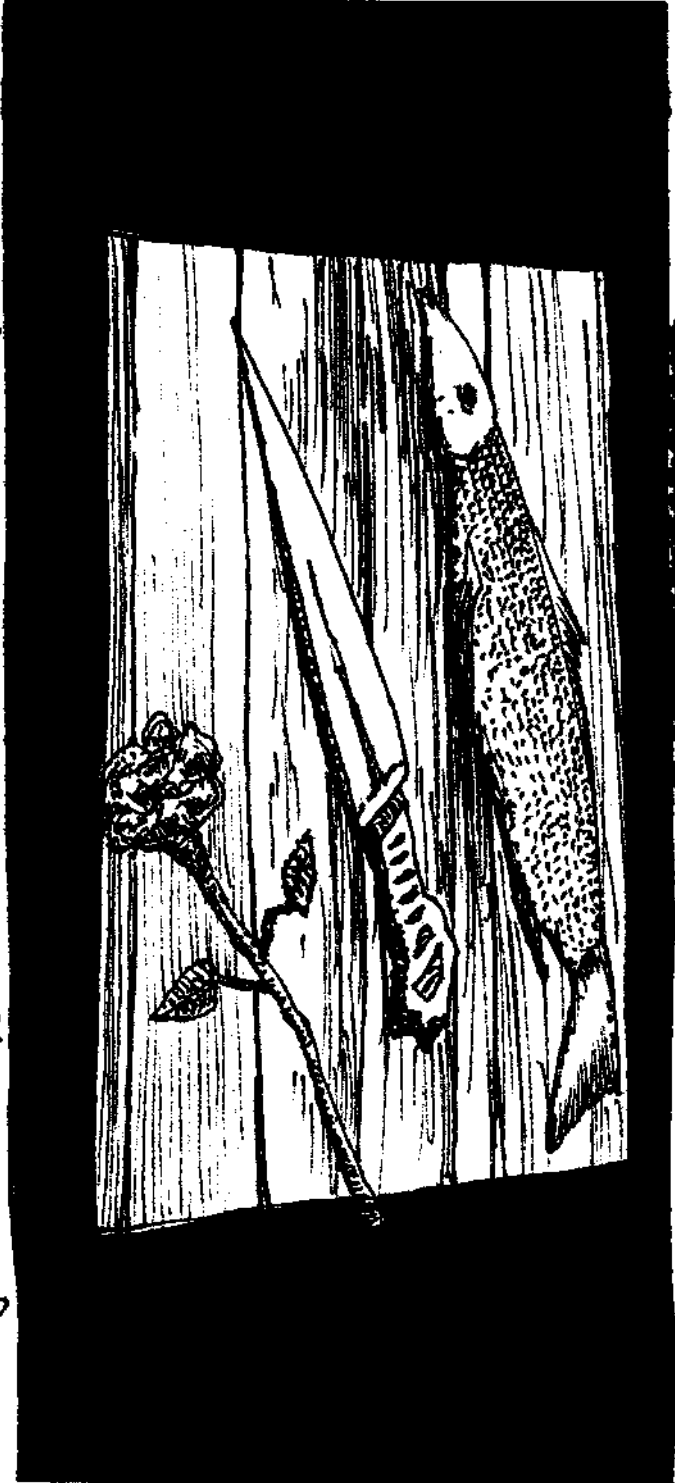
89

Csatári Bálint

Egy különös könyv, különös köntösben, különleges tartalommal

Az **A falu** szerzői, lektorai és szerkesztői – a folyóirat újraindítása óta – díjazás nélkül végzik a munkájukat, ezzel járulnak hozzá a fenntartásához. A megjelent írásművek ezért csak a szerző, illetve a Kiadó hozzájárulásával használhatók fel.

Shenolact

Shenolact

A vidéki népesség csökkenésének tényezői és az EU tagországok stratégiai válaszai

**Karcagi-Kováts
Andrea**

Bevezetés

Az utóbbi néhány évtizedben erőteljes változások mentek végbe Európa vidéki térségeiben. Ezek közül az egyik legaggasztóbb folyamat a vidéki népesség csökkenése. A vidék lakosságának elvándorlása nem új keletű jelenség, már a 19. század közepétől kezdve megfigyelhető volt kontinensünkön, és számos kutatási eredmény szerint az utóbbi évtizedre is jellemző, s Európa sok térségében máig folytatódik (Stockdale 2006). Miközben az EU 27 tagállamának népessége összességében még mindig növekszik – az EU-27 demográfiai trendjének folyamatos emelkedése 1960 óta töretlen –, a vidéki lakosság fogyása számos térségben nyilvánvaló tény (Eurostat 2011). Az EU északkeleti, keleti és részben délkeleti térségében, a tagjelölt és az EFTA országokban a népesség csökken. Egyes előrejelzések szerint 2050-re a népesség némileg csökkenni fog az EU-27 egészét tekintve is, és ez a folyamat az EU-12 országaiban már megkezdődött (EC 2007).

A népesség növekedésének legfőbb hajtóereje a migráció, amely sok régióban ellensúlyozza a természetes változások ne-

gatív hatásait (EC 2009, 2011). Európában a régiók közötti migráció alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban (Biagi et al 2011). A különbség nem pusztán a mobilitás fokában mutatkozik meg – a migráció leggyakoribb magyarázó elmélete, a migráció neoklasszikus makroelmélete (Wiest et al 2011) szerint – az európai tények túlnyomó többsége elsősorban az egyenlőtlenségi mechanizmusoknak tulajdonítható. A migráció itt főként olyan gazdasági tényezők területi eltéréseinek – lassan érvényesülő – következménye, mint a bérek és a foglalkoztatási lehetőségek különbségei. Ezen túl, egyes demográfiai változások, a gazdaság szerkezeti változásai és a globalizáció hatásai szintén hozzájárulnak egyes vidéki területek népességének csökkenéséhez szinte az EU valamennyi tagállamában.

Biaggi és mts (2011) szintén hangsúlyozzák, hogy a migrációs folyamatok tekintetében Európa és Észak-Amerika között megfigyelhető különbségeknek feltehetően sokkal inkább intézményi, kulturális, történelmi és nyelvi okai vannak. Olaszországban a nagy távolságú migráció nem függ össze a természeti tényezőkkel, viszont a gazdasági faktorok jelentős sze-

repet játszanak, éppúgy, mint a nagyvárosi agglomerációk vonzereje. A kis távolságra történő elvándorlások esetében más a helyzet, itt a jobb életminőséget biztosító területek felé történik az áramlás.

A vidéki területek változásai, mint az elvándorlás, a földek elhagyása, de az intenzifikáció és a biológiai változatoság csökkenése is, általában igen lassan mennek végbe, azonban gyakran visszafordíthatatlanok (Westhoek et al 2006). A népességcsökkenés egyik legfontosabb következménye az ökológiai rendszerre gyakorolt hatása. Gross (2008) úgy fogalmaz, hogy a kihívás e tekintetben *„a posztindusztriális táj 'új természetének' megtervezése”*. A kérdés ma úgy vetődik fel, hogy hogyan tudják betölteni közös szerepüket az ökológia és a mérnöki tudományok, a közgazdaságtan és a szociológia, mint a fenntartható fejlődés innovatív mozgatói a népesség csökkenése mellett, amikor *„nem áll rendelkezésünkre olyan értékelő rendszer, amely képes lenne előzetesen eldönteni, hogy a renaturalizáció, az ökológiai helyreállítás és egyéb tervező tevékenységek sikeresek lesznek-e vagy sem”*. A fő célkitűzés *„új fejlesztési potenciálok megnyitása a klasszikus és technológia-orientált iparágak, a turizmus és szabadidő gazdaság, valamint a kutatás fejlesztés gazdasági, társadalmi és ökológiai szempontból fenntartható kombinációi számára”*, azaz a fő cél a fenntartható vidékfejlesztés.

A fenntartható vidékfejlesztés azonban csak a fenntartható fejlődés rendkívül összetett és sok szempontból homályos koncepciójába (pl. Goodland 1995; Lélé 1991; Bartelmus 2003; Dietz, Neumeyer 2007; Martínez-Alier et al 2010; Latouch 2011; Kiss 2011) illesztve értelmezhető. A társadalmi-gazdasági szereplők általában figyelmen kívül hagyják az elmélet összetettségét és bizonytalanságait, és politikai és gazdasági érdekeiket szem előtt tartva választanak

azok reprezentációi közül. (Gáthy, Kuti 2007). Az EU tagországok legtöbb, a problémakörhöz kapcsolódó dokumentuma (így a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiák (nffs) és a nemzeti vidékfejlesztési programok (nvfp) – meglepő módon – egyáltalán nem vagy csak felületesen definiálják a fenntarthatóság fogalmát. A fenntartható fejlődés koncepciójának helyes megragadásához a globális ökológiai rendszer stabilitási követelményeit kell szem előtt tartanunk (v.ö. pl. Daly 1993; Cleveland, Ruth 1997; Gáthy et al 2006; Karcagi-Kováts, Kuti 2012). A vidéki területek fejlesztését számos nemzeti és európai uniós politika kísérli meg befolyásolni. Természetesen a spontán folyamatok, például a makrogazdasági fejlemények és a demográfiai változások hatásai meghatározók (Westhoek et al 2006). A nemzeti fenntartható fejlődési stratégiák és a vidékfejlesztési programok a legfontosabb politikai eszközök, amelyek szerepet játszanak a vidéki folyamatok alakításában. Egyes szerzők álláspontja szerint az nffs-ek szerepe azért is jelentős, mert ezeknek egy alapstratégia szerepét kellene betölteniük, azaz keretet és kiinduló pontot kellene nyújtaniuk az összes többi stratégia számára (Gáthy, Kuti 2007; Szabó, Katona-Kovács 2009). Az EU megújított fenntartható fejlődési stratégiája (EU 2006) közelebb áll ehhez a nézethez a korábbi stratégiáknál, hisz a fenntarthatóság horizontális, keresztmetszeti elvként jelenik meg benne.

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a vidék elnéptelenedésének jelensége hogyan jelenik meg az nffs-ek és a nvfp-k dokumentumaiban. Előbb azt összegezzük, mely tényezőket tekintik meghatározónak e stratégiák, majd bemutatjuk, milyen célokat tűznek ki ezzel kapcsolatban, illetve milyen eszközöket ajánlanak e célok megvalósítása érdekében. Végül összegezzük, hogy mindez milyen

mértékben felel meg a fent vázolt elméleti kereteknek.

Anyag és módszer

Ebben az írásban az elmúlt néhány évben folytatott kutatásaink eredményeit összegezzük, amit angol nyelven már több helyen közreadtunk (Odor et al 2009; Karcagi-Kováts et al 2009a,b; Karcagi-Kováts, Katonáné Kovács 2012).

2007 óta az EU valamennyi tagállama rendelkezik nemzeti fenntartható fejlődési stratégiával (nffs) és szintén az összes tagállam kidolgozta nemzeti vidékfejlesztési programját (nvfp) is. Ezek közül csupán azokat vizsgáltuk, elemeztük és hasonlítottuk össze, amelyek angol, francia, német vagy olasz nyelven elérhetőek. Összesen 20 EU tagország 34 dokumentumát dolgoztuk fel. (Az irodalomjegyzékben – helyhiányában – csak a cikkben hivatkozott források szerepelnek.) Sajnos néhány nffs egyáltalán nem volt fellelhető (pl. Bulgária és Portugália esetében), vagy csak egy rövid angol nyelvű összefoglaló állt rendelkezésre (pl. Görögország és Lengyelország esetében). Néhány kisebb ország (Belgium, Luxemburg, Málta) anyagait is kihagytuk a vizsgálatból, mivel ezekben a vidékfejlesztési politika kevésbé áll a középpontban. Szlovéniának nincs elkülönített nffs-e, a szlovén fejlesztési stratégia pedig nem tárgyalja részleteiben az elnéptelenedés kérdését. Az elemzések eredményeire támaszkodva, és mindvégig szem előtt tartva a nvfp-k négy tengelye közötti erőforrás-allokációt, összehasonlítottuk az nffs-ek és az nvfp-k szemléletmódját és megoldásait. Végül összevettük az EU-15 és az EU-12 tagországokat az elnéptelenedés tényezőinek azonosítása és az erre adott válaszaik alapján. Vizsgálatainkat 2009-ben végeztük, így az eredmények jórészt az addig közreadott nffs-ekben és nvfp-kben feltárt helyzetet tükrözik.

A népesség változása az európai vidéki területeken

Az Európai Unió legtöbb északkéleti, keleti és – részben – délkeleti térségében a népesség csökken. A népességszökkenés által leginkább érintett országok: Németország (különösképpen a korábbi Kelet-Németország), Lengyelország, Bulgária, Szlovákia, Magyarország és Románia, északon a három balti ország és Svédország északi része, valamint a finn Itä-Suomi régió. A népesség csökkenésének trendje ugyan csak nyilvánvaló Görögország sok régiójában (EC 2007; Eurostat 2009, 2011).

A népesség változásának jelentős meghatározó tényezője (a születési és halálzási arányszámon túl) a migráció. Az EU jelenleg a demográfiai ciklus azon pontján van, ahol a népesség természetes változása közel van a kiegyensúlyozotthoz vagy a negatívhoz, így a bevándorlás jelentősége növekszik, mivel ez fogja fenntartani a népesség méretét. Ezen túl, a bevándorlás közvetetten a természetes változáshoz is hozzájárul, lévén, hogy a bevándorlóknak gyermekei születnek. A bevándorlók általában szintén fiatalabbak, és még nem érték el azt a kort, amelyben a halálozás gyakorisága magasabb.

Az Európai Unió egyes régióiban a negatív „természetes változást” ellensúlyozta a pozitív nettó bevándorlás. Ez a helyzet Ausztriában, az Egyesült Királyságban, Spanyolországban, Olaszország északi és középső tartományaiban, valamint Németország egyes nyugati régióiban, Szlovéniában és Svédország déli részén. Ennek ellentéte sokkal ritkább: csak kevés olyan régió van (nevezetesen Lengyelország és Finnország északi régiói), amelynek pozitív „természetes változását” a negatív nettó migráció semmissé teszi. Az Eurostat 2009-es és 2011-es adatai alapján négy olyan térség azonosítható, amelyet többen hagytak

el, mint ahányan érkeztek (negatív nettó migráció):

I. Norvégia és Finnország legtöbb északi régiója;

II. egy keleti csoport, amely tartalmazza Németország legtöbb régióját, Lengyelországot, Litvániát és Lettországot, Szlovákia legtöbb területét, Magyarország egyes területeit, Romániát és Bulgáriát;

III. Franciaország északkeleti területei és tengerentúli megyéi;

IV. Portugália, Olaszország néhány régiója valamint Hollandia.

Németország keleti része például lakosságának több mint 10%-át elvesztette 1990 óta, az alacsony születési ráta és a munkaerő nyugatra történő áramlása következtében. A Berlini Fal 1990-ben történt leomlása óta több, mint 1,5 millióan hagyták el Kelet-Németországot. Egyes demográfusok azt jósolják, hogy annak a 18 millió embernek, akik Kelet-Németországban laktak a fal leomlása idején, 2020-ra csak a fele marad ott (Gross 2008).

1990 és 2002 között sok svéd településen jelentősen csökkent a népesség. Összességében az önkormányzatok 42%-ának népessége csökkent több mint 5%-kal. A vidéki önkormányzatok esetében ez az arány meghaladta a 70%-ot, 58 vidéki település közül csak öt esetében nőtt a népesség (Niedomysl 2007).

Magyarországon az elmúlt évtizedben erősödött a vidéki területekről történő elvándorlás. A legtöbben feltehetően a munkahely és a jobb életkörülmények reménye miatt hagyták el vidéki lakhelyüket. Pozitív változások mentek végbe e tekintetben Közép-Magyarországon és a Nyugat-Közép-Dunántúli Régióban, míg a migrációs mérleg kevésbé kedvező Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön. Ha a jelenlegi irányzatok továbbra is érvényesülnek, a népesség korstruktúráját tekintve valamennyi régióbankedvezőtlen változások-

ra számíthatunk. Ez a munkaképes korú népesség folyamatos csökkenését és ebből következően a gazdaságilag inaktív polgárok számának emelkedését fogja magán után vonni (HungarianGov 2007).

Megjegyzendő, hogy az elhúzóódó válság hatására a magas munkanélküliség miatt egyes tagállamokban napjainkban megindult a vidékre történő visszavándorlás is.

A vidéki területekről való elvándorlás problémájának megjelenése a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiákban és a nemzeti vidékfejlesztési programokban

Ebben a részben azt mutatjuk be, hogy a népességcsökkenés illetve az elvándorlás mely meghatározó tényezőit azonosítják és elemzik az EU tagállamok nemzeti fenntartható fejlődési stratégiái és nemzeti vidékfejlesztési programjai. A bemutatott tényezők sokoldalú kölcsönhatását – helyhiányában – még csak jelezni is alig áll módunkban, így az alábbiakban csupán egy példával illusztráljuk a megközelítést. Hangsúlyoznunk kell, hogy a népesség csökkenése egyszerre oka és következménye az alább bemutatott problémáknak.

A népesség előregedése. Az EU-15 tagállamok dokumentumaiban a *népesség előregedése* az elnéptelenedési folyamat leggyakrabban említett tényezője. A téma mind az nffs-ek, mind az nvfp-k esetében a középpontba kerül, de az utóbbiakban nagyobb hangsúlyt kap. A holland nvfp megemlíti, hogy sok vállalkozás esetében nincs, aki folytassa az üzleti tevékenységet, és a fiatalok kevésbé vannak készletve, hogy átvegyék a családi üzletet. Dániában a statisztikai trendek elemzése azt mutatja, hogy azok az önkormányzatok, amelyekben ma viszonylag magas az idősebb lakosok aránya, 2030-ban is magasabb arányú idősebb népességgel fognak rendelkezni. Ez jelentősen befolyásolja a szociális szolgáltatások

stb. tervezését és költségeit. A ciprusi nffs szintén megemlíti, hogy a vidéki területek kevésbé lakottak, és erős a tendencia a városiasodásra és a népesség előregedésére. A svéd nvfp azt emeli ki, hogy a vidéki térségek fenntartható fejlődése szempontjából fontos, hogy azok a fiatalok számára a letelepedés szempontjából vonzóak legyenek.

Munkanélküliség. Az EU-12 tagországok dokumentumaiban (főként az nvfp-kben) a munkanélküliség kap igen nagy hangsúlyt a vidéki térségek elnéptelenedésével kapcsolatban. Magyarországon a vidékről való elvándorlás egyre jelentősebbé válik, aminek fő mozgató rugója minden bizonnyal a jobb életminőség reménye. A legtöbb esetben minél kisebb a település, annál nagyobb a munkanélküliségi ráta és annál rosszabbak az életfeltételek. A foglalkoztatás esélyei különösen korlátozottak az alacsony képzettségűek, a középkorúak és az idősek esetében, és mégrosszabb a helyzet a gyermeküket egyedül nevelő nők esetében. Ami a roma népesség foglalkoztatási helyzetét illeti, ez a népcsoport van a legkedvezőtlenebb helyzetben, és ezekben a közösségekben a munkanélküliség aránya folyamatosan jóval magasabb az országos átlagnál, valamint jelentős felülreprezentáltságot mutat a hosszú távú munkanélküliség tekintetében is. Litvániában sok problémás terület alakult ki rendkívül alacsony foglalkoztatási rátával és elvándorlási tendenciákkal. A litván nvfp kiemeli, hogy az ilyen területek regionális gazdasági fejlesztésének esélyei csökkennek.

Az életfeltételek. A vidéki területek életminőségének szintje leginkább az EU-12 országokban jelent gondot, s vizsgálataink szerint az nvfp-kben a második leggyakrabban említett tényező, míg az EU-15 megfelelő dokumentumaiban a harmadik. Egyes kutatások szerint a hollandok például jobban szeretnek vidéken élni, mint városi környezetben. Hollandiában

a vidéki lakosoknak több tér áll a rendelkezésükre, élénkebbek a társadalmi kapcsolataik és nagyobb valószínűséggel van autójuk. A városok azonban megfelelőbb életteret jelentenek a fiataloknak és az egyedülálló idős embereknek. A városi területekkel összevetve vidéken a munkafeltételek némileg rosszabbak a nők, mint a férfiak számára. Az életfeltételekkel függ össze, hogy Csehországban a vidék elnéptelenedése megállt. Jelentős fellendülésnek lehettünk ugyanis tanúi a nagyvárosokhoz közeli vidéki térségekben a családi házak építése, és létrejövő szatellit városok sűrű hálózata terén.

Szociális/közösségi szolgáltatások. A szolgáltatások hozzáférhetőségének kérdését gyakran említik az EU-12 nvfp-i. Romániában a vidéki népességnek csupán harmada kapcsolódik a vezetékves ivóvíz hálózathoz, a csatornahálózatba pedig ennél is kevesebb van bekötve. Ez a helyzet nyilván negatív hatásokkal jár az egészségre és a vidéki családok jólétére. Az alapvető infrastruktúra szegényes fejlettségi szintje a legtöbb településen korlátozza más szolgáltatások (kulturális, szórakozási, sportolási lehetőségek, gyermek- és idősgondozás, közösségi közlekedés stb.) fejlődését. Noha a Cseh Köztársaságban általánosságban nem tapasztalható probléma a vidéki térségeket illetően, egyes területeken azonban a vidék elnéptelenedése nem állt meg. A fő okok között a szolgáltatások hiányát, az egészségügyi ellátás és az iskolák rossz elérhetőségét, a tömegközlekedés alacsony színvonalát és az alapvető technikai infrastruktúra hiányát említik. Különösen jellemző mindez a legkisebb önkormányzatok (200–500 lakos) esetében. Érdekes módon hasonló probléma az EU-15 országaiban is megfigyelhető – bár a különbség beszédes –, és a második leggyakrabban említett tényezőként jelenik meg. Az olasz nvfpis kiemeli, hogy egyes vidéki

területekre jellemző a hiányos infrastruktúra, a szolgáltatások szegényesek. Megemlítik a telekommunikációs infrastruktúra alulfejlettségét, és hogy a szélessávú internetkapcsolat csak a népesség kisebb hányadának áll rendelkezésére. Gondként említik a kórházi kapacitások elégtelenségét (332 lakosra jut egy kórházi ágy), a postai és banki szolgáltatások hiányát. Svédországban ugyanakkor a szolgáltatások színvonala és az elnéptelenedés kapcsolatának fordított összefüggésére mutatnak rá: a vidéki területeken tapasztalható erőteljes népességcsökkenés egy sor szolgáltatás kínálatának csökkenéséhez vezetett. A hétköznapi bevásárlást szolgáló üzletek száma 14%-kal csökkent az elmúlt 10 évben, s a vidéki területeken az arány ennél is rosszabb. Ez azt jelenti, hogy a vidéken élő embereknek távolabbra kell utazniuk mindennapi vásárlásaik céljából. A ritkán lakott területeken a csökkenés 20% volt 1996 és 2005 között. 2003 júniusa és 2004 júniusa között 93 terület veszítette el utolsó üzletét. Ezek a körzetek az egész országban szétszórtan helyezkednek el, bár legtöbbjük Észak-Svédország legészakibb megyéiben található – 41 körzet esik erre a területre.

Szegénység/alacsony bérek. Noha ez a jelenség valamennyi vizsgált EU tagországban megfigyelhető, az nvfp-k hangsúlyai között jelentős különbségek tapasztalhatók. A vizsgált EU-15 országok nvfp-inek kevesebb, mint fele, míg a vizsgált EU-12 országok csaknem 90 százaléka említi a szegénységet az elnéptelenedés tényezőjeként. A magyar nvfp kiemeli, hogy a vidéki területeken – és különösképpen a kisebb községekben – nagyobb a kétkezi munkások és az alacsonyabb képzettségűek aránya, ami jórészt a gazdasági szerkezettel és a jövedelmi hátránnyal függ össze. A falvakban a lakosság 24%-a csak általános iskolai végzettséggel, 19% még azzal sem rendelkezik, 43%-uknak pedig semmilyen

képzettsége nincs. A helyzetet súlyosbítja, hogy a népesség kisebb hányada tartozik a gazdaságilag aktív korcsoportba, magas a munkanélküliségi ráta és alacsony a foglalkoztatás. Ezek a feltételek jelentősen befolyásolják a demográfiai folyamatokat és trendeket, és a kis települések elnéptelenedéséhez vezetnek.

A mezőgazdasági tevékenység hanyatlása. Érdekes módon, noha a vidékfejlesztés a Közös Agrárpolitika fontos eleme, az nvfp-k viszonylag kevesebb figyelmet fordítanak a mezőgazdasági tevékenység csökkenésének hatásaira. Azt is meg kell jegyezni, hogy a téma – legalábbis a vizsgált tényezők tekintetében – erőteljesebben jelenik meg az nffs-ekben, mint az nvfp-ekben. Észtországban a vidéki térségek fejlődését többnyire az alacsony népsűrűség és a mezőgazdasági tevékenység arányának folyamatos csökkenése határozza meg. A vidéki vállalkozások körében a mezőgazdasági tevékenységi kör részaránya hozzávetőlegesen 50 százalékra csökkent. A gépesítés mértéke növekedett, s részben ennek következtében sok embernek más munkát kellett keresnie. Ugyanakkor az iparban és a szolgáltatásokban teremtett munkahelyek a mezőgazdaságban elveszített munkalehetőségeknek kevesebb, mint harmadát (28,9%-át) kompenzálták. Ez erősítette a vidék hátrányos foglalkoztatási helyzetét. A cseh nvfp azt hangsúlyozza, hogy a vidék legfőbb problémája már nem a mezőgazdaság fenntartása, hanem a vidéki népesség stabilizálása. A mezőgazdasági szektorban dolgozó munkaerő aránya nem elegendő stabilizáló tényezője a vidéki népességnek. Szükséglet mutatkozik a vidék gazdasági struktúrájának megváltoztatására és az élet és a gazdasági vállalkozás számára vonzó környezet megteremtésére, beleértve a kisvállalkozások feltételeit, azaz az új munkahelyek teremtésének támogatását a mezőgazdaságon kívüli diverzifikációval

és a vidéki területek életminőségének általános javítását. A vállalkozások kockázattól való félelme és az elégtelen finanszírozási források jelentik a vidéki területeken a mikro-vállalkozások akadályát.

Oktatás. A tanulási lehetőségek szűkössége és alacsony szintje – szoros összefüggésben a korábban említett tényezőkkel – jelentős szerepet játszik a vidéki népesség csökkenésében. Magyarországon a vidéki területeken a felsőfokú, sőt a középfokú végzettséget szerzők aránya is jóval elmarad az országos átlagtól, s a legtöbb vidéki lakosnak szakmunkásképző vagy csupán általános iskola a legmagasabb iskolai végzettsége. A vidéki gazdaság szerkezeti átalakításának egyik legfőbb akadálya a gazdaság jelenlegi igényei és a képzettségi illetve szakmasztruktúra közötti jelentős eltérés. A holland nvfp is megemlíti, hogy a vidéki lakosok általában alacsonyabb képzettséggel rendelkeznek, de azt is hozzáteszi, hogy ez jórészt megfelel a vidéki gazdaság, pl. a turizmus igényeinek. A svéd nvfp kiemeli, hogy nem az a gond, hogy a fiatalok tanulmányaik miatt vagy változatosságot keresve elhagyják a vidéket; ez gyakran hasznos lehet mind az egyén, mind a társadalom számára. A vidék életképessége szempontjából az az igazán fontos, hogy vonzó munkalehetőségeket és társadalmi környezetet nyújtson, hogy a fiatalok tanulmányaik végeztével visszatérhessenek és vissza is akarjanak térni.

Helyi piacok. A finn nffs egy fontos szempont-ra mutat rá: a vidék életképességét gátolja, hogy a városok között nagy a távolság és az elszigetelt vidéki településeken a gazdasági tevékenység számára gondot jelent a helyi piacok kis mérete.

Éghajlatváltozás. A cseh nvfp felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy az éghajlatváltozás is kockázatokat rejt a vidék számára a szélsőséges időjárási viszonyok gyakoriságának növekedése miatt, ami a mezőgaz-

dasági termelést és a vidéki lakosok tulajdonát is veszélyezteti.

A táj minősége. A tájkép megőrzése és a táj egyéb minőségi elemeinek fenntartása is szerepet játszik a népesség megtartásában. A holland nvfp arra hívja fel a figyelmet, hogy a vidéken megjelenő egyes turisztikai és szórakozási lehetőségek nem felelnek meg a közösségek igényeinek, mivel rontják a hagyományos tájképet és megszüntetik a vidék egyik legfőbb vonzerjét jelentő nyugodt környezetet.

Biológiai változatosság. Az olasz nvfp kiemeli, hogy az erdős területeken a biológiai változatosság megőrzésének problémája szempontjából főként a megfelelő stratégiai erdőtervezés hiánya okoz gondot. Rámutat arra, hogy egy aktív és ökológiailag megfelelő erdőgazdálkodás működésbe hozásának és fenntartásának nehézségei, az erdőtűzek, a tulajdon és egyes esetekben az erdei ökoszisztémák szétaprózottsága, valamint az erdők és az erdővel kapcsolatos és pásztori tevékenységek felhagyása a hegyvidéki területek elnéptelenedéséhez vezet.

Meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi négy tényező megjelenési gyakorisága jóval kisebb mint a korábbiaké, azaz csak egyes tagországok dokumentumaiban lelhetők fel.

Az nffs-ek és az nvfp-k eszközzrendszer a népességcsökkenés kezelésére

A felvillantott problémák kezelésére az nffs-ek és az nvfp-k számos intézkedést fogalmaznak meg, és az eszközzrendszer széles tárházát mutatják be.

A mezőgazdaság diverzifikálása (az nvfp-ok 311-es intézkedése) mind az nffs-ekben, mind az nvfp-kben a leggyakrabban előforduló eszköz a vizsgált tagországok esetében. Ennek célja elsősorban a mezőgazdaságból élő vidéki népesség jövedelmi helyzetének javítása, a hagyományos me-

zőgazdaságon túli tevékenységek elősegítése munkahelyek teremtése és megőrzése céljából. Mindez hozzájárulhat a vidéki életfeltételeinek javításához, és így a vidéki területekről való elvándorlás csökkentéséhez. A magyar nvfp egyebek között a következőket említi: nem élelmiszer célú feldolgozás, helyi készítésű (élelem és kézműipari) termékek közvetlen értékesítése, elosztási hálózatokhoz való kapcsolódás elősegítése, helyi termékek marketingjének támogatása; kézműipari és kisipari tevékenység eszközellátottságának támogatása. Romániában többek között a következő tevékenységek élveznek támogatást: tárgyi beruházások (építési tevékenység, modernizáció, termelő célú épületbővítés); immateriális beruházások (szoftverek, szabadalmak, licenzek stb.) beleértve ezek lízingelését is. Még Dániában is, ahol a népességszökkenés nem tűnik jelentős problémának, az nvfp kiemeli, hogy a 3. tengelyhez tartozó intézkedések növelik a nem mezőgazdasági tevékenységek és szolgáltatások foglalkoztatási lehetőségeket teremtő erejét a vidéki térségekben, ami általános prioritás. Ezt deklarálta a vidék elnéptelenedésére és gazdasági és szociális hanyatlására adott válasznak tekintik.

Szolgáltatások. A szolgáltatások elérhetőségének biztosítása mind az nffs-ekben, mind az nvfp-kben a második legjelentősebb (leggyakrabban tárgyalt) eszköz az EU-27 vizsgált dokumentumaiban. A litván nffs a főbb középtávú feladatok közé sorolja, hogy a lakosok 80 százaléka számára biztosítsák a minőségi vízellátást a közösségi vízhálózatba való bekapcsolás révén, és hogy a vidéki népesség számára is elérhető legyen a jó minőségű ivóvíz (különösen Litvánia északnyugati területein, ahol az ivóvízben túl magas a fluorid koncentráció).

A turisztikai tevékenység támogatása (az nvfp-k 313-as intézkedése). Az új munka-

helyek teremtésének igénye az nffs-ekben és az nvfp-kben egyaránt nagy hangsúlyt kap, különösen az EU-12 országokban. A dokumentumok ezzel összefüggésben leggyakrabban a turizmus lehetőségeit tárgyalják. Úgy ítélik meg, hogy a turisztikai szektor jelentős növekedési potenciállal rendelkezik egész Európában, de az EU-12 országok lehetőségei nagyobbak e téren. Az ágazat számára létrehozandó új munkahelyek a vidéki területeken megelőzhetik illetve enyhíthetik a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek súlyosbodását és az elvándorlást. A holland nvfp úgy fogalmaz, hogy a vidék funkciója fokozatosan átalakul, és az élelmiszertermelés fizikai tere helyett a „fogyasztás terévé” válik. A vidék mindenkié: mindenki élvezni akarja a természetet, a tájat és a kulturális örökséget, és az emberek hiteles („autentikus”) tájképet akarnak látni. A vidéki népesség számára mindez új kihívásokat és új jövedelemforrásokat jelent. Románia látnivalókban gazdag természeti tájai kiváló adottságot jelentenek a vidéki turizmus számára, újfajta tevékenységeket kínálnak a turistáknak, számos különböző jellegzetes esemény és hely megismerését, amely izgalmas, eredeti élményt nyújt a városi ember számára. A román nvfp két okot jelöl meg a turisztikai infrastruktúra és szolgáltatások támogatásának indokaként: egyrészt ezzel elősegíti a versenyképes vidéki turizmus megteremtését és ösztönzését, másrészt megkönnyíti helyi hálózatok kialakítását, amelyek a vidéki népesség, különösen a fiatalok és a nők bevonása révén profitálnak e szolgáltatások fejlődéséből. A romániai vidéki térségek gazdasági és társadalmi jelentősége igen nagy, tekintettel méretükre, változatosságukra, humán és természeti erőforrásaikra.

Növekvő jövedelemszint és életszínvonal. A jövedelmek és az életszínvonal növelése szintén nagyobb hangsúlyt kap az EU-

12 nvfp-iben, mint az EU-15-ök megfelelő dokumentumaiban. Fehér és mts (2010) az Észak- és Kelet-Magyarország mikrorégiói gazdálkodóinak a multifunkcionális mezőgazdasági fejlesztésekre vonatkozó motivációit és szándékait vizsgáló írásukban aláhúzzák e tényező központi szerepét. Az EU-12 országainak nvfp-iben kivétel nélkül nagy hangsúlyt kap az életszínvonal emelésének jelentősége a vidéki népesség megtartásában, és több intézkedést is tartalmaznak ezek a programok, mint az EU-15 országoké, s itt is megmutatkozik a különbség a két országcsoport között.

Néhány következtetés

Az nffs-ek és az nvfp-k tanulmányozása alapján mindenképp előtt kijelenthetjük, hogy e dokumentumok alaposan foglalkoznak a vidék népességcsökkenésének problémakörével, azt kedvezőtlen jelenségnek tekintik, és változatos intézkedéseket körvonalaznak a probléma megoldása céljából.

Rá kell mutatni azonban arra, hogy már maga a cél kitűzése sem történik meg egyértelműen. Nem létezik ugyanis általánosan elfogadott célkitűzés vagy elv a vidéki területek demográfiai változásainak mértékére vonatkozóan. A stratégiai dokumentumokban különböző kifejezések jelzik ezt a bizonytalanságot, és ezek olykor egymásnak némileg ellent is mondanak. A dán nvfp-ben például a következőket olvashatjuk: „*a vidékpolitika kihívása az elvándorlás fékezése, létfontosságú a kis szigetek elnéptelenedésének elkerülése, az egész program hozzájárul a vidéki népesség stabilizálásához, meg kell előzni a vidéki területek további elnéptelenedését, sőt meg kell fordítani az elnéptelenedés negatív trendjeit*”. Néhány további példa: „*a legfőbb probléma már nem a mezőgazdaság megőrzése, hanem a vidéki népesség stabilizálása; a városok felé történő vándorlás csökkentése*” (cseh nvfp); „*alapevő fontosságú olyan politika és megfelelő*

eszközrendszer kidolgozása, amely megállítja a folyamatot és jelentősen megváltoztatja a helyzetet a vidéki területeken” (lengyel nvfp); „*cél az életszínvonal emelése a vidéki települések vonzerejének növelése révén, abból a célból, hogy megfordítsuk az elvándorlást, valamint a gazdasági és társadalmi feltételek és a vidék elnéptelenedésének negatív trendjeit*” (magyar nvfp); „*a vidéki területek felélesztése és élénkítése, a városi települések minőségi fejlesztése*” (szlovák nffs); „*a turizmus stabilizálja a népességet a vidéki területeken*” (szlováknvfp); „*a vidéki területek vonzerejének növelése és a fiatalok városi központokba áramlásának csökkentése; növelni kell a mezőgazdaságban tevékenykedő fiatal gazdák számát*” (román nvfp); stb [saját kiemelés]. Úgy véljük, hogy ezeket a bizonytalanságokat csak szilárdabb elméleti alapon lehet eloszlatni. Weber (2010) fontosnak tartja, hogy megvalósuljon a folyamat sikeres ellenőrzése és a régiók zsugorodásának tudatos szabályozása a területi tervezés révén.

Noha az nffs-ek és az nvfp-k által a vidéki népesség csökkenése ellen javasolt intézkedések (mint az új munkahelyek teremtése a munkanélküliség csökkentése érdekében, vagy a szolgáltatások elérhetőségének biztosítása az életfeltételek javítása céljából) összhangban vannak, az elérhető adatok azt mutatják, hogy ezek az intézkedések mindeddig nem nyújtanak hathatós választ a népességcsökkenésre az EU vidéki térségeiben. Magyarországon például csak a Nyugat- és Közép-Dunántúli NUTS 2 régiókban tapasztalhattunk pozitív változásokat, míg a migrációs mérleg kedvezőtlennek tűnt az Észak-Magyarországi és az Észak-Alföldi Régióban. Ha a jelenlegi trendek továbbra is fennállnak, valamennyi régióban kedvezőtlen változások várhatók a népesség korösszetételében, folytatódik a munkaképes korú népesség csökkenése, és ennek kísérő jelenségeként az inaktív népesség arányának emelkedésére lehet számítani.

Nem világos, mennyire képesek hathatós eredményeket hozni a stratégiai programok. Az általános globális tényezők, mint a strukturális fejlődés és a gazdasági helyzet fluktuációi nagyobb hatást gyakorolnak a vidéki területek társadalmi-gazdasági helyzetére, mint a vidékfejlesztési programok. A vidék legtöbb változása inkább evolúciós természetű, mint tervezett átalakulás (Loobrach, Rotsmans 2006). A vidéki területek változásai gyakran közvetett jellegűek. A tudománynak azonosítania kell az objektív trendeket és tisztázni kell a tervek és stratégiák érvényességi tartományát.

Amint fentebb említettük, a *csehnvfp* hangsúlyozza, hogy a vidék legfontosabb problémája már nem a mezőgazdasági tevékenység megőrzése, hanem a vidéki népesség stabilizálása, ugyanis a mezőgazdasági ágazat foglalkoztatási lehetőségei nem elegendőek a vidéki népesség megfelelő stabilizálásához. Sürgető a vidék gazdasági szerkezetének átalakítása, vonzó élet- és vállalkozási feltételek megteremtése a mezőgazdaságon túli diverzifikációval. Az üzleti kockázattól való félelem és az elégtelen pénzügyi források jelentik a mikrovállalkozások létesítésének korlátait a vidéki térségekben. Erre a gazdasági szerkezetben kívánatos változásra adott válaszként, más kutatásokkal összhangban, az *nvfp* által a népességcsökkenés ellen felvonultatott legtöbb eszköz az EU vidékfejlesztési politikájának 3. tengelyéhez kapcsolódik. A vidékfejlesztési politika a jövőben is hangsúlyosan követi e tengely irányvonalát és alkalmazza eszközrendszerét. Ferrer és Kaditi (2007) úgy vélik, hogy 'a vidékfejlesztési politikák jó irányba haladnak, de a vidéki területek endogén növekedési potenciálját megcélözva a nem mezőgazdasági tevékenység sokkal erőteljesebb támogatására van szükség. Növelni kellene az erőforrások átcsoportosítását a

közvetlen kifizetések és a vidékfejlesztés között. Ezen túl, a vidékfejlesztésre vonatkozó kutatás új koncepciókat dolgozott ki, mint pl. a nemnövekedés (Mészáros 2011), a vidéki reziliencia (Heijman et al 2011), a vidéki háló (van der Ploeg et al 2008) és a Vidéki Európa 2+2+ (Fieldsend 2011), amelyeket az új stratégiáknak figyelembe kellene venniük.

Noha valamennyi vizsgált dokumentum (az *nffs*-ek és az *nvfp*-k egyaránt) negatív jelenségnek tekinti az elnéptelenedési folyamatot, és SWOT elemzésében a gyengeségek/fenyegetések közé helyezi, a nemzeti vidékfejlesztési programok részletesebben írják le és elemzik a kérdést, mint az *nffs*-ek. (Míg az EU útmutatást ad az *nvfp*-k elkészítéséhez, az *nffs*-ekre ilyen nem létezik.) A nemzeti fenntartható fejlődési stratégiáknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a problémára, ami elősegíthetné, hogy az elnéptelenedési folyamat ökológiai összefüggéseit mélyebben feltárják. Ehhez többek között a vidék funkcióinak újbóli, alapos átgondolására van szükség.

Irodalom

- Bartelmus, P.** 2003. Dematerialization and capital maintenance: two sides of the sustainability coin, *Ecological Economics* 46 (2003) pp.61–81
- Biagi, B., Faggian, A., McCann, P.** 2011. Long and Short Distance Migration in Italy: The Role of Economics, Social and Environmental Characteristics. *Spatial Economic Analysis* 6 (1) pp. 111–131.
- Cleveland, C. J., Ruth M.** 1997. When, where, and by how much do biophysical limits constrain the economic process? A survey of Nicholas Georgescu-Roegen's contribution to ecological economics; *Ecological Economics* 22 (3) (1997) pp.203–223

- Daly, H.** 1993. The Perils of Free Trade, *Scientific American* 269 (5) (1993) pp. 24–29
- Dietz, S., Neumayer, E.** 2007. Weak and strong sustainability in the SEEA: concepts and measurement, *Ecological Economics*, 61 (4) (2007) pp.617–626
- EC** 2009. Mainstreaming sustainable development into EU policies: 2009 Review of the European Union Strategy for Sustainable Development, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Commission of the European Communities, Brussels, 24.7.2009 COM(2009) 400 final, 15 p.
- EC** 2007. Europe's demographic future: Facts and figures on challenges and opportunities, European Commission, Luxembourg, 2007, 177 p.
- Eurostat** 2011. Eurostat regional yearbook 2011, European Communities, Luxembourg, 2011, 235 p.
- Eurostat** 2009. Eurostat regional yearbook 2009, European Communities, Luxembourg, 2009, 153 p.
- Fehér, A., Czibalmos, R., Kovács, Gy., Szepesy, E.** 2010. Some factors responsible for reductions in employment on farms in Hungary, *Studies in Agricultural Economics* 112 (2010) pp. 69–82
- Ferrer, J. N., Kaditi, E.A.** 2007. The EU added value of agricultural expenditure – from market to multifunctionality – gathering criticism and success stories of the CAP. European Parliament, Bruxelles
- Fieldsend, A.F.** 2011. Rural Europe 2+2+: A conceptual framework for a rural employment policy, *Studies in Agricultural Economics* 113 (2), pp. 145–151.
- Gáthy A., Kuti, I.** 2007. The complexities of European strategy design – the case of agriculture, *Studies in Agricultural Economics* 106 (2007) pp. 5–22
- Gáthy A., Kuti I., Szabó G.** 2006. Fenntartható fejlődési politikák és stratégiák az Európai Unióban. In: Bulla M., Tamás P. (szerk.): Fenntartható fejlődés Magyarországon (Jövőképek és forráskönyvek), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2006, 511 p.
- Goodland, R.** 1995. The Concept of Environmental Sustainability, *Annual Review of Ecology and Systematics* 26, pp.1–24
- Gross, M.** 2008. Population decline and the new nature: Towards experimental “refactoring” in landscape development of postindustrial regions, *Futures* 40 (2008) pp.451–459.
- Heijman, W., Hagelaar, G., van der Heide, M.** 2011. Rural resilience as a new development concept, In D. Tomić and M.M. Ševarlić (eds), *Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastern Europe. Thematic Proceedings of the 100th Seminar of the European Association of Agricultural Economists.* 21–23 June 2007, Novi Sad, Serbia, pp. 383–396.
- Hungarian Gov.** 2007. New Hungary Rural Development Programme 2007–2013. Ministry of Agriculture and Rural Development, Budapest, 18th February 2007, 672 p.
- Karcagi-Kováts, A., Katonáné Kovács J.** 2012. Factors of population decline in rural areas and answers given in EU member states' strategies, *Studies in Agricultural Economics* 114 (2012) pp. 49–56.
- Karcagi-Kováts A., Kuti I.** 2012. A készletek általános elmélete és a fenntartható fejlődés, *Magyar Tudomány*, 2012. 2. szám pp. 216–225
- Karcagi-Kováts, A., Odor, K., Kuti, I.** 2009a. Rural population decline in the Visegrad-4 countries and Romania. In: Sielski, Dariusz (Content editor and proof-reader): *Certain aspects of structural change in rural areas. The expe-*

- rience of selected countries. Report n° 165.1, Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute, Warszawa, 2009, pp.57–72.
- Karcagi-Kováts, A., Odor, K., Kuti, I.** 2009b. The Problem of Rural Exodus in the National Sustainable Development Strategies and National Rural Development Plans of EU Members, Proceedings of the Fourth International Scientific Conference „Rural Development 2009 – transition towards sustainability”, 15-17 October, 2009, Lithuanian University of Agriculture, Akademija, Kaunas region, Lithuania, pp.208–213.
- Kiss, K.** 2011. Rise and Fall of the Concept Sustainability, Paper presented on the Seventh International Environmental Management Leadership Symposium, Rochester Institute of Technology, Rochester (New York), 2–3 May, 2011, 14 p.
- Latouche, S.** 2011. A nemnövekedés diszkrét bája, Savaria University Press, Szombathely, 2011, 138 p.
- Lélé, S. M.** 1991. Sustainable development: A critical review, *World Development* 19 (6) (1991) pp.607–621
- Loorbach, D., Rotmans, J.** 2006. Managing transitions for sustainable development, In Krijn J. Poppe et al. (eds) *Transitions towards sustainable agriculture and food chains in peri-urban areas*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers, chapter 2.
- Martinez-Aliér, J., Pascual, U., Vivien, F-D., Zaccai, E.** 2010. Sustainable degrowth: Mapping the context, criticism and future prospects of an emergent paradigm, *Ecological Economics* 60 (2010) pp.1741–1747
- Mészáros S.** 2011. Nemnövekedés: egy új gazdasági paradigma európai fejleményei, *Gazdálkodás* 55 (3) pp.259–265.
- Niedomysl, T.** 2007. Promoting rural municipalities to attract new residents: An evaluation of the effects, *Geoforum* 38 (2007) pp.698–709.
- Odor, K., Karcagi-Kováts, A., Kuti, I.** 2009. Rural areas under the pressure of population decrease, „AGRARIAN PERSPECTIVES XVIII. – Strategies for the Future”, Collection of Papers of International Scientific Conference, Prague, Czech University of Life Sciences, September 15th–16th, 2009
- Stockdale, A.** 2006. Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration? *Journal of Rural Studies* 22 (2006) pp.354–366.
- Szabó A. – Katona-Kovács J.** (2009): A magyar Nemzeti Foglalkoztatási Akcióterv vizsgálata a Rural Jobs kutatás kapcsán, *Acta Agraria Debreceniensis* 33 (2009) pp. 77–87.
- van der Ploeg, J.D., Ostindie, H., van Broekhuizen, R., Brunori, G., Sonnino, R., Knickel, K., Tisenkopfs, T.** 2008. Towards a new theoretical framework for understanding regional rural development, WP2 Synthesis Report, Enlarging Theoretical Understanding of Rural Development (ETUDE), EU Framework 6 project.
- Weber, G.** 2010. Shrinking process in rural areas. Presentation at the EURORURAL '10 European Countryside under Globalisation Conference', Brno, 30 August 2010.
- Westhoek, H.J., van den Berg, M., Bakkes, J.A.** 2006. Scenario development to explore the future of Europe's rural areas, *Agriculture, Ecosystems and Environment* 114 (2006) pp. 7–20.
- Wiest K., Leibert, T.** and others 2011. SEMIGRA Selective Migration and Unbalanced Sex Ratio in Rural Regions. Targeted Analysis 2013/2/15; Inception Report; 2 March 2011. Luxembourg, ES-PON.

A „zöld-pont” rendszer lehetőségei a tiszai árapasztó tározók tájgazdálkodásában

Káldosi Zs., Mozsgai K., Balázs K., Sipos B.,
Mészáros D., Podmaniczky L.

Vízügyi szabályozás – a Vásárhelyi Terv továbbfejlesztése

Az 1998–2002 közötti időszakban egy viszonylag szárazabb évtized után négy, joggal rendkívülinek minősíthető árhullám vonult le a Tisza völgyében, soha nem látott mértékben megemelve a maximális vízszintek magasságát. A magas tiszai árvizek jelentős belvízi elöntésekkel és a kisvízfolyások rendkívüli árvizeinek sorozatával párosultak. Az észlelt szélsőséges vízszintek ugyanakkor az egyes hidrometeorológiai tényezők viszonylag kedvező alakulása ellenére következtek be. Az elvégzett vizsgálatok arra hívták fel a figyelmet, hogy az árvizeket okozó, eddig előfordult meteorológiai helyzeteknek csupán kissé kedvezőtlenebb alakulása is rendkívüli következményekkel járhat a Felső-Tiszán (Vágás 2001, Szlávik 2005).

A gátak között összeszorulva, felduzadva levonuló víztömeg a korábbi 1,6 millió hektár helyett mára mintegy 2,1 millió hektár területet veszélyeztet (Ángyán et al 2003). Az ország területének negyedét, népességének 17 %-át kitevő Tisza-mente térségének társadalmi-gazdasági helyzetét e vízháztartási viszonyok alapvetően

meghatározzák. A mezőgazdaság csökkenő súlya a gazdaság teljesítményében nagymértékben érinti a Tisza-mente térségét, hiszen a népesség megélhetése az önellátás forrását is jelentő termőföldhöz kapcsolódik. A szántóknak csak egy része jó adottságú, másik része nem művelhető a jelenlegi módon gazdaságosan, s amelynek legfőbb korlátozója ma már a számottevően növekvő tendenciájú vízhiány.

A mezőgazdaság az egy lakosra jutó GDP tekintetében az országos érték kétharmadán áll, és a foglalkoztatottság is alacsony szintű (az országos 36%-kal szemben összességében is csak 31%). Az alacsony aktivitás a térség legsúlyosabb gyengesége. A vizsgált területen élők száma az elmúlt évtizedben az országosnál mérsékeltebben fogyott, ami meglehetősen alacsony egy főre jutó lakossági jövedelmet eredményez (VÁTI 2004).

A Kormány 2003 márciusában elfogadott határozatában a Tisza-völgy árvízi biztonságának növelését elősegítő koncepciójának megvalósításáról határozott „Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése” néven¹. A Kormányhatározatban is rögzített műszaki koncepció javaslat (VIZITERV 2001) egyrészt a nagyvízi meder vízszállításá-

nak növelését, másrészt a műtárgyakból és **tározókból álló árapasztást** találta megfelelőnek az árvízi biztonság növelésére. A tervezés során megállapítást nyert, hogy a Tisza teljes hossza mentén mintegy 1,5 milliárd m³ víztömeg rendelkezik a célként kitűzött mintegy 1 m-es vízszint-csökkentési hatással. A tervező munka során közel 30 tározásra alkalmas helyet vizsgáltak meg, amelyek közül mintegy 10–14 tározó tudja teljesíteni ezt a vízvisz-szatartási igényt.

A Kormányhatározat rögzítette továbbá, hogy a műszaki beruházásoknak alkalmazsáknak kell lenniük a **tározott víztömeg vízhiányos területre történő átvezetésére**, a Tisza-völgy terület- és vidékfejlesztési céljaira, valamint a természetes élőhelyek megőrzésére és gyarapítására történő hasznosítására.

Az I. ütemben megvalósítandó tározók körét a Kormány 2003. novemberében elfogadott határozata rögzítette². Az I. ütemben a kiválasztott 11 tározó közül két tározó egyesítésével hat tározó megvalósítását irányozta elő. (Cigánd-Tiszakarádi, Szamos-Krasznaközi, Nagykunsági, Hanyi-Tiszasülyi, Tiszaroffi árapasztó tározók, valamint a Nagykerői tározó I. ütem).

Vízgazdálkodási, területhasználati tendenciák

A jövőben – a globális éghajlatváltozás következtében – a Tisza mentén a **hőmérséklet emelkedése** mellett a **csapadék időbeli eloszlásának szélsőségesebbé válása is várható**, ami fokozza egyrészt a rendkívül csapadékos, másrészt a vízhiányos aszályos időszakok előfordulásának

valószínűségét. Így a tározók területén a **belvizes időszakok** mellett, az azt követő időszakokban **valószínűleg számottevően nő az aszályhajlam is**.

A szeszélyes csapadékviszonyok, a gyakran előforduló szélsőséges vízháztartási helyzetek miatt megkülönböztetett jelentősége van a **talaj vízraktározó képességének**. A tározó jelentős részén a talajok vízgazdálkodási tulajdonságai alapján **gyenge vízvezető és erős víztartó képességű talajok találhatóak**. A nehéz mechanikai összetételű talajok gyakran még rövidebb-hosszabb ideig tartó hóolvadás, sok vagy nagy intenzitású csapadék miatti felszíni vízborítás alatt sem áznak be mélyen és egyenletesen, s nem „használják ki” felső egy méteres rétegük potenciális vízraktározó képességét. Mindez azt jelenti, hogy ezen talajok nem megfelelő művelése növeli a belvizek kialakulásának esélyét, miközben a **lehulló csapadék közel kétharmada (!) egyszerre „beleférne” a talajba**, ha beszivárgását egyes tényezők nem akadályoznák.

A területen gyülekező vizek (belvizek) ma már csak a meglévő csatornahálózaton keresztül képesek lefolyni, mivel ezen korábbi ártéri területek a gátak megépítése következtében elszakadtak a korábban szoros összeköttetésben álló Tisza folyótól.

A **belvízelvezető rendszerek** ugyanakkor problémát is jelenthetnek abban az esetben, ha a csatornák rendszeres vízutánpótlása nem biztosított. Ennek egyenes következménye, hogy a nagy területeken kialakuló **belvizek gyors elvezetése után** a csapadékszegény (sőt gyakran csapadékmentes) nyári időszakban a talaj viszonylag vékony rétegében tározott csekély vízmennyiség csak rövid ideig képes a növényzet vízigényét kielégíteni, s a tavasszal belvizes vagy túlmedvesedett területek egy tekintélyes

¹ 1022/2003. (III.27.) Korm. határozat a Duna és a Tisza árvízvédelmi műveinek felülvizsgált fejlesztési feladatairól, valamint a Tisza-völgy árvízi biztonságának növelésére vonatkozó koncepcióról (a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése)

² 1107/2003. (XI.5.) Korm. határozat a Tisza-völgy árvízi biztonságának növelését, valamint az érintett térség terület- és vidékfejlesztését szolgáló programról (a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése)

részen **komoly aszálykárok jelentkeznek**. Ez a „vízháztartási szélsőség” sajnos nem kivételes eset, ami a prognosztizált klímaváltozások esetén csak súlyosbodni fog.

Vízvisszatartáson alapuló tájgazdálkodás lehetőségei

A vízvisszatartáson alapuló tájgazdálkodás célja az, hogy a vízbő időszakok vízfeleslegét máshol és máskor hasznosítható vízkészletekké alakítsuk át. Ennek főbb mozzanatai a következők:

a) A területek szabályozott elárasztása

Az érintett tározó területeken, amelyek korábban ártéri területek voltak, az árvízi tározó kiépítésével a töltés egy pontján újra összeköttetés épül a folyó és ártere között, így e területek újra „kvázi” ártérként is üzemeltethetők. A **vegetációs időszak első szakaszában** levonuló árhullámok kivezetése **gazdálkodási szempontból** (amennyiben a területek vízborítása nem tart hosszú ideig), **illetve a felszín alatti vízkészletek gazdagítása szempontjából lehet előnyös**. Az árvizek ilyen hasznosításának alapvető feltétele, hogy azok a vegetációs időszakban jelentkezzenek, és a területen ne alakuljon ki belvíz. Őszességében azonban az éves szükséges vízmennyiség kizárólag az árvizek visszatartásával nem biztosítható.

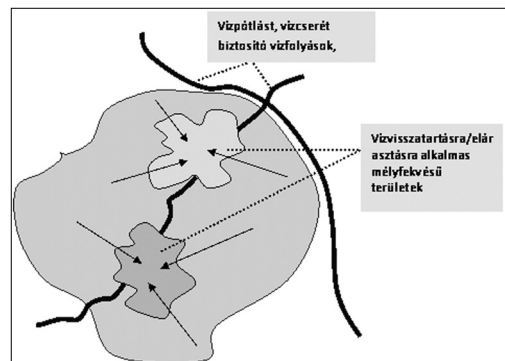
a) A vízrendszerek rehabilitációja

A vízpótlás másik lehetséges módja a **korábbi vízrendszerek rehabilitációja, illetve a belvízrendszerek megfelelő, vízvisszatartást elősegítő átalakítása**. Ennek révén aszályos és árvízmentes időszakokban a főcsatornákból biztosítható a szükséges vízpótlás, illetve a csatornák megfelelő vízszintjének tartásával talajvíz megcsapoló hatásuk megszüntethető. Ennek érdekében szükség van

- a vízfolyások és a csatornahálózat olyan **rehabilitációjára**, melynek révén elérhető a vízutánpótlás és vízcseré biztosítása,
- a vízrendszer olyan **átalakítására**, melynek révén a talajvíz megcsapoló hatás (a vízrendszerben megfelelő vízszintek tartásával) megszüntethető.

b) a vízvisszatartás ösztönzése

A vízvisszatartáson alapuló tájgazdálkodási rendszer harmadik eleme a gyakran hosszú ideig belvizes, **mélyfekvésű területeken a vízvisszatartás ösztönzése**, azaz vízjárta területekké, illetve vizes élőhelyekké történő átalakítása. E területeken a felesleges belvizek is összegyűjthetők, ezzel biztosítva a belvizek befogadójául szolgáló vízfolyások ökológiai állapotának megőrzését, hiszen a síkvidéki területeken a mezőgazdasági földhasználatból származó jelentős terhelés a belvízelvezetésből és a vízfolyásokba történő bevezetésből adódik. A vízpótlást és a vízcserét a meglévő természetes vízrendszerek rehabilitációjával és a csatornahálózat fejlesztésével kell biztosítani. E területek gazdái tehát a szántóföldi művelés helyett **ökológiai szolgáltatást nyújtanak**, amit az államnak megfelelő támogatás vagy kompenzáció formájában el kell ismernie.

1. ábra

A vízvisszatartáson alapuló tájgazdálkodás elvi sémája

A belvizek helyben történő megőrzését biztosító területhasználatok speciálisak a tekintetben is, hogy árvizekkel történő feltöltésük után, az árhullám levonulását követő leürítésük során a megfelelő környezetkímélő gazdálkodás hiányában jelentős szennyeződés kerülhet a Tiszába. E tározók árvizekkel történő teljes feltöltésére az előzetes becslések szerint 10–15 évenként kerülhet sor. Mivel az árvízi helyzetek kialakulása előre nem kiszámítható, árvízi szempontból is **indokolt bizonyos mértékű környezetkímélő művelés megvalósítása** minden évben.

A vízvisszatartáson alapuló **tájgazdálkodás célja** tehát olyan lehetőségek megteremtése, amelyek segítségével a gazdálkodók egyrészt a mezőgazdaság számára termékeket állítanak elő (haszonvételek), másrészt – elsősorban a vízvisszatartás révén – az állam által is elismert, közcélú ökológiai szolgáltatásokat nyújtanak. (Ezek aránya a területek környezeti alkalmassága szerint eltérő lehet.) Ennek feltétele a környezeti alkalmazkodás, vagyis az, hogy a földet mindenütt arra és olyan intenzitással használjuk, amire az a legalkalmasabb, illetve amit képes károsodás nélkül elviselni.

A gazdálkodási rendszer kialakításának koncepciója

A kialakítandó gazdálkodási rendszer célkitűzései a fentiek alapján az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A vízvisszatartáson alapuló tájgazdálkodásnak (területhasználati és művelési mód) hozzá kell járulnia a hasznosítható vízkészletek mennyiségi és minőségi megőrzéséhez,

a) a talajok vízgazdálkodásának javításához (a talajok vízraktározó képességének javulásához),

b) a területen keletkező, illetve a területre be- és onnan kivezetett vizek minőségé-

nek megőrzéséhez.

2. Olyan, a természeti adottságokon alapuló gazdálkodói programot kell kialakítani, amelynek révén az állam úgy próbál – a gazdálkodók közreműködésével – a környezet állapotán javítani, hogy közben a gazdálkodók életkörülményei is kedvezőbbé válnak (az ökológiai szolgáltatásokat ellentételező kifizetési/támogatási rendszer kialakításával).

A jelenlegi támogatási rendszerben a gazdálkodók által nyújtott környezeti (ökológiai) szolgáltatások állam által történő elismerése kétszintű:

a) kötelező előírások alkalmazása, ami a közvetlen kifizetések feltétele

b) önkéntes előírások támogatása különböző agrár-környezetgazdálkodási célprogramokon keresztül, ami rendszerint a művelési ágakhoz (szántó, gyeperdő, gyümölcsös, erdő) kapcsolódik.

A javasolt „vízvisszatartáson alapuló” tájgazdálkodásnak két alapvető lépcsője különíthető el:

a) a vizekkel való fenntartható **gazdálkodási rendszer** kialakítása,

b) a vízgazdálkodáshoz igazodó **művelés megválasztása**.

A vízgazdálkodási lehetőségek közötti választást alapvetően a területek térszintjei befolyásolják (1. táblázat).

A különböző vízgazdálkodási lehetőségek eltérő gazdálkodási formákat (szántó, gyeperdő stb.) tesznek lehetővé. Mivel a tájgazdálkodási koncepció alapvetően az önkéntes ösztönző rendszerre épülhet, ezért a gazdálkodók a lehetséges tájgazdálkodási formák közül bármelyiket választhatják.

A következőkben bemutatjuk azt a „zöld-pont” elnevezésű módszert, amely – a gazdálkodás környezeti teljesítményeinek értékelése révén – elősegítheti a vízgazdálkodási szempontból optimális tájgazdálkodási formák elterjedését.

Vízgazdálkodási formák és a választást meghatározó tényezők

Vízgazdálkodási forma	Választást meghatározó tényezők (térszintek)
a) időszakos árasztás	azokon a mélyfekvésű területeken választható, ahol a kiépítendő vízkormányzási rendszer az időszakos elárasztást lehetővé teszi
b) állandó elárasztás	azokon a mélyfekvésű területeken választható, ahol a kiépítendő vízkormányzási rendszer a folyamatos vízpótlást és vízcserét lehetővé teszi
c) elárasztás nélküli művelés	azokon a magasabb fekvésű területeken választható, ahol időszakos/állandó árasztás nem megvalósítható (egyéb esetben kevésbé célszerű ösztönözni)
d) vízjárta területeken a vizek megőrzése („tűrése”)	azokon a gyakran belvizes területeken választható, ahol a vízrendszer révén a vízpótlás és vízcseré nem oldható meg, olyan gazdálkodási formák ösztönzése, melyek „tűrik” a kialakult belvízfoltokat.

A gazdálkodás értékelése „zöld-pont” rendszer segítségével

A „zöld-pont” rendszer a mezőgazdasági üzemek környezeti teljesítményének mérésére alkalmas módszer. Az értékelés alapját a művelési áganként előre meghatározott indikátorok adják, amelyek segítségével egzakt, kvantitatív módon jellemezhető a vizsgált gazdaságban folytatott gazdálkodási gyakorlat környezeti hatásai.

A koncepció lényeges eleme, hogy **nincsenek** – az agrár-környezetgazdálkodási rendszerekben megszokott – **előre definiált**, a helyi viszonyokhoz esetlegesen nem illeszkedő **előírások**, hanem a „zöld-pont”-tal mért, a környezeti teljesítménnyel arányos kompenzáció jelenti a motiváció alapját. A rendszer olyan gazdálkodási formákat ösztönzi, amelyekben jellemző a sokszínűség, a fajgazdagság, a kemikáliák, mesterséges inputok minimalizálása és a hagyományos, extenzív gazdálkodási gyakorlat.

A rendszer **önbevallásos adatszolgáltatásra épül**, amelyben a gazdaságok felmérése az e célra rendszeresített adatlapok segítségével történik. Az adatok felvételezése szántóföldek és gyepterületek esetében minimum tábla szinten, erdőterületek esetében

pedig minimum erdőrészetek szintjén történik.

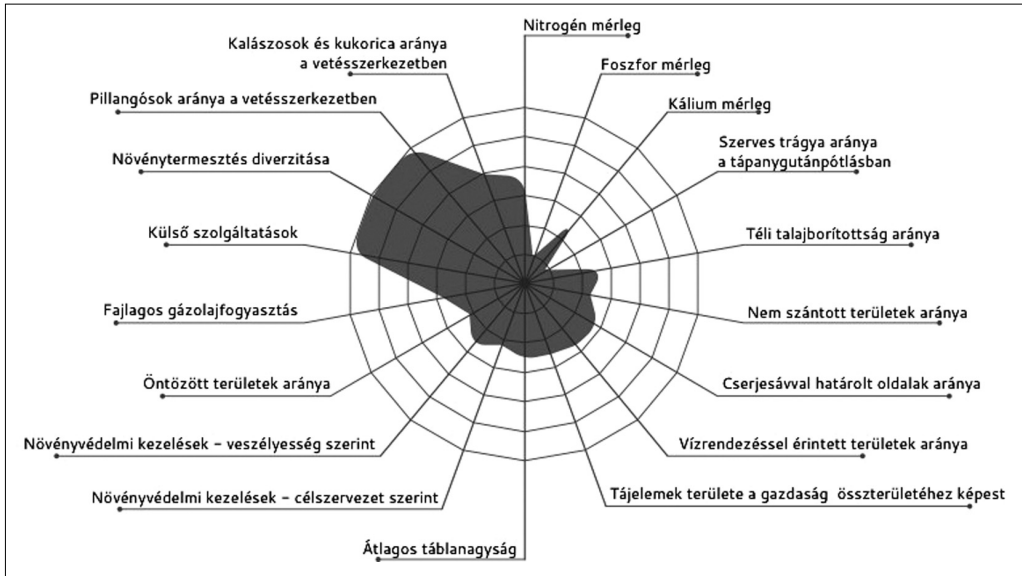
Az adatlapok egyszerű feleletválasztásos és kiegészítendő – számszerű paraméterekre vonatkozó – kérdésekből állnak. A vizsgált paraméterek a gazdálkodás módját egyértelműen meghatározó tevékenységek, így az azokra adott válaszok megfelelő fokmérői a gazdálkodás intenzitásának. A felmérések során felvett adatokból származtatjuk az indikátorokat, amelyek – szántóföldek esetében – az alábbi csoportokat alkotják (2. ábra):

I. Tápanyaggazdálkodás indikátorcsoport: 1) Nitrogén mérleg, 2) Foszfor mérleg, 3) Kálium mérleg, 4) Szervestrágya aránya a tápanyag utánpótlásban

II. Talajvédelem indikátorcsoport: 5) Téli talajborítottság aránya, 6) Nem szántott terület aránya

III. Természetes terek és jellemzők indikátorcsoport: 7) Cserjesávval határolt oldalak aránya, 8) Vízrendezéssel érintett területek aránya, 9) Tájélemek területe a gazdaság összterületéhez képest, 10) Átlagos táblanagyság

IV. Növényvédelmi indikátorcsoport: 11) Növényvédelmi kezelések - célszervezet szerint, 12) Növényvédelmi kezelések - forgalmazási kategória szerint

2. ábra

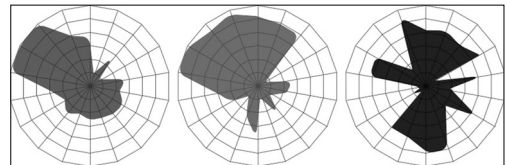
Adott gazdaság szántóterületeken elért eredményének ábrázolása diagram segítségével

V. Energetika indikátorcsoport: 13) Öntözött területek aránya, 14) Fajlagos gázolajfogyasztás, 15) Külső szolgáltatás igénybevétele

VI. Növényállomány indikátorcsoport: 16) Növénytermesztés diverzitása, 17) Pillangósok aránya a vetésszerkezetben, 19) Kalászosok és kukorica aránya a vetésszerkezetben

Minden indikátorhoz tartozik egy maximumisan elérhető pontszám, amiből az adott gazdaság a felvett adatoknak megfelelően egy előre meghatározott algoritmus alapján kap valamennyit attól függően, hogy milyen a gazdálkodási gyakorlata. Nitrogénmérleg számításakor például összeadjuk a gazdaság területeire kikerülő nitrogén-forrásokat, és kivonjuk belőle a betakarított növények nitrogéntartalmát. A kapott értéket hektárra vetítjük. Maximum 50 kg-os többlet engedhető meg, e felett nem adható pont, míg 0 és 50 kg között arányosan oszlik meg a pontszám.

Az összes indikátor értékének meghatá-

3. ábra

Három eltérő gazdálkodási gyakorlattal jellemezhető, de azonos pontszámot elért üzem eredményeinek ábrázolása diagram segítségével

rozása után **grafikusan is megjeleníthető** a vizsgált gazdaság környezeti teljesítménye. Ez alapján jól kirajzolódik, hogy mely tényezők (indikátorok) esetében jó az adott gazdaság teljesítménye illetve, hogy melyek esetében kellene a gazdálkodási módokon javítani a jobb környezeti teljesítmény elérése érdekében (2. ábra).

Mivel egy adott üzem által elért összpontszám számos komponensből tevődik össze és több tényezőtől függ, könnyen lehetséges, hogy több gazdaság, közel azonos összpontszámot teljesen eltérő részteljesítményekkel érjen el (3. ábra).

2. táblázat

A kiválasztott gazdaság által elért pontszámok az elmúlt négy évben

Gazdálkodási év	Elért pontszám
2008	43.78
2009	44.98
2010	26.2
2011	26.3

Az indikátorok meghatározásakor fontos szempont volt, hogy a gazdaságok – eltérő földrajzi elhelyezkedésük vagy területi adottságaik különbözősége ellenére is – összehasonlíthatók legyen a környezeti teljesítmény tekintetében. Minden művelési ág esetében külön határoztuk meg az indikátorokat, így eltérő a vizsgált paraméterek köre szántóterületeken, gyepterületeken, vizes élőhelyeken, ültetvényeken és erdőkben.

Az adatok felvételezésekor felmértük, hogy az egyes gazdálkodók melyik indikátort tartják lényegesnek, lényegtelennek, illetve, hogy véleményük szerint vannak-e olyanok, melyek hiányoznak a rendszerből. Észrevételeiket természetesen figyelembe vettük, ezzel is közelebb hozva a gazdálkodókat a „zöld-pont” rendszerhez.

Eredmények

A „zöld-pont” rendszer alkalmazásának lehetőségeit egy – a Hanyi-Tiszasülyi tározó területén – gazdálkodó értékelésén keresztül mutatjuk be.

A gazdálkodás kizárólag szántóföldi növénytermesztésen alapul, állattartást a gazdálkodó nem folytat. Az elmúlt négy év során a táblákra váltakozva került őszi búza és napraforgó, konvencionális termesztésben. A területeken általában a szántás nélküli direktvetés volt a jellemző talajművelési gyakorlat.

A szántóterületekre felvételezett adatok értékelő táblázatba történő feltöltését követően – évenkénti bontásban – meghatározásra kerültek a gazdálkodás összesített „zöld-pont” értékei, amelyeket a 2. táblázatban foglaltunk össze (a 100-as érték a legkedvezőbb).

A 2008-as évben, amikor egyetlen 10 has területet bérelt a gazdálkodó, az üzem 43,78 pontot kapott. Az ezt követő 2009-es évben ugyanerre a területre 44,98 pont volt

adható. A különbség abból adódik, hogy ebben az évben napraforgó volt a területen, amelyhez nagyobb hatóanyagú műtrágya is felhasználásra került. A 2010-es évben már négy táblán folyt a gazdálkodás, 23,09 ha-on. Erre az évre a gazdaság csak 26,2 pontot kapott, aminek elsősorban az lehet az oka, hogy minden területen nagyobb mennyiségű kemikália, műtrágya és peszticid került kijuttatásra. 2011-ben a pontok száma minimálisan változott, 26,3-ra nőtt. Ez abból adódik, hogy bár ekkor a nitrogénmérleg kedvezőbben alakult mint 2010-ben, ugyanakkor a kalászosok magasabb aránya a területen a korábbi évben több pontot jelentett.

A gazdálkodó területei a vízgazdálkodás és az agrár-alkalmasság tekintetében gyenge termőképességű szántók, helyenként mélyfekvésű, gyakran belvizes területekkel. Ezen mélyfekvésű területek víz-visszatartásra alkalmasak, ahol kézenfekvő megoldás lenne legalább ezen területek gyeppe vagy vizes élőhellyé alakítása, míg a magasabb térszinteken a gyep- vagy erdő művelési ág váltása javasolható.

A területhasználati javaslatok megvalósítása az erdő- és gyep művelési ágak esetében problémásnak bizonyulnak, az alábbi okok miatt:

- Az erdő művelési ágra történő váltás megvalósítása minden táblán akadályokba ütközik, ugyanis a gazdálkodó csak bérlő a területeket, és a táblák tulajdonosa vélhetően nem járulna hozzá az erdőszítéshez. Az erdő nem minden évben hoz jövedelmet,

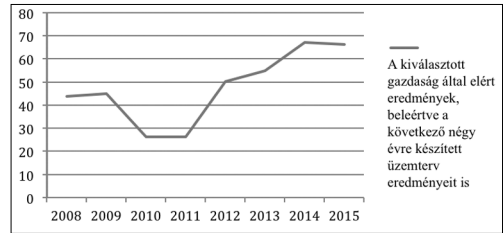
ami a rövid lejáratú bérleti szerződések miatt a bérlő számára kedvezőtlen.

• A földrészeletek ugyan alkalmasabbak lennének a gyep művelési ágban való hasznosításra, ehhez azonban az állattartás fontos feltétel. A faluban működő mezőgazdasági termelőszövetkezet foglalkozik szarvasmarha tartásával, ugyanakkor az ottani állatok ellátásához szükséges szénamennyiséget már más területekről biztosították.

A fentiek alapján az tünik a gazdálkodó számára is elfogadható megoldásnak, ha a gazdaság magasabb térszintjein nem történik művelési ág váltás, ehelyett a meglévő szántó művelési ág környezettudatosabb, „szelíd”, extenzív művelése valósul meg. Ez magában foglalná a kevesebb peszticid és műtrágya használatát természetes anyagokra alapozott megoldások alkalmazása mentén, illetve peszticidok esetében mindenképpen a III. kategóriás szerek használatát kellene megvalósítani. Utóbbi azért is fontos, mert amennyiben a tározó elárasztásra kerül, az esetleg felhalmozódó, vízi élővilágra veszélyes I. és II. kategóriájú szerek az élő Tisza vizébe kerülhetnek.

Az így kialakított, továbbra is szántóföldi művelés alatt álló területek extenzifikálásának várható eredményességét mutatja, hogy a felvételezést követő négy évre elkészített gazdálkodási terv – amelyben a fentiekben sorra vett paraméterek szisztematikus, a vetésforgónak és a termesztett kultúrának megfelelő mennyiségi vagy minőségi változtatása valósulna meg – jelentős elmozdulást mutat a „zöld-pont” rendszerben elért pontszámok tekintetében is (4. ábra).

A legmélyebb területek szántó művelésből más művelési ágba történő átsorolása azonban mindenképpen szükséges lehet, mivel ezen területek víztelenítése az állam számára lényegesen költségesebb megoldás lehet, mint a vízvisszatartásra való

4. ábra

A kiválasztott gazdaság által elért pontszámok, beleértve a következő négy évre elkészített üzemterv eredményeit

öszöntés pl. vizes élőhely, nádas, zombékos terület fenntartás. Az öszöntés akár úgy is elképzelhető lehet, ha a belvizes területek nem kerülnek a hasznosított mezőgazdasági területekből kimérésre, hanem a gazdálkodó a belvizes területre is megkapja – belvizessege ellenére – az adott évben a területalapú támogatást.

Következtetések, javaslatok

A vízvisszatartáson alapuló tájgazdálkodás esetében a kialakítandó támogatási rendszerben az alábbiakat kell alapvetően ösztönözni:

1. a gazdálkodók együttműködésének elismerését,

2. a talajok vízgazdálkodását javító beavatkozásokat (az egyes beavatkozásokat eltérő pontszámmal)

3. a vizek és a talaj szennyezését csökkentő beavatkozásokat (trágyázás, növényvédő szerek környezetkímélő használata)

4. a tájelemek gazdagítását (pl. egyben művelt területek csökkentése, erdősávok, facsoportok, fasorok telepítése, gondozása, kisebb belvízfoltok tűrése, foltokban zombékok, sásos területek gondozása stb).

A nemzetközi gyakorlatban ismert „zöld pont” rendszer továbbfejlesztése, mint gazdasági szabályozó eszköz alkalmas lehet a fenti célok eléréséhez. A zöld pont rendszer művelési ágak szerint meghatározott vá-

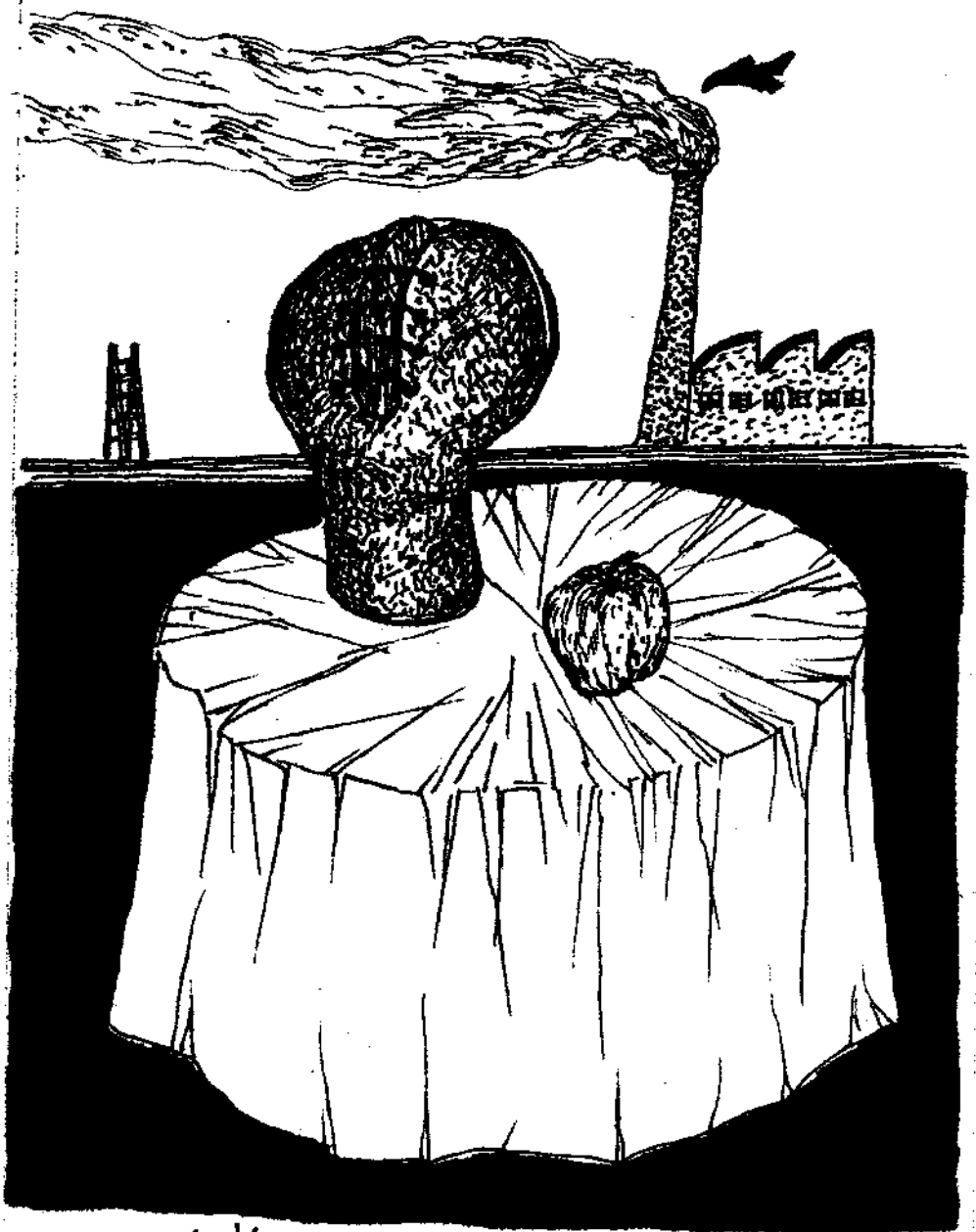

lasztható ökológiai szolgáltatásokat pontoz eltérő mértékben. Ez alkalmas lehet a vízkészletekkel való fenntartható gazdálkodást elősegítő tájgazdálkodás kialakítására is. A zöld-pont rendszer egy olyan rugalmasan alakítható ösztönző rendszert jelenthet, amely nemcsak az egyes gazdálkodók egyéni képességeit és eltérő teljesítményét tudja figyelembe venni és értékelni, hanem egy adott táj vagy terület egység egyedi sajátosságait is. A tájgazdálkodás lényege pedig éppen az, hogy egy adott területet leginkább arra használjunk, amire az leginkább alkalmas. A „zöld-pont” rendszer a vízvisszatartás és vízkészlet-gazdálkodás tekintetében – amelynek megvalósítása alapvetően több gazdálkodó közös erőfeszítéseit igényli – szintén továbbfejleszhető olyan irányban, amely elősegítheti a gazdálkodók összefogását a vízgazdálkodási problémák közös megoldásában.

A gazdálkodói programok pénzügyi ösztönzésére 2014-től az agrár-környezetvédelmi források révén lesz lehetőség. A kidolgozott rendszer a későbbiekben más területeken is alkalmazható lehet, ami a környezetkímélő, a vízháztartási és az agrár-alkalmassági szempontokat egyaránt figyelembe vevő gazdálkodás elterjedését eredményezheti.

Irodalom

- Ángyán J., Balasz L., Podmaniczky L., Skutai J.** 2003. Integrated land-use zonation system in Hungary as a territorial base for agri-environmental programs. In: Helming K, Wiggering H (eds) Sustainable Development of Multifunctional Landscapes, Springer-Verlag Berlin, pp. 125–143.
- Ángyán J., Tardy J., Vajnáné-Madarassy A.** (szerk.) 2003. Védett és érzékeny természeti területek mezőgazdálkodásának alapjai. Mezőgazda, Budapest
- Szlávik L.** 2005. Szükséges hidrológiai helyzetek és az árvízi-belvízi biztonság. Magyar Tudomány, 2005/7 p. 818.
- Vágás I.** 2001. Az ezredforduló árhullámai a Tiszán. Magyar Tudomány, 2001/8
- VÁTI** 2004. A Tisza-mente integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási koncepciója. Készült az Országos Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Főigazgatóság megbízásából a Magyar Terület-és Regionális Fejlesztési Hivatal és a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium szakmai irányításával.
- VIZITERV Consult** 2001. A Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése, Műszaki koncepció. Készült a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium megbízásából.

usudilet

Stepanov

A turizmus szerepe a vidék boldogulásában, a vidékiek boldogságában¹

Michalkó Gábor

Bevezetés

A magyar ember gondolkodásában a boldogulás, vagyis a létezéshez szükséges feltételek biztosítása egyenes következménye az étellel való elégedettség-érzet, a boldogság megfogalmazódásának (Michalkó 2010). Magyarán szólva, aki mi felénk boldogul, az boldog. Még az ágrólszakadt ember is boldognak érzi magát, ha van mit ennie, erre utal a Gárdonyi Géza (1927) *Fűtőkék* című novellájában megfogalmazott gondolat: „*Ha szegények vagyunk is, jól élünk*”. Hát igen, ha volt kása, rajta pirított szalonna, hozzá egy üveg bor, az már alapot adott a pozitív életérzés megnyilvánulásához. Persze ne feledkezzünk meg róla, hogy a mindennapi betevő biztosításához munka is kellett, az meg a magyar társadalom többsége számára évszázadokon keresztül a föld megműveléséhez, a természettel való együttéléshez kötődött. Annak ellenére, hogy a 20. század jelentős átalakulást hozott a vidék életében, a mezőgazdaság továbbra is a falusi ember

egzisztenciájának egyik forrásaként értelmezhető (Berényi 2000). Csakhogy a növénytermesztés és az állattenyésztés szerepe a rendszerváltozást követő években – különösen az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk folyamatában – oly mértékben visszaszorult, hogy az manapság Magyarország vidéki térségeiben már kevesek számára biztosít kenyeret (Berényi 2011). A falusi ember boldogulásának egyik alternatívája a turizmus, amely vidéki környezetben egyrészt az adott település turisztikai miliójének, másrészt a természethez kötődő vonzerők hasznosítására épít (Csizmadia 2001; Aubert 2011; Bazsika, Gyuricza 2011).

Jelen tanulmány a hazánk vidéki térségeiben élők boldogságának, a turizmussal összefüggő boldogulásának legfontosabb dimenzióit kívánja feltárni. A kutatás során alapvetően arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen sajátosságait lehet kimutatni a falvakban élők szubjektív életminőségének, az azt befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőknek, illetve,

¹ A cikk a Hanusz Árpád (2012): A turizmus földrajzi dimenziói című kötetben megjelent tanulmány második kiadása.

hogy a turizmus milyen hatást gyakorol a vidéki Magyarország egzisztenciális helyzetére.

Elméleti háttér

Tekintettel a jelen tanulmány terjedelmi korlátaira, e helyütt csupán azokra a kutatási előzményekre kívánunk utalni, amelyek széleskörűen megalapozták a turizmus és az életminőség kapcsolatának (leginkább a fogadó települések lakosságára vonatkozó) feltárását. A boldogság az életminőség szubjektíven értelmezett manifesztációja (Veenhoven 2003), valójában az étellel való általános elégedettség mértéke (Bruni, Porta 2007). A turizmus – akár egy utazás résztvevőjeként, akár a célterület társadalmi környezeteként válik a jelenség érintettjévé valaki – hatással van az életminőségére (Coskun, Rahtz, Sirgy 2003; Sirgy et al. 2011). A turisztikai célterületek lakosságának életminőségét feltáró vizsgálatok elsősorban a szubjektív jólét oldaláról közelítették a problémát, kisebb hangsúlyt helyeztek az objektív körülmények mérlegelésére (Perdue et al. 1999; Tomljenovic, Faulkner 2000). Az életminőség objektív pillérét képező mutatók számbevétele egyetlen település vonatkozásában kevésbé releváns, azokat inkább a területi összehasonlítás során alkalmazzák (Curran et al. 2006; Ágoston 2007).

A turizmusnak a település életében betöltött szerepét az egyén boldogságának függvényében vizsgálva megállapítható, hogy:

- minél nagyobb jelentőséget tulajdonít valaki a turizmus saját települése életében betöltött szerepének, annál boldogabb embernek vallja magát
- minél nagyobb arányban sikerül valakinek a település vendégforgalmát a maga javára fordítani, annál nagyobb mértékben sorolja önmagát a boldog emberek közé (Michalkó 2010).

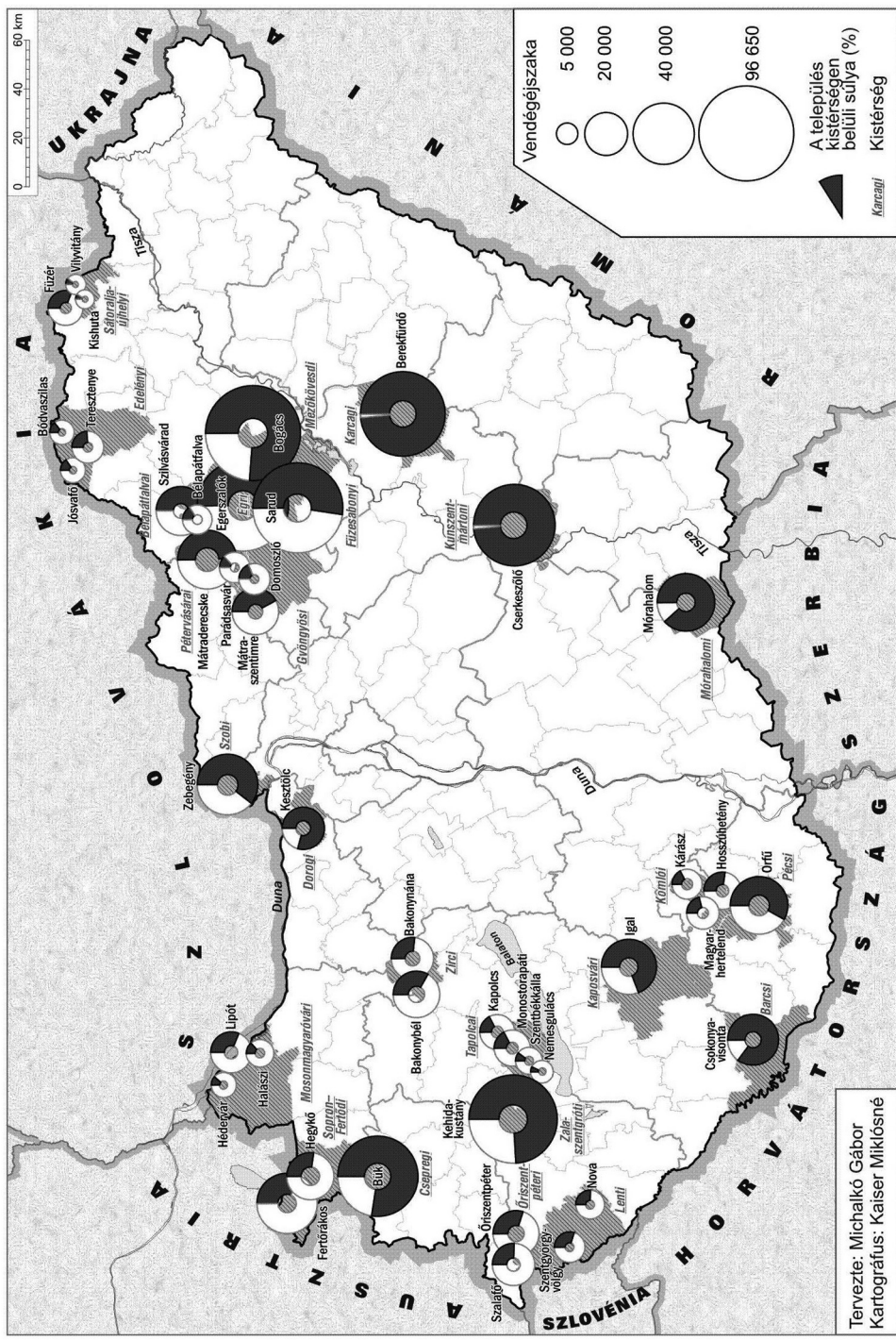
Módszer

Az értekezés adatbázisának összeállításához kizárólag másodlagos forrásokat használtunk. Egyrészt a KSH 2007 őszén a magyar lakosság utazási szokásai című felmérése során – többek között az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetrel együttműködésben – kidolgozott, a turizmus és az életminőség kapcsolatát is feltáró mérőapparátus eredményeit, másrészt a KSH Tájékoztatói adatbázisából lekérdezhető, a falusi szállásadásra vonatkozó információkat dolgoztuk fel. Előbbi esetben a szűrést a településnagyságra alkalmaztuk, és kifejezetten az 1–1999 a lakosságszámú kategóriákra koncentráltunk, az ide sorolható helységeket értelmeztük vidékiként (a település közigazgatási jogállását értelemszerűen figyelmen kívül hagytuk). Utóbbi kapcsán a 2005–2009 időintervallumban rendelkezésre álló települési szintű, a falusi szálláshelyek forgalmára (vendégéjszaka) vonatkozó adatokat elemeztük.

Eredmények

A falusi szállásadás súlya Magyarország turisztikai kínálatban

A falusi szállásadás Magyarország elsődleges turisztikai szuprastrukturájának érdemi részét képezi, 2009-ben hazánk teljes férőhely-kapacitásának 8,4%-a ehhez a kategóriához kötődött. A falusi szállásadással foglalkozók száma sem tekinthető elenyészőnek, a statisztikában szereplő 7534 vendéglátó alapján azt feltételezhetjük, hogy minden faluban átlagosan két háznál képesek kiaknázni a falusi turizmusban rejlő lehetőségeket. Észak-Magyarország, azon belül is a Mátra–Bükk kiemelt üdülőkörzet dicsekedhet a legnagyobb szálláshelykapacitással. Csakhogy a keresletet tekintve már korántsem ilyen rózsás a helyzet, a falusi szállásadás 2009-ben a Magyaror-

1. ábra

A magyarországi falusi szállásadás legsikeresebb kistérségei és települései, 2005–2009
(Forrás: KSH Tájékoztatási Adatbázis)

szágon regisztrált összes vendégéjszakából mindössze 3,0%-ot tudhatott a magáénak, amelynek döntő hányada (88,6%) a belföldi forgalomban realizálódott. Az adatok egyértelműen alátámasztják, hogy a falusi szállásadás hazai kapacitásai – a vendégek átlagot valamelyest meghaladó tartózkodási ideje ellenére – jelentősen túlszárnyalják azok kihasználtságának mértékét.

Ha az adatokból a turizmushoz kötődő egyéni boldogulás fokára kívánunk következtetni, nem kell mást tennünk, mint kiszámolni az egy vendéglátóra jutó vendégéjszakák számát és továbbkalkulálni a kapott eredményt: 2009-ben egy falusi vendéglátó megközelítőleg 100 vendégéjszakát realizált Magyarországon, amelyből 3000 forint/éjszaka árral számolva sem érhetett el 300 ezer forintnál nagyobb bevételt. Az éhenhaláshoz sok, a megélhetéshez kevés, kiegészítő jövedelemként azonban feltétlenül tisztos summa (az érvényes jogszabályok szerint adózni biztosan nem kellett utána). Az érintett települések sem panaszkodhattak, egy csekély bevétel az önkormányzat számlájára is befolyhatott. A KSH által közzétett idegenforgalmi adóbevételek listáját (első 50 település) vizsgálva megállapíthatjuk, azok a falvak, amelyek falusi szállásadással is foglalkoztak (kereskedelmi szálláshelyek üzemeltetése mellett), milliós nagyságrendű bevételekre is szert tudtak tenni (Bogácson például a falusi szállásadásra jutó idegenforgalmi adóbevétel 2009-ben 5,3 millió forintot tett ki, az más kérdés, hogy a vendégeket sokkal inkább a helyi termálfürdő, mintsem a vidéki milió vonzotta).

Eredményes kistérségek, sikeres települések a falusi szállásadásban

Annak ellenére, hogy a falusi szállásadásban potenciálisan Magyarország településállományának mintegy kilenc tizede

érintett, vagyis szinte mindegyik községben találkozhatnánk vendéglátókkal, a valóságban csupán a falvak 1/3-án regisztráltak a magánszálláshely-szektor ezen szegmensét (Michalkó 2007). Kutatásunk során abból a hipotézisből indultunk ki, hogy a falusi turizmus kínálata gyakran térségi (a települések határát túllépő) dimenzióban jelenik meg, ezért az eredményességet leginkább kistérségi szinten célszerű vizsgálni (Dávid 2007). Magyarország 166 kistérségéből mindössze kettőben (Aszódi, Bácsalmási) nem regisztráltak 2005. és 2009. között egyetlen egy falusi szállásadásban eltöltött vendégéjszakát sem. Ezen felül 12 olyan kistérségünk van, amelyben a külföldi vendégek nem vettek igénybe falusi szálláshelyet (az Adonyi és a Székesfehérvári kivételével mind a Dunától keletre, jellemzően a határ mentén találhatók).

Az eredményesség szempontjából azokat a kistérségeket emeltük ki, amelyekben a vizsgált időszak bármelyik évében a falusi szállásadásban eltöltött vendégéjszakák száma duplája volt az egy kistérségre jutó átlagos forgalomnak, vagyis elérte az 10 000 vendégéjszaka/év mutatót. 25 olyan kistérséggel találkozhattunk, amelyek megfeleltek a vizsgálat szabta kritériumoknak, ezek Magyarország keleti (12) és nyugati (13) része között viszonylag egyenletesen oszlottak el, tehát az eredményességet a társadalmi-gazdasági mutatók tekintetében hagyományosan „vízválasztónak” számító Duna-tengely ez esetben kevésbé befolyásolta (1. ábra). Az eredményesség egyenletes mivoltát (amire a vendéglátók egzisztenciája, boldogulása építhető) egy egyszerű lánctesztszámmal kontrolláltuk, így azonban meglepő, a települési szint vizsgálatának szükségességét generáló adatok kerültek felszínre.

A Dorogi és a Csepregi kistérségben mutattunk ki szokatlanul hektikus vendégforgalmat, előbbiben 2006-ról 2007-re meg-

húszszorozódott a belföldi vendégéjszakák száma, utóbbiban 2005-ről 2006-ra tizenötödére esett vissza az összforgalom. A szálak egyértelműen Keszthőlcra és Bükre vezettek. Hosszas kutatómunka után sem sikerült hiteelt érdemlően kideríteni, minek köszönhetően töltött el megközelítőleg 1500 belföldi vendég egyenként 13 éjszakát Keszthőlcön, feltehetően valamilyen beruházáson dolgozók használták „munkásszállásként” a község falusi szálláshely kínálatát. Bük esetében a 2007. évi várossá nyilvánítás indokolthatná a falusi szállásadás drasztikus csökkenését (a forgalom természetesen ilyen mértékben nem változott, csak a fizető vendéglátásban realizálódott), a visszaesés azonban sokkal inkább a korábbi termálfürdő gyógyfürdővé avanszálásával hozható összefüggésbe (az akkor érvényes jogszabály alapján falusi szállásadást sem városi jogállású, sem gyógyfürdővel rendelkező településen nem lehetett működtetni).

Keszthőlc és Bük esete valamelyest gyengítette a falusi turizmus térségi szinten történő kibontakozásának axiómáját, úgy tűnik, a kistérségi eredmények mégiscsak egy-egy település sikerével hozhatók összefüggésbe. A települési szintű vizsgálatok arra is rámutattak, hogy a vendégforgalom rendkívül koncentrált és sok esetben nem a „klasszikus” falusi kínálatot hasznosítja. A falusi szállásadás tekintetében 2005–2009 között legeredményesebb magyarországi kistérségek (25) több mint felében (13) mindössze egy településen koncentrálódik a forgalom legalább 50%-a, e mellett jellemzően 2–3, kivételes esetben 4 településen realizálódik a falusi vendégéjszakák domináns része a vizsgált kistérségekben. A legmagasabb fokú koncentrálttság a Karcagi (Berekfürdő – 98,6%), a Kunszentmártoni (Cserkeszőlő – 98,5%) és a Mórahalmi (Mórahalom – 88,2%) kistérségben mutatható ki, de általánosságban megállapítható, hogy azok a települések, amelyek területén

termálfürdő működik, az adott térség falusi szállásadásának domináns forgalmát bonyolítják. Így Csokonyavisonta (85,1%), Bogács (76,2%), Kehidakustány (74,2%), Igal (69,5%) és Egerszalók (55,0%) – termálturisztikai létesítményeiknek köszönhetően – az adott kistérség legnagyobb mértékű falusi vendégforgalmát tudhatják magukénak. A hagyományos értelemben vett falusi turizmus vonzerői más, a szállásadásban sikeres településeken is háttérbe szorulnak, így a Dunakanyar festői panorámájával büszkélkedő Zebegény (60,4%), az Abaligeti cseppkőbarlangjáról és taváról ismert Orfű (57,8%), vagy egy falun élő embernek, aki több szempontból is szerencsésnek mondhatja magát (csend, nyugalom, természeti környezet, háztáji gazdálkodás stb.)? A magyar valóság azonban ezzel szöges ellentétben áll: 2007-ben a legkisebb lélekszámú településeinken (1–1999 lakos) éltek a legboldogtalanabb emberek (1. táblázat). Miközben az 1–5 Likert skálán a felnőtt magyar társadalom boldogság foka 3,32, addig az említett települési kategóriában mindössze 3,26 volt ez a mutató. Az okok rendkívül összetettek, de minden bizonyosan közrejátszik a falun élők jövedelmének alacsony szintje, amely a demográfiai jellemzőkkel karöltve az utazásokban való érintettségüket is (2,33) a legalacsonyabb szinten tartja (országos átlag 2,53).

Az 1–1999 népességszámú települések lakossága átlag (2,16) alatti értéket (1,80) rendelt a turizmus saját településük életében betöltött szerepéhez, amely a vidékhez kötődő turizmus működésének alacsony fokú hatékonyságát tükrözi, vagyis az ott realizálódó vendégforgalom társadalmi-gazdasági hatásait a helyiek alig észlelik. Ezzel szemben az érintett falvakban megjelenő turistaforgalom az országos átlag (3,15) felett, a többi településcsoporttal való összehasonlításban a legeredményesebben befolyásolja a helyiek közérzetét (3,19). A

**A szubjektív életminőség egyes tényezői Magyarországon (1–5 Likert skálán),
2007. Forrás: KSH**

	Átlag	1–1999 népességszámú települések	Különbség értéke
Mennyire tartja boldognak magát?	3,32	3,26	-0,06
Mekkora szerepet játszik az életében az utazás?	2,53	2,33	-0,20
A településének életében mennyire fontos a turizmus?	2,16	1,80	-0,36
A lakókörnyezetében megjelenő turistaforgalom hogyan befolyásolja a közérzetét?	3,15	3,19	+0,04
Milyen mértékben tudja kihasználni Ön vagy közeli hozzátartozói a lakókörnyezetében észlelhető turistaforgalom kínáلتa lehetőségeket?	1,48	1,56	+0,08

világ zajától elzárt kis falvakban örülnek a vendégnek, megtiszteltetésnek veszik, ha az ő településükre látogat, a turisták kíváncsisága növeli a lokális társadalom identitástudatát (Puczkó, Rátz 1998). Ami pedig a turizmusnak a boldogság és a boldogulás szimbióziséra gyakorolt hatását illeti, a legjobban a kis falvakban tudják a saját javukra fordítani a településen megjelenő vendégforgalmat. Az 1–1999 népességszámú települések lakossága az országos átlagot (1,48) leginkább meghaladó értéket (1,56) rendelt a turistaforgalom személyes hasznosításának kérdésköréhez (természetesen abszolút értékben így is lehangoló és felettébb elgondolkodtató az eredmény).

Következtetések

Annak ellenére, hogy a tanulmány nem kívánt belebonyolódni a falusi turizmussal kapcsolatos fogalmi vitákba (Csordás, Szabó 1993; Kovács 1993; Szabó 1998; Hanusz 2002), a falusi szállásadással összefüggő komplex tevékenységet a vidéki Magyarország felzárkózásának, versenyképességé

erősítésének igen fontos letéteményeseként feltételezi. A falusi turizmus kínálatja jelentős mértékben meghaladja a kereslet által ténylegesen igénybevett szolgáltatásokat, a szálláshelyek jelentős része kiadatlan, amely egy kereskedelmi szálláshellyel összehasonlítva ugyan veszteséget alig termel, de az elmaradt jövedelem egzisztenciálisan nehéz helyzetbe hozza a falusi vendéglátókat (a megélhetést szolgáló bevétel hiánya, fejlesztésre szánt források elapadása), a sikertelen üzletmenet miatt érzett elkeseredettség pedig kedvezőtlen lelkiállapotot eredményez. A falusi szállásadásba eredményesen bekapcsolódó települések vendéglátóinak bevétele a legtöbb esetben csupán a meglévő jövedelmük kiegészítésére elegendő, abból önálló egzisztenciát fenntartani nehéz.

Magyarország kistérségeinek mindössze 15%-a mondhatja magát a falusi szállásadás tekintetében kirívóan sikeresnek. A kedvező mutatók háttérben azonban a vendégforgalom települési szintű koncentráltasága és a hagyományos értelemben vett falusi turizmustól távol álló kínálat hasz-

nosítása húzódik. A legsikeresebb kistérségekben mindössze néhány település falusi szállásadóinak forgalma adja a kereslet döntő hányadát, ezek esetében a termálfürdőkre, a vízpartra és az egyedi természeti környezetre alapozott kínálat háttérbe szorítja, elhalványítja a tradicionális vidéki vonzerőket.

A falusi szállásadással való foglalatosság feltétlenül javítja az érintettek szubjektív életminőségét, az országos összehasonlításban önmagát amúgy kevésbé boldognak tartó falusiak számára pozitív lelkiállapot változást hozhat a hozzájuk betérő vendégek ellátása. Annak ellenére, hogy az alacsony népességszámú településeken élők alig érzékelik a turizmus saját községükre gyakorolt kedvező hatásait, a turisták jelenlétének tudata önmagában jó érzéssel tölti el a helyi társadalom tagjait. Mivel a falusi vendéglátó a lehető legközvetlenebb kapcsolatba kerül a nála megszálló vendéggel (gyakran a saját otthonában fogadja), ezért a legalacsonyabb népességszámú települések lakossága érzi úgy, hogy a más településkategóriájú helységeken élőkhez képest a leginkább tudja hasznosítani a turistaforgalom áldásait.

Irodalom

- Ágoston L.** (szerk.) 2007: Az életminőség fogalmán túl: elméletek, módszerek és gondolatok az életminőség kapcsán. DEMOS Magyarországi Alapítvány, Budapest.
- Aubert A.** 2011: Turizmus trendek és térszerkezet Magyarországon. PTE TTK-Publikon Kiadó, Pécs.
- Bazsika E., Gyuricza L.** 2011: A néprajzi tájak lehetséges szerepe a turizmusbán. In: Michalkó G. – Rátz T. (szerk.) A turizmus dimenziói: humánnum, ökonómikum, politikum. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. pp. 40–56.
- Berényi, I.** 2000: Hungarian agriculture in transformation: spatial aspects. In: Kovács, Z. (ed.) Hungary towards the 21st century - the human geography of transition. Geographical Research Institute of HAS, Budapest. pp. 207–225.
- Berényi I.** 2011: Mezőgazdaság. In: Kocsis K. – Schweitzer F. (szerk.) Magyarország térképekben. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. pp. 148–160.
- Bruni, L., Porta, P.** (eds.) 2007: Handbook on the economics of happiness. Edward Elgar, Cheltenham.
- Coskun Samli, A., Rahtz, D., Sirgy, J.** (eds.) 2003: Advances in quality of life: theory and research. Kluwer Academy Publisher, Dordrecht.
- Curran, L., Wolman, H., Hill, E., Furdell, K.** 2006: Economic wellbeing and where we live: accounting for geographical cost-of-living differences in the US. Urban Studies. 43. 13. pp. 2443–2466.
- Csizmadia L.** 2001: Falusi (vidéki) turizmus menedzsment. Comitatus. 11. 9. pp. 30–35.
- Csordás L., Szabó G.** 1993: A falusi-tanyai turizmus szervezésének és fejlesztésének feltételei az Alföldön. Alföldi Tanulmányok. 15. pp. 137–161.
- Dávid L.** 2007: Természeti értékek és erőforrások turisztikai hasznosítása. In: Dávid L. (szerk.) Turisztikai erőforrások – a természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása. Perfekt, Budapest, pp. 140–188.
- Gárdonyi G.** 1927: Hallatlan kíváncsiság. Dante, Budapest.
- Hanusz Á.** 2002: A falusi turizmus elméleti kérdései és fejlesztési lehetőségei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Természettudományi Közlemények 2. pp. 127–138.
- Kovács D.** 1993: A falusi turizmus korlátai és lehetőségei Magyarországon. Településfejlesztés 5. pp. 7–17.

- Michalkó G.** 2007: Magyarország modern turizmusföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Michalkó, G.** 2010: A boldogító utazás: a turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Perdue, R., Long, P., Kang, Y.** 1999: Boomtown tourism and resident quality of life. The marketing of gaming to host community residents. *Journal of Business Research*. 44. 4. pp. 165–177.
- Puczkó L., Rácz T.** 1998: A turizmus hatásai. Aula Kiadó–Kodolányi János Főiskola, Budapest.
- Sirgy, M. J., Kruger, P. S., Lee, J., Yu, G. B.** 2011: How does a travel trip affect tourists' life satisfaction? *Journal of Travel Research*. 50. 3. pp. 261–275.
- Szabó G.** 1998: Falusi turizmus és vidékfejlesztés. *Ipari Szemle* 18.2. pp. 34–35.
- Tomljenovic, R., Faulkner, B.** 2000: Tourism and older residents in a sunbelt resort. *Annals of Tourism Research*. 27.1. pp. 93–114.
- Veenhoven, R.** 2003: Hedonism and happiness. *Journal of Happiness Studies*. 4. 4. pp. 437–457.

A sikertényezők keresése a hazai aprófalvakban kvantitatív módszerek segítségével

Józsa Klára

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben egyre inkább felértékelődött a települési versenyképesség, sikeresség, valamint életminőség kérdése. Az e kérdésekkel foglalkozó vizsgálatok azonban legtöbbször a nagyvárosokkal foglalkoznak, és viszonylag kevés ún. sikeresség-kutatás fókuszált a kistelepülésekre, amelyeknek sajátos problémákkal és kihívásokkal kell megküzdeniük. E tanulmány egyik célja az, hogy a szakirodalom ezen „adósságának” csökkentéséhez hozzájáruljon.

Elemzésünk másik célja elméleti, és ehhez kapcsolódóan részben módszertani jellegű. A versenyképesség, siker, fejlődés fogalomkörével kapcsolatban gyakran csak a „látványt” ismerjük, az új, vagy éppen hanyatló elemeket látjuk (Mészáros 1993). Fontos azonban azoknak a mechanizmusoknak a megismerése is, amelyek ezeknek az új, vagy éppen hanyatló elemeknek a meglétét előidézí¹. Jelen tanulmány célja

tehát a „látvány” mögött rejlő mechanizmusok feltárása, a szakirodalom, kérdőíves kutatások, valamint statisztikai adatok alapján. A kutatást – a fentebb leírtakon kívül – az is indokolta, hogy a közzélekedéssel ellentétben a kis lakosság szám nem szükségszerűen jelent elmaradottságot, sikertelenséget. Sőt: a vidéki, gyakran elmaradott térségekben, a kistelepülések között kimondottan jó helyzetben lévő falvakat is találunk (Bajmóczy, Boros 2004, Beluszky, Sikos T. 2007, Balogh 2008).

Sikertényezők a globálistól a lokális szintig

A sikert a tér- és társadalomkutatásokban gyakran vizsgálják egyrészt regionális oldalról, másrészt a városi verseny, a városi siker oldaláról. Országos és regionális szinten a sikerhez elengedhetetlen, hogy világosan megfogalmazódjanak az érdekek, az országban jelen legyen a társadalmi kohézió, ami az érdekérvényesítés nél-

¹ Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a versenyképesség fogalmát jelen tanulmány a korábbi szakirodalomra támaszkodva a sikernél szűkebb kategóriaként, annak feltételeként kezeli (Enyedi 1997), mondván a versenyképességet befolyásoló tényezők igen összetett körét napjainkban a sikeresség fogalma fogja össze (Lukács 2008).

külözhetetlen feltétele (Inotai, Veress 2004), regionális szinten növekedjen az előállított jövedelem, amelynek egy része helyben maradjon, és vállalkozói jövedelemre, településműködtetésre, fejlesztésekre vagy személyi jövedelemre fordítódjon (Enyedi 1997). A régiók, kistérségek sikerességének feltétele a foglalkoztatottak szolgáltatásokban és/vagy feldolgozóiparban való koncentrálódása, a könnyű megközelíthetőség, elérhetőség és a magasan kvalifikált munkaerő mellett a szociális infrastruktúra valamint az üzleti szolgáltatások megléte is (Lukács 2008).

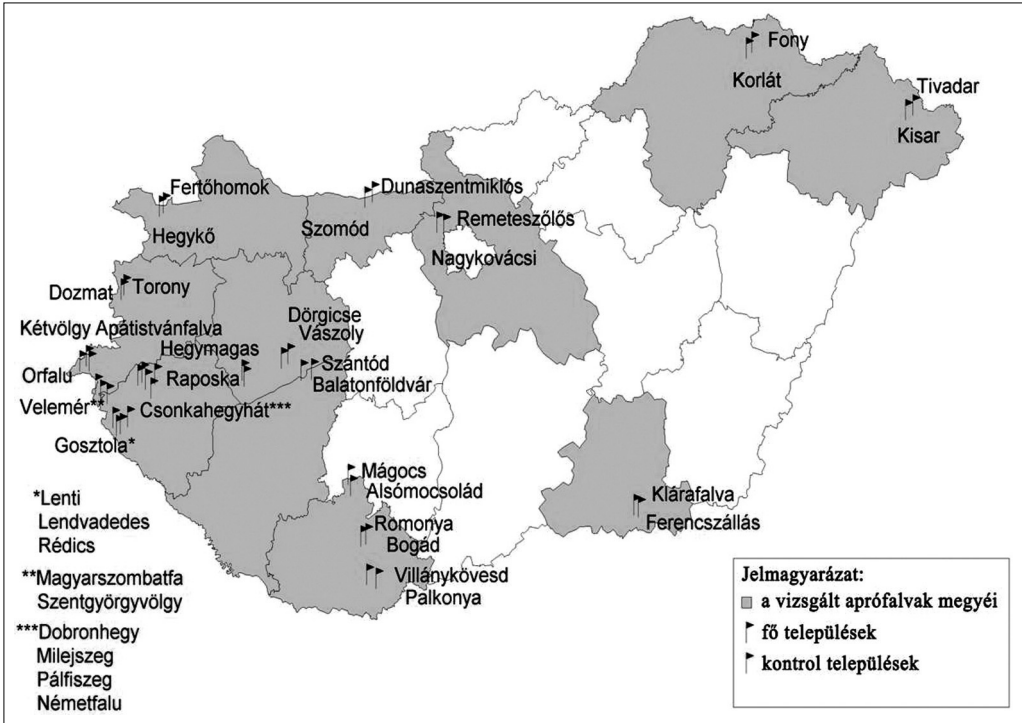
A mai sikeres város fogalmkörében hasonló tényezőket találunk. A sikeresnek nevezett város képes alkalmazkodni az őt érintő változásokhoz, benne a tercier szektor térnyerése jellemző, amelyben az érték húzó ágazatok nagy számban jelen vannak. A sikeres városban felértékelődik a tudás, jelen van a K+F, és erős az innovációs képesség. A város kiveszi részét az őt érintő döntéshozatalból, középosztálya gyarapodik, de megjelenik a marginalizálódás, a társadalmi konfliktusok is (Herbert, Smith 1989, Boros 2004). Ugyanakkor a sikeres város jól kezeli a konfliktusait, külkapcsolatokkal rendelkezik, benne a jövedelem és a foglalkoztatás növekszik (Enyedi 1997). Mindez együtt jár azzal, hogy a sikeres város szolidáris város is, amelyet a lehetőségek, a cselekvőkészség, a civilizált keretek jellemeznek, benne a gazdaság fejlődik, munkahelyek teremődnek, megfelelő színvonalú az infrastruktúra és a szolgáltatások (Lukács 2008)².

A falvak sikerességéről már egészen más tényezők kapcsán beszélhetünk. Az 1980-as, 1990-es években a legfontosabb feladatként a fiatalok megtartását fogalmazták meg a kutatók (Szász 1984), valamint régi, újra és újra visszatérő problémaként jelentkezett a közlekedési feltételek javítása (Enyedi 1980, Erdősi 1984, Csapó 1993), az alapellátás – lakás, ivóvíz, villamos energia, gyermekintézmények, kereskedelmi ellátás, szolgáltatások – feltételeinek kialakítása (Kőszegfalvi 1984). Az idegenforgalmi lehetőségek kiaknázásáról is a fejlődés elősegítőjeként beszéltek az aprófalvakban (Vuics 1984). A rendszerváltás után az egyre nagyobb számban megjelenő kistérségi szövetségek értékelődtek fel sikerességi tényezőkként, amelyek céljai a terület- és gazdaságfejlesztés mellett a foglalkoztatási gondok enyhítése, az infrastrukturális fejlesztések és a vállalkozások elősegítése voltak (G. Fekete 1993). Mindez azt jelenti számunkra, hogy a falvak fejlődését a kistérségi integráció, a kistérségi társulások tehát nagymértékben elősegíthetik, de szükséges ugyanakkor a helyi társadalmi aktivitás, és minden esetben szükséges településrendezési terv³ (Csatári 1993).

A '90-es években előtérbe kerülő és napjainkban is sokat hangoztatott sikerességi tényező a kistelepülés lakosa, az ember. Az emberi oldalt tekintve siker az, ha egy vezető több cikluson keresztül a helyén marad. Ehhez szükséges az az integrátor polgármester, akit a helyi elit, a helyi társadalom támogat döntései megvalósításában. A település vezetőjének ambiciózusnak, rátermettnek, változást akarónak kell lennie

² A sikeres város fogalma azonban nem volt mindig azonos, időről-időre folyamatosan változott. Az ókorban és a középkorban azok a városok voltak sikeresek, amelyek a környező településeket hatalmukba tudták keríteni (Sári 2001, Benevolo 1994). Az ipari forradalom idején a fejlett iparral rendelkező, a szocializmus idején a „szocialista városok”, a rendszerváltás után a piacgazdasági változásokra gyorsan reagálni tudó városok voltak sikeresek (Sári 2001).

³ Az Alföld kutatási Program során végzett kérdőíves felmérésből kiderül, hogy az 1990-es évek elején az alföldi falvak harmada nem rendelkezett területrendezési tervvel (Csatári 1993).

1. ábra

A vizsgálatba bevont fő és kontrol települések területi megoszlása.

Forrás: saját szerkesztés

(Bóhm 1993). A lakossággal való hatékony együttműködéshez elengedhetetlen a helyi érdekek kommunikációja, az érdek-egyeztetés. A sikerhez elengedhetetlen az is, hogy a hagyományos polgári értékek, az identitás, az empátia, az újra való fogékonyság ott legyen a település lakóiban. Szükséges a nyitottság, a fogadókészség, az erős lobby. A sikerhez elengedhetetlen egy kapcsolati háló megléte a környező, és távolabbi településekkel, intézményekkel, személyekkel (Bódi, Bóhm 2000, Boros, Garamhegyi 2009)⁴. A közösségi sikernek ugyanakkor előfeltétele az egyéni siker is, a közösségi és magánsiker feltételeiként

kulturális, műveltségi, történeti, helyi közösségi, attitűd- és mentálisbeli feltételeket kell említenünk (Lukács. 2008).

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy a sikert csak valamihez viszonyítva lehet definiálni (Timár, Velkey 2003), legyen az egy korábbi állapot, egy kitűzött cél, egy szomszédos település, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a siker éppen összetettségéből eredően a különböző sikert értelmezők véleménye szerint (kutatók, helyi lakosok, helyi vezető réteg, stb.) igen eltérő. Ezért vetjük össze a továbbiakban a lakosság körében felvett kérdőívek eredményeit statisztikai

⁴ Számos külföldi kutató – akik elsősorban a megfigyelés módszerére alapoztak – is hangsúlyozta a lakosság közti szoros kölcsönhatás meglétét és előnyét (Burges 1929, Hoyt 1939, Harris, Ulmann 1945), jóval korábban, mint ahogy arról a hazai kutatásokban olvashatunk.

adatokkal, ezért keressük a puha és kemény módszerek által nyert sikertényezőkhasonlóságait és különbségeit.

A vizsgálat módszertana

A vizsgálatba vont települések 11 megyében helyezkednek el, összesen 17 aprófalu (továbbiakban „fő települések”), és ezek kontrolltelepüléseit – legközelebbi szomszéd településeit – vizsgáltuk (1. ábra). A kutatás során a lakosság véleményének feltárásához kérdőíveket használtunk. A kérdőívek felvételezése egyrészt a kutatásba bevont aprófalvakban történt, másrészt a kutatásba bevont falvak legközelebbi szomszéd településén. A kutatásba bevont településeken (továbbiakban fő települések) egy 29 kérdésből álló kérdőívet alkalmaztunk, amelynek kérdései a következő főbb kérdéscsoportokhoz kapcsolódtak:

- mennyire kötődik a megkérdezett lakos a falujához?
- van-e turisztikai vonzerő a településen?
- él-e valamilyen kisebbség a településen?
- hol helyezi el faluját a környező települések között, milyen a település marketingtevékenysége?
- milyen a lakosság és a polgármester kapcsolata?
- milyen módon definiálja a helyi lakos a sikert, milyennek látja faluja jövőjét?

A fő települések legközelebbi szomszéd településén (továbbiakban kontrolltelepülés) szintén lakossági kérdőív került felvételezésre, amelyekben a fő településre vonatkozóan tettünk fel kérdéseket (összesen 25-öt) a fenti kérdéscsoportok köré szerveződve. Ezekre a kérdőívekre adott válaszok a kontrolltelepülés lakosságának véleményét tükrözik a fő településről. A fő településeken kérdezőbiztosok segítségével 300 kérdőívet, a kontrolltelepüléseken

224 kérdőívet vételeztünk fel, 2009-ben és 2010-ben.

Emellett a kiválasztott aprófalvak gazdasági és demográfiai mutatóit is elemeztük: különböző mutatócsoportokat létrehozva az adatokon az összehasonlíthatóság érdekében egységnormálást végeztünk: ennek során minden adat esetében a legmagasabb értékkel rendelkező település 100, míg a legalacsonyabb értékkel rendelkező 0 értéket kapott. A köztes értékeket a minimum és maximumérték közötti terjedelem (R) százalékában határoztuk meg. (Azaz ha egy településnek 10 az egységnormált értéke valamelyik adatnál, az azt jelenti, hogy esetében az adott mutató a minimum- és maximumérték különbségének 10%-ával magasabb, mint a legkisebb érték.) A módszer – a standardizáláshoz hasonlóan – lehetővé teszi a különböző terjedelmű és szórási változók egy vizsgálatba vonását. Az egységnormált mutatók alapján meghatároztuk a falvak fejlettségi sorrendjét. Az egységnormálás során voltak úgynevezett fordított mutatók, például munkanélküliség vagy a megyeszékhely távolsága, amelyek esetében értelemszerűen a legkisebb értékkel bíró település kapta a 100-as, míg a legnagyobb értékkel bíró település kapta a nullás értéket.

A sikeresség helyi megítélése

A lakossági kérdőívek feldolgozását követően elmondható, hogy a fő települések lakosai szeretnek a falujukban élni, és nem költöznének el a településről. A maradás okaként megjelölt tényezők három csoportra bonthatók. Első a kötődés köré szerveződik: „itt születtem”, „itt nőttem fel”, „itt él a családom”, itt van a munkahelyem” stb. A második csoportban a kis településméretből fakadó csendet, nyugalmat jelölik meg a válaszadók. A harmadik válaszcsoportha természet közelségéhez és az abból ere-

dő előnyökhöz kapcsolódik. A válaszadók igen kis hányada gondolja úgy, hogy elköltözné a falujából. Az elköltözést kilátásba helyező települések (Fony, Klárafalva, Tivadar) lakosai a keleti országrészben élnek, ebben az esetben a jobb munkahely, jobb életkörülmények, magasabb fokú ellátottság a mozgató tényezők. A fő település három legkedveltebb és legkevésbé kedvelt tényezőjéről is kérdeztük a helyi lakosokat. A leginkább kedvelt dolgok között a természeti és a közösségi értékek kaptak helyet. A legkevésbé kedvelt tényezők döntően olyan közösségi problémák, mint pl. „pletyka”, „irigység”, „elégedetlenség a polgármester, vagy képviselőtestület személyével”. Villánykövesden, ahol a polgármester személyével és a képviselőtestülettel szemben egyértelmű volt a lakossági elégedetlenség, a kérdőívek felvétele és a cikk megírása között időközben lezajlott önkormányzati választásokon mind a polgármester, mind a képviselőtestület cseréje megtörtént. A kevésbé kedvelt dolgok felsorolásánál a válaszadók közül sokan nyilatkoztak úgy is, hogy nincs olyan dolog, amit ne szeretnének a falujukban.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a lakosok hogyan ítélik meg településük turisztikai vonzerőit, hiszen az idegenforgalom akár kitörési pont is lehet az aprófalvakban. A válaszok Dörgicse, Fony, Szántód, Tivadar és Velemér települések esetében voltak hangsúlyosabbak, mivel ezek a falvak épített örökséggel vagy természeti értékekkel rendelkeznek, amelyek jelentős turizmust generálnak. Arra a kérdésre, hogy mi az a három dolog, amit a települések lakosai megmutatnának egy idelátogató turistának a lakossági válaszok mind az épített örökséget, mind a természeti értékeket megjelölték. A turisztikai potenciál azonban problémákat is hordoz magában. Szántód esetében az üdülőjelleg konfliktusokat eredményez az „öslakosok” és a

„nyaralók” között. Tivadar lakosai a turizmus szezonálisát hangsúlyozzák, és a téli hónapokban bekövetkező „pangás” problematikáját fogalmazzák meg.

A helyi társadalom sokszínűségének elemzése érdekében kíváncsiak voltunk arra, hogy él-e a vizsgált falvakban valamilyen kisebbség, és ha igen, milyen hatása van a falvak kultúrájára, közösségére. A vizsgált falvak között négy olyan település van (Apátistvánfalva, Dunaszentmiklós, Fertőhomok és Villánykövesd) ahol nagy számban élnek nemzetiségek. A szlovén, horvát illetve német nemzetiségekkel rendelkező településeken a hagyományápolás közösségkövetkező hatású. A válaszadók döntő többsége jelezte hagyományőrző rendezvények, falunapok meglétét a falvakban. A településeken népdalkör, tánc-csoport működik. Idősek, fiatalok egyaránt tartanak „összejöveleteket”.

Gyakori, hogy egy város vagy falu fejlődése vagy lemaradása néhány kulcsszemély tevékenységéhez köthető. Leggyakrabban a helyi politikuskok szerepe emelhető ki. A lakosság és a polgármester kapcsolatát illetően a válaszadók két csoportra oszthatók. A települések egy részében a polgármester és a lakosság közti kapcsolat jó és aktív. A polgármester, a képviselőtestület rendszeresen találkozik a falvak lakosaival, falugyűléseken, közmeghallgatásokon lehet panaszszal, javaslattal élni. A települések másik csoportjánál a polgármester és a lakosság kapcsolata kimondottan rossz. Vagy azért, mert a polgármester nem vonja be a döntések előkészítésébe a lakosságot, mint például Veleméren, vagy azért, mert a lakosság oldaláról nem mutatkozik fogadókészség a döntések közös előkészítésére. Ez utóbbira jó példa Remeteszőlős, ahol a polgármester a szokásos falugyűlés mellett körlevelet, kérdőívet is kiküld a település lakosainak. Ennek ellenére az együttműködés nem megfelelő a vezetés és a helyiek között.

Eltérések a falutípusokhoz és a lakossági véleményekben megfogalmazott sikertényezők között⁵

	Népesség- szám	Fekvés/ Település- szerkezet	Nemzeti- ség/Közös- ség	Turizmus	Körjegy- zési központ/ központi szerepkör	Egyéb
Alsómocsolád					igen	ipari funkció
Apátistvánfalva		határmenti	szlovén		igen	
Csonkahegyhát		szeres település			igen	
Dörgicse	dezurbán			épített örökség		borter- melés
Dozmat	szuburbán	határmenti				
Dunaszentmiklós		határmenti	német			
Fertőhomok		határmenti	horvát			jó közle- kedés
Fony				épített örökség	igen	
Gosztola	dezurbán	kis méret				magas SZJA
Hegymagas			erős kö- zösség			borter- melés
Klárafalva		alföldi kicsi				jó közle- kedés
Remeteszőlős	szuburbán	kivált település				
Romonya	szuburbán				igen	
Szántód		kivált település		vendég- éjszaka		
Tivadar				vendég- éjszaka		
Velemér		határmenti		épített örökség		
Villánykövesd			német			bortermelés

Mivel – ahogy azt a fentiekben is be-
mutattuk – a sikeresség megítélése sok-
szor viszonyítás kérdése, érdemesnek
tűnt megvizsgálni, hogy a környébeli
településekhez képest hogyan értékeli

saját falujukat az ott élők. A fő települések
lakosai sok esetben hiányolják saját falu-
jukban az infrastrukturális és intézményi
feltételeket, valamint a munkalehetőséget.
Ennek ellenére a fő településeken felvett

⁵ A táblázatban félkövérrel szedett sikertényezők a korábbi felmérésekben és a kérdőíves felmérés során is sikertényezőként jelentkeztek.

kérdőívek adatai alapján elmondható, hogy kevés számú olyan környékbeli falut jelöltek meg a megkérdezettek, amelyeket fejlettebbnek tekintenek saját településük-nél, egyúttal a válaszadók a környékbeli településeket általában fejletlenebbnek tartják. A települések marketingtevékenysége is igen eltérő. A vizsgált települések között van olyan település (Csonkahegyhát), amelyik nem rendelkezik pl. községi honlappal, annak ellenére sem, hogy körjegyzőségi központ. Feltűnő a lakosság tájékozatlansága a falu médiaszereplését, kiadványait illetően, a lakossági válaszok jelentős része a „nem tudja” válaszlehetőséget jelölte meg az ide vonatkozó kérdések kapcsán.

Annak ellenére, hogy a helyi lakosság inkább látja sikeresnek, mint sikertelennek települését, a kimondottan fejlődést prognosztizáló Remeteszőlős és Gosztola mellett a települések többségében igen megoszlanak a vélemények a falu jövőjét illetően. A falvak egy részében fejlődést várnak a falujuktól az elkövetkező években a helyi lakosok, egy másik részükben többségben vannak azok, akik szerint lényegi változás nem fog történni, illetve a falu rosszabb helyzetben lesz, mint amilyenben most van. A sikerfogalmak a közösségi értékek hangsúlyozása, a munkahelyek teremtése és a turisztikai adottságok kiaknázása és a látványos fejlődés köré rendeződnek. A lakossági válaszok a sikert a következőkben fogalmazzák meg: „a falu fejlődik”, „pályáznak”, „jó a polgármester”, „összetartó a közösség”, a „turizmus” adta lehetőségeket kiaknázzák, vagy adott esetben „ápolják a hagyományokat”.

A siker alapjai a megkérdezettek szerint

A korábbi évek falutipizálásában a jó helyzetű települések közé került aprófalvak sikertényezőit az alábbi táblázatban foglaltuk össze (1. táblázat). Ezek közül a sikertényezők közül kiemeltük azokat, amelyek a kérdőíves felmérésben is sikertényezőként jelentkeztek. A lakossági kérdőívekben adott válaszok feldolgozását követően elmondható, hogy a lakosság által sikertényezőként megnevezettek nem fedik le a kutatók szerinti tényezőket, amelyek alapvetően három témakör köré szerveződnek. A válaszadók véleménye szerint a turisztikai adottságok kiaknázása, a közösségi összetartás, valamint a nemzetiségekhez kötődő hagyományápolás a legfőbb sikertényezők.

A lakossági vélemények tükrében nem kapnak viszont hangsúlyos szerepet olyan tényezők, mint a település szuburbán/dezurbán volta, a határhoz közeli fekvése, az, hogy a falu körjegyzőségi központ⁶, valamint az ipari és mezőgazdasági jelleg sem. A vizsgált települések közül egyedül Remeteszőlős lakossági válaszai jelzik határozottan a falu szuburbán jellegét. Ehhez kapcsolódóan a falu értékei, előnyös tulajdonságai között megfogalmazódik a természetközelség és Budapest közelségének egyidejű jelenléte. A sikertényezőket tekintve sajátos jellemzőkkel bír Alsómocsolád is, ahol a lakosság válaszaiban az ipari funkció nem jelent meg hangsúlyosan. Annak ellenére így volt, hogy a Pick Szeged Zrt. egysége a helyi munkaerő foglalkoztatásán túl a környező települések munkaerejének egy részét is foglalkoztatni tudja – azaz a

⁶ Jelen tanulmánynak nem témája a kontrol települések lakossági véleményének részletes bemutatása, ezért csak lábjegyzetben kívánjuk megjegyezni, hogy a körjegyzőségi központ/központi szerepkör, mint sikerességi tényező egy esetben volt a lakosság részéről is megnevezett, Apátistvánfalva esetében. Kétvölgy és Orfalu lakosai (Apátistvánfalva kontrol települései) a templomba járás lehetőségét és a boltot, mint szolgáltatást a fő településen, Apátistvánfalván veszik igénybe, ezzel jelezve számunkra azt, hogy Apátistvánfalva valamiféle központi szerepet tölt be a környező települések között.

falu egyfajta központi funkcióra tett szert az ipar révén.

Dörgicse, Hegymagas és Villánykövesd települések is fogalakoznak bortermeléssel. Ez a funkció a kérdőívekben vagy egyáltalán nem jelenik meg, mint például Dörgicse esetén, vagy negatív tartalommal töltődik meg, mondván „annak jó, akinek van” – mármint borospincéje – derül ki a Villánykövesdi válaszokból.

A falvak sikeressége a statisztikák tükrében

A lakossági vélemények és a statisztikai adatsorok összevetése érdekében a fő településeken 26 mutatót vizsgáltunk, melyeket az alábbi mutatócsoportokba soroltuk:

Népességszám⁷

Korszerkezet⁸

Gazdaság⁹

Ellátottság¹⁰

Közlekedés¹¹

Idegenforgalom¹²

A mutatócsoportok értékei alapján fejlettségi rangsort állítottunk fel, és ezt a rangsort vetettük össze a lakossági véleményekből felállított sikerességi rangsorral.

A vizsgálatba vont 26 mutatót egy-egységnormálást hajtottunk végre. A legkedvezőbb értékkel bíró település 100, a

legkedvezőtlenebb értékkel bíró település 0 pontot kapott. A többi település adatainak eloszlása megfelelt az eredetinek. Az így kapott értékeket mutatócsoportonként összeadva felállítható volt a települések rangsora (2. táblázat).

A fejlettségi rangsor tekintetében Szántód emelkedik ki magasan a többi település közül, ami annak köszönhető, hogy mind a hat mutatócsoport értékeiben magas eredményeket produkál. A fejlettségi lista elején helyet kapó települések döntően a népességszám, korszerkezet, gazdaság és közlekedés mutatócsoportok értékeinek függvényében helyezkednek el a lista élén. A lista közepén két település idegenforgalmi szempontból kiemelkedő, e két település Hegymagas és Tivadar, amely települések vendégéjszaka száma igen magas a többi településhez képest. A fejlettségi rangsor utolsó egyharmadának települései sem idegenforgalom, sem közlekedés, sem ellátottság tekintetében nincsenek jó helyzetben, gazdasági mutatóik igen eltérőek.

Összegzés

A siker időben folyamatosan változó, összetett fogalom, amelynek számos tényezője van. A települési sikerhez elengedhetetlen a helyi adottságok felismerése, a ben-

⁷ A mutatócsoportban vizsgált mutatók: természetes szaporodás illetve fogyás 1970–1979 között, vándorlás 1970–1979 között, természetes szaporodás illetve fogyás 1980–1989 között, vándorlás 1980–1989 között, természetes szaporodás illetve fogyás 1990–2001 között, vándorlás 1990–2001 között, lakónépesség 2001-ben

⁸ 18 éves és fiatalabb lakosság aránya 2006-ban, 65 éves és idősebb lakosság aránya 2006-ban, általános iskola 8 évfolyamát teljesítettek aránya 2006-ban, középiskolai érettségivel rendelkezők aránya 2006-ban, egyetemi vagy főiskolai végzettséggel rendelkezők aránya 2006-ban

⁹ A mutatócsoportba a következő mutatók kerültek: más településről dolgozni, tanulni bejárók aránya 2006-ban, személyi jövedelemadó alap 2006-ban, foglalkoztatottak aránya 2001-ben, munkanélküliek aránya 2001-ben

¹⁰ Kiskereskedelemi egységek száma 2001-ben, háztartási villamos energia fogyasztók aránya 2001-ben, háztartási gázfogyasztók aránya 2001-ben, közüzemi ivóvízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások aránya 2001-ben, közcsatorna hálózatba bekapcsolt lakások aránya 2001-ben

¹¹ tömegközlekedési járatszám 2010-ben, kistérségi központ távolsága időben 2010-ben, megyeszékhely idő-távolsága 2010-ben

¹² vonzerő (épített örökség, természeti értékek, vízpart stb.), vendégéjszaka szám 2001-ben

Az aprófalvak rangsora a statisztikai mutatóik alapján

	Népességszám	Korszerkezet, végzettség	Gazdaság	Idegenforgalmi adottság	Közlekedés	Ellátottság	Rangsor
Szántód	535,3	329,4	285,5	122,0	221,5	500,0	1993,7
Fertőhomok	505,1	306,4	183,2	23,0	160,0	261,1	1438,8
Kláralfalva	510,2	342,7	157,7	0,0	223,5	181,5	1415,6
Romonya	513,8	302,2	126,1	15,0	202,5	98,9	1258,9
Dunaszentmiklós	315,9	315,0	157,5	80,0	179,0	196,5	1243,8
Csonkahegyhát	454,9	294,2	157,0	0,0	164,5	79,2	1149,9
Dozmat	475,9	215,0	74,0	0,0	195,5	141,6	1101,9
Apátistvánfalva	439,5	278,1	176,4	46,0	46,5	74,6	1061,3
Hegymagas	343,1	225,7	68,9	100,0	198,5	110,7	1046,9
Tivadar	450,5	202,2	41,3	138,0	116,5	64,1	1013,0
Villánykövesd	357,8	258,3	95,9	82,0	102,0	106,8	1002,4
Dörgicse	283,8	233,2	103,6	70,0	118,5	66,1	875,3
Fony	312,1	325,9	38,4	0,0	27,0	66,8	770,2
Alsómocsolád	274,0	239,7	133,8	0,0	1,0	101,3	749,8
Gosztola	381,3	100,0	103,6	28,0	22,0	3,2	638,3
Velemér	345,6	135,4	59,1	23,0	45,5	21,7	630,3

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

nük lévő lehetőségek kiaknázása. Fontos a kapcsolatépítésre való törekvés, legyen ez lakossági vagy térségi együttműködés. A települési vezetés, a polgármester személye, a napjainkban egyre inkább felértékelődő humán tőke, az innovációs képesség is a siker zálogai.

A helyi lakosok igen sokféleképpen foglalkoztak meg a falvak fő problémáit, illetve a kívánatos fejlesztéseket. A lehetséges fejlesztési irányok általában a kis településméretből eredő problémák kiküszöbölésére, a közlekedési-tömegközlekedési feltételek javítására, közösségi összefogás igényére vonatkoznak. Az aprófalvak sikerességi tényezői a helyi lakosság szempontjából alapvetően a turisztikai adottságok kiaknázásában, a közösségi összetar-

tásban, valamint az etnikumokhoz kötődő hagyományápolásban keresendők.

A sikertényezők megnevezésében a lakosság oldaláról ugyanakkor általában nem jelenik meg a környező településekkel való összefogás igénye. Nem kapnak hangsúlyos szerepet olyan tényezők sem, mint a település szuburbán/dezurbán volta, a határhoz közeli fekvése. a megkérdezettek véleményében ritkán kapott hangsúlyt az is, hogy a falu körjegyzőségi központ-e, vagy hogy rendelkezik-e ipari létesítménnyel vagy folytat-e kiemelkedő mezőgazdasági tevékenységet.

A statisztikai eredményeket és a lakossági véleményeket összevetve három településcsoport körvonalazódik. Az egyik a vegyes statisztikai eredményeket mutató,

a lakossági vélemények alapján sikeresnek nem nevezhető aprófalvak köre. Ide tartoznak Romonya, Gosztola, Dozmat, Csonkahegyhát, Klárafalva, Alsómocsolád és Fony települések. Sajátos helyzetű ebben a csoportban Gosztola, mely település a „polgármester falujának” tekinthető, de figyelemre tarthat számot az a tény is, hogy Alsómocsoládon a lakosság további munkahelyteremtést javasol a jövőben holott a település mind a helybeli, mind a környező falvak lakosságát tekintve is jelentős foglalkoztató.

A másik településcsoportot azok az aprófalvak képezik, amelyek közepes statisztikai eredményeket mutatnak, viszont a lakosság sikeresnek ítéli ezeket a településeket. Ennek a csoportnak a tagjai Apátistvánfalva, Hegymagas, Tivadar, Villánykövesd, Dörgicse. Ezeknek a településeknek jelentős részében hangsúlyozódott a közösség, mint sikerességi faktor.

A harmadik csoportba került aprófalvak a statisztikai adatok és a lakosság véleménye szerint is sikeresnek nevezhetők, ezek a települések Fertőhomok, Szántód, Dunaszentmiklós.

A továbbiakban érdemes lehet azt megvizsgálni, hogy mennyire fenntartható a sikeresnek bizonyuló aprófalvak fejlődési pályája, illetve a vizsgálat alapján gyengébben teljesítő települések képesek lesznek-e javítani helyzetükön és megítélésükön. Mint azt a tanulmány is megerősítette, e kérdésekben – a külső gazdasági-társadalmi folyamatok mellett – kulcsszerepe van a helyi vezetésnek.

Irodalom

Bajmócy P., Boros L. 2004. Aprófalvaink népesedése 1949–2001. In: Csapó T, Lenner T. (szerk.) A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után. Szombathely, pp. 61–79

Balogh A. 2008. Az aprófalvas település-állomány differenciálódási folyamatai Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely, 109 p.

Beluszky P., Sikos T. T. 2007. Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 406 p.

Benevolo L. 1994. A város Európa történetében. Atlantisz Kiadó, Budapest, 309 p.

Boros L. 2004. A városverseny igazi vesztesei. II. Földrajzi konferencia CD, Szeged, 7 p.

Boros L., Garamhegyi Á. 2009: Bevezetés a településmarketingbe. JATEPress, Szeged, 170 p.

Bódi F., Bóhm A. 2000. Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház, Budapest, 180 p.

Bóhm A. 1993. Rendszerváltás vagy elitváltás a helyi hatalomban. In: Kiút a válságból. II. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 241–244.

Burges, E. W. 1929: Urban areas. In: Smith, T. W., White, L. D. (eds.): Chicago an experiment in social science research. – Chicago, University of Chicago Press, pp. 114–123.

Csatári B. 1993. Az alföldi falusi önkormányzatok önképe. In: Kiút a válságból. II. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 179–183.

Csapó T. 1993. A rendszerváltás hatása a Nyugat-Dunántúl aprófalvas településeire. In: Kiút a válságból. II. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 275–280.

Enyedi Gy. 1980. Falvaink sorsa. Magvető Kiadó, Budapest, 185 p.

Enyedi Gy. 1997: A sikeres város. Tér és Társadalom 1997/4. pp. 1–8.

Erdősi F. 1984. A törpefalvak közlekedési ellátottsága. In: Sükösd F. (szerk.): Az aprófalvak közlétele és ifjúsága, pp. 227–233.

- G. Fekete É.** 1993. A kistérségi szövetségek szerepe a területfejlesztésben. In: Kiút a válságból. II. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 225–230.
- Harris, C. D., Ullmann, E. L.** 1945: The nature of cities. In: Ann. of the American Academie for Political Science 242, pp. 7–12.
- Herbert, D. T., Smith, D. M.** 1989. Social Problems and the City. Oxford University Press, Oxford, 399 p.
- Hoyt, H.** 1939. The structure and growth of residential neighborhoods in American cities. Washington, Federal Housing Ass, 185 p.
- Inotai A., Veress J.** 2004. Hogyan lehetünk sikeres tagjai az Európai Uniónak? Műhelytanulmányok 58. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 19 p.
- Kőszegfalvi Gy.** 1984. Az aprófalvak ellátása. A helyi és a körzeti intézményhálózat adottságai. In: Sükösd F. (szerk.): Az aprófalvak közéleté és ifjúsága, Pécs, pp. 208–216.
- Lukács S.** 2008. Sikeres vidék. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 222 p.
- Mészáros R.** 1993. A falu sorsának belső területfejlődési összefüggése. In: Kiút a válságból. II. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 176–178.
- Sári M.** 2001. A „sikeres” város. Falu Város Régió 3, pp. 25–26.
- Szász A.** 1984. Aprófalvak – nagy felelősség. In: Sükösd F. (szerk.): Az aprófalvak közéleté és ifjúsága, Pécs, pp. 153–165.
- Timár J., Velkey G.** szerk. 2003. Várossiker alföldi nézőpontból. Békéscsaba-Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ. p. 253
- Vuics T.** 1984. Hozzászólások „Az aprófalvak közéleté és ifjúsága c. konferenciához.” In: Sükösd F. (szerk.): Az aprófalvak közéleté és ifjúsága, Pécs, pp. 286–288.

ZARVANT II.

Stefanini 96.

Civil szerveződések és szociális szolgáltatások Finnország távoli kistelepülésein¹

Kilpeläinen Arja

Bevezetés

Finnország hatalmas rurális térségekkel rendelkező ország, amelynek lakossága mindössze 5,3 millió fő. A népsűrűség alacsony: átlagosan 17 lakos jut egy négyzetkilométerre. (Összehasonlításképpen, Magyarország ugyanezen mutatója 114 fő/km².) A déli fővárosi tengelyben, Helsinkiben, Espoóban, Vantaában és Kauinainenben több mint egymillióan laknak, ezzel szemben Lappföldön, amely az ország területének egyharmadát teszi ki, alig több mint 183 ezer ember él – az itteni átlagnépsűrűség 2,0 fő/km² (Lapin Liitto 2010a; 2010b). Finnország északi része tehát gyéren lakott, ugyanakkor nagy lehetőségeket magában rejtő terület.

A távoli vidékeken a mindennapi élet területén olyan kihívásokkal kell szembeesülni, mint pl. az elvándorlás, a lakosság elöregedése és az alacsony népsűrűség (elhagyatottság). Ez persze itt nem új jelenség. Példának okáért, az 1960-as években Finnországban hatalmas mértékű elvándorlás zajlott, amely a falusi települések-

ről a városokba irányult. Ennek mértéke a következő évtizedekben valamelyest csökkent (Kortelainen 2010), de a folyamat még napjainkban is tart. Ennek és minden előrejelzés (pl. Rintala, Heikkilä 2004) ellenére az itteni lakosság zöme még mindig falvakban él, és bizonyos jelek arra mutatnak, hogy ez a közeljövőben nem igen fog megváltozni (Aho, Ilola 2004). A falusiak között a vadászat, a halászat, a bogyógyümölcsök teremtése, a nagy túrázási lehetőségek, a természetközelség nagy értéket képvisel.

Finnország Alkotmánya valamennyi állampolgárnak azonos jogokat biztosít, függetlenül attól, hogy az országnak mely részén lakik. Ez döntő kérdés a lakosság szociális ellátása tekintetében. A városok kötelesek egyenlő szociális ellátást biztosítani, azonban az erőforrások a lakosság száma, a tulajdonviszonyok, az áruforgalom, stb. tekintetében nagymértékben különböznek.

A non-profit szervezetek (Non-governmental organisations – NGO-k) a finn kultúrában nagy hagyományokkal rendelke-

¹ A tanulmány az OTKA 81667 sz. szerződés keretében jött létre.

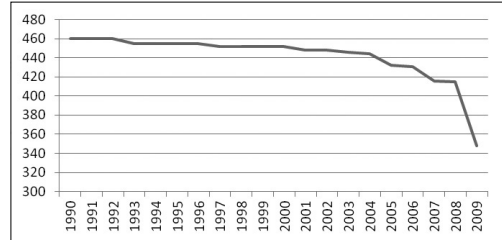

nek, és sokféleképpen szerepet játszottak/játszanak a szociális politikában, például önkéntes munkaával, egyedi támogatásokkal, ügyvédi tevékenységgel. Az NGO-k álláshirdetéseikben sok esetben profi szakértőket és oktatókat is keresnek (Pihlaja 2010, Peltosalmi et al 2009).

A társadalmi összetartás és a lakosság számára egy biztonságos, a mindennapi életben jól működő környezet kialakításában kulcsfontosságú a részvételi lehetőség. Ebben a tanulmányban azt szándékozzuk bemutatni, hogy a hatóságok és az ún. harmadik fél között milyen változatos együttműködés valósulhat meg. A dolgozat azokra az együttműködésekre fókuszál, amelyek az NGO-k és a különböző hatósági szervezetek között a legjellemzőbbek. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy rávilágítsunk a finn szociális ellátásra helyzetére, és ezen belül az NGO-k szerepére.

A lakossági szektor és a mindennapi ellátás megszervezésére, megváltoztatására irányuló nyomások

Országos szinten a finn kormányzati politika és a finn szociálpolitika minden valószínűség szerint a legnagyobb változáson az utolsó két évtizedben ment át. A leghatékonyabb reform az a nemzeti projekt volt (és még most is az), amely alapvetően átstrukturálta a finn önkormányzatokat és szolgáltatásokat. Ez 2005-ben kezdődött és még most is tart. Ennek a reformnak az alapját az a probléma képezi, amely a valamennyi állampolgár számára biztosítandó alapvető szociális szolgáltatások megszervezése és finanszírozása kapcsán keletkezett. Gazdasági szempontból nézve a helyi hatóságok forráshiányban szenvednek a lakosság számára nyújtandó szociális ellátás és megfelelő életkörülmények biztosítása vonatkozásában (Vakkuri et al 2010). Ennek a nemzeti projektnek egyik legfőbb

1. ábra

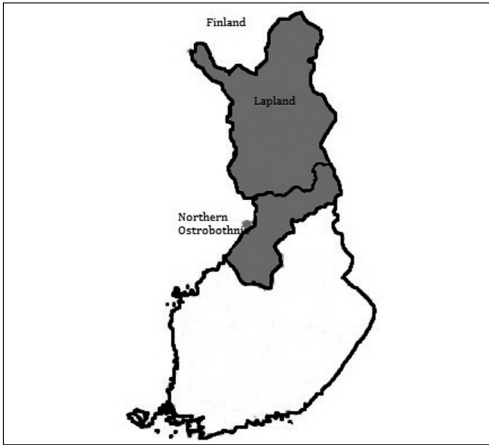
A finn települések száma 1990 és 2009 között (Municipal Mergers 2010)

következmény a városok lélekszámának növekedése volt (1. ábra). Ennek alapját a nagyság gazdaságossága adta: a szolgáltatásokat szélesebb lakossági körben hatékonyabban lehet érvényesíteni.

Vitathatatlan, hogy ezek a változások a falvakat különbözőképpen érinthetik. Például a köz-szolgáltatások a falvakból behúzódnak a települési központokba, sőt, esetleg más régiókba költöznek (Laitinen 2010; Kilpeläinen, Pohjola 2007).

A finn települések területük alapján két különböző típusba sorolhatók. Vannak falusi övezettel körülvett városias területek, ezen túlmenően léteznek falusi jellegű, valamint tágas, ritkán lakott vidékek. A falusi településeken élő finn népesség az összalakosság 40%-át teszi ki (Statistics Finland 2008; Rural Well-being 2010).

A politikai küzdőtéren végbement változások ellenére a finn települések saját döntéseiket illetően eléggé függetlenek a kormánytól, igaz ugyan, hogy az államnak is megvan a maga saját szerepe az adók kivetésében és az adófizetők pénzének a települések közötti elosztásában. Ez mind országos, mind regionális szinten számos követelményt jelent a hatóságok számára. Ezek egyike a lakossági részvétel biztosítása. Országos szinten számos program hangsúlyozza az állampolgárok döntéshozatalban való részvételének fontosságát (The Government Programme 2007). Mari Kiviniemi miniszterelnök kormányának

2. ábra

Finnország térképe Lappföld és Észak-Ostrobothnia feltüntetésével

az a célja (Government statement 2010), hogy folytassa a Matti Vanhanen-kormány programját. Ez – különösen e gyéren lakott területeken – hatalmas kihívást jelent a települések és a falusi lakosság számára.

Adatok és elemzésük

A Finn Szociális Szolgáltatási és Egészségügyi Szövetségnek 15 regionális szociális és egészségügyi szervezete van, amelyek között az egyik a Lappföldi Szociális Szolgáltatási és Egészségügyi Szövetség. A szövetség önkéntes alapon működik. 2007 és 2009 között a lappföldi szövetség csatlakozott a *Järjestötiето tunnetuksi (Hogyan legyünk otthonosak a Szövetségben)* című kutatási projekthez. A projekt, célirányosan az NGO-k szociális és egészségügyi területén való szerepét vizsgálva két nagy felmérést hajtott végre Lappföldön illetve Észak-Ostrobothniában (2. ábra) (Martikainen et al 2010).

A jelen tanulmányban megvizsgált adatokat 2009-ben nyertük, az adatszolgáltatók a szociális és egészségügyi NGO-k elnökei vagy vezetőség tagjai voltak. Az alkalma-

zott kérdőív a fent említett vizsgálat második részét képezte. Így ezek az adatok csak kis részét képezik az átfogó vizsgálati projekt eredményeinek. Mindazonáltal az itt alkalmazott mutatók – különösen a falvak és a távol eső vidékek és azok NGO-inak perspektívája szempontjából – különösen fontosak.

Összesen 484 kérdőívet küldtünk ki, amelyek közül 198-ra érkezett válasz. A második felmérésben a válaszadási érték 37% volt, ami elég alacsony. Másrészt, ez a százalékhány nem szokatlan a kortárs kvantitatív kérdőíves gyakorlatban, és értékelhető információt ad a vizsgált jelenségről. Azonban mégsem ajánlatos az ezen az alapon történő általánosítás. Van néhány magyarázat az alacsony válaszadási értékre. Az első vizsgálatot 18 hónappal korábban végezték, és más felméréseket is készítettek a közbelső idő alatt, ami egyfajta kifáradást eredményezett a vizsgálattal szemben. Továbbá, a kérdések időzítése sem volt a legszerencsésebb, mivel az éppen a szabadságolási időszakra esett. Az adatokból mindazonáltal kizárólag ezen ismeretek birtokában is lehet néhány következtetést levonni.

Az adatokat egy SPSS programot alkalmazó kvantitatív eljárással statisztikailag értékeltük. Fontos megjegyezni, hogy a vizsgálat csak az NGO szereplők értékelhető véleményén alapult. A hatóságok véleménye nem szerepelt a vizsgálatban; az egy másik vizsgálat tárgyát fogja képezni.

Jelen tanulmány a kérdőívről kiválasztott két megállapításra összpontosít, alapját az ezekre adott válasz képezi. Az adatszolgáltatókat megkértük, hogy értékeljék, mennyire ismerik az ő szervezetüket a települési hatóságok, az államhatóságok és a megválasztott hivatalnokok. A másik kérdés az NGO-k és a hatóságok közötti együttműködésre vonatkozott, valamint arra, hogy az adott szervezeteknek meny-

nyire van lehetőségük a települések döntéshozatalai folyamatában való részvételre, illetve annak befolyásolására. A részvétel az NGO-k és a hatóságok közötti együttműködés mérföldkövei, és mint olyan, alapját képezi a falvak mindennapi szociális ellátásának és biztonságának.

Az NGO-kszerepe a finn szociális rendszerben

Finnországban az NGO-k mindig is speciális szerepet töltek be a társadalomban. Civil szervezetek ezrei összpontosítják tevékenységüket a szociális és egészségügyi kérdésekre. Két évvel ezelőtt Finnországnak mintegy 8000 hivatalosan regisztrált szociális- és egészségügyi NGO-ja volt, és ez a szám évenként 100–200-zal növekszik. A szereplők általában non-profit szervezetek; munkájuk alapvetően önkéntességen alapul, bár bizonyos mértékig a harmadik szektor is hoz valamilyen üzletet. A harmadik szektor legfontosabb munkája a hatóságokkal való lobbystevevényesség, és ezzel minden szinten mintegy elősegítik a szociális ügyek fejlődését (Harju 2003; Peltosalmi et al 2009).

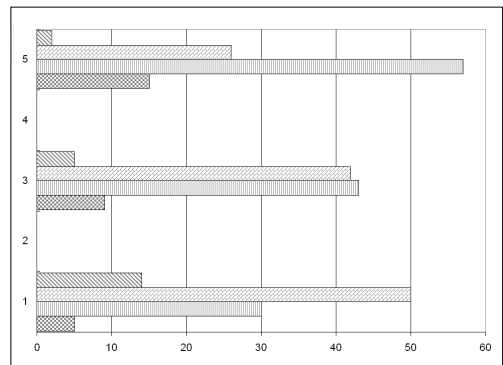
A szociális- és egészségügyi szövetségeken túlmenően több ezer más típusú szervezet is működik, ilyenek például a helyi sportszervezetek, a vadász- és halász egyesületek stb. Összességében Finnországnak hízavetőlegesen 120 ezer egyesülete van, kb. 15 millió taggal. Lévéen, hogy a finnek lélekszáma éppencsak, hogy meghaladja az öt milliót, egy személy élete során statisztikailag több szervezet tagja is lehet (Peltosalmi et al 2009).

A szervezetek e hatalmas számára, illetve a folyamatban lévő reformokra alapozva az NGO-knak kétség kívül nagyon fontos szerepe van a szociális javak előállításában és a falvak jobb életkörülményeinek előteremtésében, különösen Finnország apró-

falvas területein. A gyér lakosság a nagy földrajzi távolságokkal egytemben egyedi kihívást jelent akkor, amikor adott szociális ellátást kell biztosítani, fenntartani és meg kell tartani a lakosságot a távoli falvakban és kisvárosokban. A települések forrásainak elapadása arra sarkallta a hatóságokat, hogy dolgozzanak ki innovatív megoldásokat és hosszútávú együttműködések a helyi szereplőkkel. A fenti okok miatt – egyebek közt – az egész országra kiterjedő életkörülmény-javítás érdekében az egyedüli értelmes alternatíva az NGO-kkal való szoros együttműködés. Vagy talán nem?

A szociális és egészségügyi NGO-k ismertsége

A lakosság és a harmadik szektor közötti valamennyi együttműködés kiinduló pontját a helyi, a regionális és országos NGO-k ismertsége képezi a hatóságok között. Ez az NGO-k számára is alapvető, mivel őket mértékadó szereplőknek kell tekinteni, akik egyfajta erőt tudnak kölcsönözni a települések lakossága számára. Viszont, tekintetbe véve az NGO-k kis méretét, jól ismert szervezetté válni nem könnyű dolog. Az egyesületekben való munka leginkább önkéntes, és a tevékenység nagyban

3. ábra
Az egyesületek válaszadók szerinti ismertségi szintje a különböző hatóságoknál

függ az önkétesek aktivitásától. Ennek következtében az NGO-k aktivitása az idők során változáson ment/megy keresztül.

Regionális szinten a legfontosabb együttműködő szervek a települési hatóságok. Másrészt a települések választott képviselőinek is nagyon nagy a szerepe, mivel a pénzek felhasználása tekintetében ők hozzák a döntéseket. Ezen túlmenően még ott vannak az állami hatóságok is. Ennek következtében a lakossági szektor nagymértékben megosztott, és ha a hatóságok közötti együttműködés nagy kihívásokat rejt magában, a helyzet mindinkább megkívánja a nagyszámú NGO-közreműködést.

A válaszok alapján nem nem gondolnánk, hogy – függetlenül a tárgyalt hatóságoktól – nagymértékű változatosság lenne az ismertség szintje között (3. ábra). A kutatásban szereplő informátorok azt állítják, hogy saját szervezeteiket a települési hatóságok jól, míg az állami hatóságok kevésbé ismerik. A válaszadók úgy gondolják, hogy a megválasztott képviselők is jobban ismerik az ő NGO-ikat, mint az állami hatóságok. Lokális szinten ez igen jelentős a településeken kifejtett önkéntes munkájuk vonatkozásában.

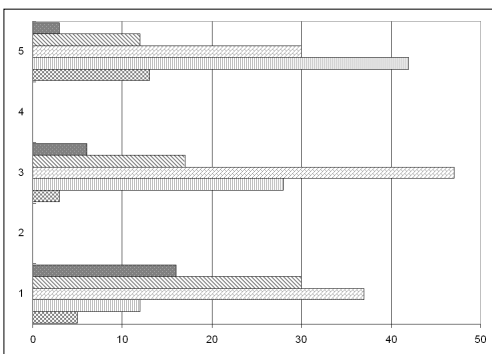
Az NGO-k ismertsége, azok együttműködése a hatóságokkal a stabilitás és a

folyamatosság záloga. Másrészt a folytonosság az NGO-k számára is fontos, különösen azoknak, akik a települések által finanszírozott szociális szolgáltatásokat kínálják. A települések olyan szociális szolgáltatásokat vásárolnak az NGO-k-tól, amelyek számára azok a létalapot képezik. Minekután ezeknek a szövetségeknek a szereplői főleg a falvakból kerülnek ki, ez az elgondolás például új munkahelyek teremtésével jólétet és biztonságot generál a közösségekben. Különösen a kistelepüléseken és a falvakban minden munkahely értéke arannyal mérhető.

Együttműködés – körülmények és megvalósítás

Ahogy az előbb említettük, Finnországban számos olyan település van, amelynek egyebek közt önálló joga van döntést hozni a szociális juttatásokat illetően. Ezek között számos olyan falu van (csaknem 4000), amelyekben Falusi Akció-Szövetség és más nem-kormányzati szervezetek működnek, amelyek egyfajta lehetőséget biztosítanak a lakosoknak, hogy meghallgatást nyerjenek. Az állami politikában az utóbbi időben végbement azon változások következtében, amelyeket e tanulmányban is megemlítettünk, a települési hatóságokat ösztönzik arra, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak a lakosok véleményére, és adják meg nekik a lehetőséget a döntéshozatalban való részvételre. Ennek következtében nagyon érdekes rámutatni az NGO-k és a hatóságok közötti együttműködés kiterjedésére.

A szereplők életképessége, lendületesége rendben lévőnek tűnik. A települési hatóságokkal való együttműködésük viszonylag aktív. A válaszadók 55%-a szerint a hatóságokkal való együttműködésük szintje eléri az „elég jó” szintet. Mindössze 3% modja azt, hogy települési szinten

4. ábra

Az NGO-k és a különböző hatóságok közötti együttműködés mértékének alakulása

egyáltalán nincs semmilyen együttműködés, ami nagyon jó visszajelzés. Másrészt azonban nagyon aggasztó, hogy 16% gondolja úgy, hogy az országos hatóságokkal nincs semmilyen együttműködés (4. ábra). Ez azt mutatja, hogy alaposan el kell azon gondolkodnunk, hogy miért tűnik nehézkesnek az országos hatóságokkal való együttműködés.

A választott képviselők fontos szereplők a finn települések döntéshozatalában. Példának okáért, a közösségek vezető testületei a végső pénzügyi politikát érintő döntéseiket a hatóságok előterjesztései alapján hozzák meg. Ezeket a hivatalnokokat négyévenként választják újra, és ők képviselik a lakossági véleményt. Ennél fogva nyilvánvalónak tűnik, hogy ők szoros kapcsolatban vannak a helyi NGO-kkal és azok szereplőivel. Mindenesetre meglepő, hogy a válaszadóknak mindössze 31%-a mondta azt, hogy választott képviselőikkel a kapcsolatuk eléri az „elég jó” szintet. Ez felvet egy lényegi kérdést: lehet, hogy a választott képviselők – szintén – elszakadtak a saját helyi lakosságuktól (Kilpeläinen & Pohjola 2007; Laitinen 2010)?

Az eldugott falvakban az életet a technológia tartja fenn?

A lakossági szektorban mind a hatóságoknak, mind az NGO-knak alternatív cselekvési pályákat és új szisztémákat kell kifejleszteniük. A megváltozott szükségletekre és a falvak mindennapi életének a fenntartására az elektronikus szolgáltatások jelentik az egyik megoldást. A távoli települések lakossága egyre inkább megbarátkozik a számítógépekkel és az internettel (Kilpeläinen, Seppänen 2011). Az, hogy hajlandók kiterjedt módon használni az e-szolgáltatásokat, versenyképes alternatívát jelent más lehetőségekkel szemben: a legrosszab esetben kénytelenek

több száz kilométert utazni, sőt, falvaikat, otthonaikat is elhagyni.

Az online támogatás a közösségek számára megfelelő eszköz a „face-to-face” ellátásra. Lehetőséget ad arra, hogy találkozhassunk egymással anélkül, hogy utaznánk. Az online munka és társadalmi élet persze még nem jelent mindenre megoldást. Ez az a terület, ahol az NGO-k hatékonyan be tudnak lépni. Az egyesületek például végezhetnek online tanácsadást, vagy szociális közösségeket hozhatnak létre az internet segítségével. Finnországban néhány szervezet már csinálja ezt, de ezek leginkább pozitív kivételeknek tekinthetők. Ehelyett még az információ átadása és fogadása sokkal gyakoribb, ami azért nem rossz kezdet (Martikainen et al 2010). Lappföldön a Szociális Ügyek és Szolgáltatások Egyesülete éppen mostanában indított egy projektet, hogy azon NGO-k számára, amelyek a régiók és településeinek a mindennapi ellásán dolgoznak, kifejlesszen egy technológia-alapú megoldást. Ennek célja, hogy az önkéntes munkához átláthatóbb kooperációs megoldást és új modellt dolgozzon ki.

A szolgáltatások nyújtása terén, jóllehet a stratégiában az egészségügyi és szociális szektor együtt szerepel, az információs technológia vezető alkalmazója az egészségügyi szektor volt. Számos project létezik az információs technika fejlesztésére és alkalmazására azzal a céllal, hogy növeljék a hagyományos szolgáltatásokat. Ez az elképzelés több országos stratégiában is szerepel, mint pl. „A jövő Finnországa Network”, vagy az „Általános Információk Társaság 2007–2015”, vagy a „Nemzeti Tudás-Szövetség Stratégia 2007–2015” Sajnos, a harmadik szektor szerepe még tisztázásra vár ezekben a stratégiákban és akciókban; jelenleg ez még eléggé kiforratlan és bizonytalan, néhány esetben pedig éppen magától értendő.

Összegzés

Az egyesületi szereplők néhány alapvető elképzelést magukévá tettek a távoli vidékek falvainak támogatásával kapcsolatos munkáik vonatkozásában. Ők önkéntesen végzik a munkájukat annak érdekében, hogy a falusi lakosság mindennapjait megkönnyítsék, és segítsék őket a viszontagságokkal történő találkozásaikban. Másrészt, Ritva és Pihlaja (2010) szerint a lakossági szektornak megvan a maga saját elképzelése a települési harmadik szektor (harmadik fél?) szereplőiről, különösen, ami az alapvető szociális ellátás létrehozását illeti, és ez nyomást ad az együttműködéshez. Általában, az NGO-k jelentősége növekszik, ami az egyes szektorok szereplői közötti disszonanciához vezethet. Az NGO-kban tevékenykedő aktív emberek szabadságot követelnek maguknak a döntésekben, míg a másik oldal elvárásai nagyon specifikusak.

Az egyes szereplők közötti új bizonyos fokú meggondolást igényel. Képes-e a távoli vidékek lakossága ténylegesen megválasztani a maga számára az alapvető jóléti szolgáltatásokat, vagy pedig ösztönözni kell őket a szövetségekkel való együttműködésre? A jóléti politika változása úgy tűnik, támogatja a közösségek egyesülését az alapvető szolgáltatások előteremtése terén is, a lakosság szükségletei azonban nagyon individualisztikusak lehetnek. Ez lehetőséget ad a helyi és regionális szervezeteknek, ugyanakkor nagy terhet is jelenthet számukra. Országos szinten az NGO-k és a lakossági szektor közötti együttműködés nagyon sokrétű, de az NGO-k véleménye nemigen érvényesül (Peltosalmi et al 2009).

A távoli területek egyesületeinek jelentősége emelkedőben van. A kulcskérdés az, hogyan lehetséges az egyesületeknek azt az alapvető munkáját, amellyel a távoli területek mindennapi életét segítik, támo-

gatni, anélkül, hogy olyan kihívásoknak tennék ki őket, amelyeket nem tudnak kezelni. Az e kutatásban kapott válaszok alapján úgy tűnik, hogy a szövetségek szereplői azt gondolják, hogy ők a lakossági szektorban jól ismertek. Ez csak az érem egyik oldala. Egy olyan egyesületnél, amely gyümölcsöző kapcsolatot tart fenn a közszéferá néhány szereplőjével, nem biztos, hogy ez elegendő, ha ugyanakkor mások kimaradnak belőle.

Tehát a mindennapi élet támogatása mindenütt feltételez egy széles körű és nyilvános vitát a szolgáltatást nyújtó szervezetek értékeiről és etikájáról. Ebben az egyeztetésben az NGO-knak nagyon fontos szerepe van, mivel ők a szószólói a kisebbségeknek és a kis csoportoknak. Amíg a települések nagy változásoknak tekintenek elébe, egy egyedi lakos, sőt még egy kis falu véleménye is igen gyenge lehet. Ennek következtében az NGO-k a szociálpolitika és a szolgáltatások területének igen fontos szereplői.

Azon is érdemes elgondolkodni, hogy az NGO-k vajon valódi résztvevői-e a helyi döntéshozási folyamatoknak. Finnországban az egyesületek gyakran hangoztatják a kisebbségek véleményét, és szükség esetén megvédik azok jogait. Sok finn mindennapi életében az NGO-knak speciális szerepe van. Miután a jelenlegi nemzeti politika a nagy gazdasági kérdések felé látszik fordulni, döntő kérdés lehet a helyi szövetségekkel, mint az átlagember szócsövével való egyeztetés. Meg kell fontolnunk, milyen reális lehetőségei vannak az NGO-k munkásságának, és a gyéren lakott területek lakosságának nyújtott támogatásuknak.

Irodalom

Aho, S., Ilola, H. 2004. Maaseutu suomalaisten asenteissa, toiveissa ja kokemukssissa. Lapin yliopiston kauppaliiketoimintatieteiden

- ja matkailun tiedekunnan julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 2. Rovaniemi.
- The Government Programme. Vanhanen's second Cabinet 2007–2010.
- Government statement to Parliament on the Government Programme of Prime Minister Mari Kiviniemi's Government appointed on 22 June 2010. Online: <http://www.vn.fi/hallitus/hallitusohjelma/pdf/en.pdf> . [19.12.2010].
- Harju, A.** 2003. Yhteisellä asialla – Kansalaistoiminta ja sen haasteet. Vantaa.
- Kilpeläinen, A., Pohjola, A.** 2007. Kyläläiset keskiössä. Tutkimus kylien hyvinvointipalveluista. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 55. Lapin Yliopistopaino. Rovaniemi.
- Kilpeläinen, A., Seppänen, M.** 2011. The Role of Information Technology in improving social cohesion in ageing outlying Villages. (not published yet).
- Kortelainen, J.** 2010. Aluepolitiikka. In Niemelä, Pauli (ed.) Hyvinvointipolitiikka. WSOYPro. Helsinki, pp. 346–366.
- Laitinen, T.** 2010. Arjen turvallisuus harvaan asuttujen alueiden uutena politiikkana. Yhteiskuntapolitiikka, vol 75, (6), pp. 659–669.
- Lapin L.** 2010a. Lapland in Figures. Online: http://www.lapinliitto.fi/c/document_library/get_file?folderId=156815&name=DLFE-6124.pdf . [7.2.2011]
- Lapin L.** 2010b. Regional Council of Lapland. Ennakkoväkiluku Lapin kunnissa ja seutukunnissa kuukausittain vuonna 2010. Online: http://www.lapinliitto.fi/c/document_library/get_file?folderId=52584&name=DLFE-6753.pdf . [24.1.2011].
- Municipal Mergers 2010. Kunnat.fi. Online: http://www.kunnat.net/k_perussivu.asp?path=1;161;279;280;105989;37567 . [19.12.2010]
- Martikainen, J., Kilpeläinen, A., Pohjola, A.** 2010. Järjestöjen tietoteknologiasuhteet. Tutkimus tietoteknologian hyödyntämisestä ja haasteista järjestökentällä. Lapin sosiaali- ja terveysturvayhdistys ry. Rovaniemi.
- Peltosalmi, J., Vuorinen, M., Särkelä, R.** 2009. Järjestöbarometri 2009. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki.
- Pihlaja, R.** 2010. Kolmas sektori maaseutukunnissa. Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti. Helsinki.
- Rintala, T., Heikkilä, M.** 2004. Is the quality of life diverging geographically? In: Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (eds.): Welfare in Finland. Stakes. National Research and Development Centre for Welfare and Health. Saarijärvi, pp. 165–180.
- Rural well-being is our aim 2010. The rural policy committee YTR as a development network. Ruralpolicycommittee.
- Statistics Finland** 2008. Online: http://www.stat.fi/til/vaerak/2008/vaerak_2008_2009-03-27_tau_002_en.html . [28.12.2010].
- Vakkuri, J., Kallio, K., Tammi, J., Mecklin, P., Helin, H.** 2010. Matkalla kohti suuruuden ekonomiaa? Kunta- ja paikallistalouden lähtökohdat Paras-hankkeessa. (Towards increasing economies of scale? Municipal finances and local economy at the start of the project to restructure local government and services (PARAS).) Evaluation Research Programme ARTTU Studies No. 3. Acta Publications No. 218. University of Tampere and Association of Finnish Local and Regional Authorities. Helsinki.

Vidéki terek a városok peremén: a kiskertes övezet funkcionális differenciálódása

Pócsi Gabriella

Bevezetés

A nagyvárosok peremén szembetűnő átalakulások tapasztalhatók az elmúlt évtizedekben. A külterületeken a népesség (majorságok, kiskertek, tanyák) és különböző gazdasági tevékenységek dekoncentrációja tapasztalható (Kiss 1999; Mohos, Garda 2009; Nagy 1999; Timár, Baukó 1999). A városi jegyek egyre dominánsabbá válnak, míg a vidéki jegyek aránya háttérbe szorul ezeken a területeken. Az elmúlt két évtizedben a kutatók számára a városi és a vidéki tér találkozásánál zajló változások újabb kutatási témát szolgáltatnak. Megválaszolandó kérdésként jelenik meg, hogy e két egymástól minden szempontból eltérő jegyekkel bíró tér találkozási pontjai milyen egyedi sajátosságokkal bírnak a magyarországi nagyvárosok esetében.

Jelentanulmány során egy hosszabb, mintegy három éves kutatás eddigi eredményei kerülnek bemutatásra. A kutatás célkitűzése a hazai geográfiában egy kevésbé vizsgált térkategória, az úgynevezett város-vidék peremzóna (rural-urbanfringe, RUF) nemzetközi és hazai szakirodalmi elemzésén alapuló értelmezése, továbbá a város-vidék peremzóna elhelyezése a ma-

gyarországi nagyvárosi régiók térszerkezetében. A kutatás célul tűzte ki a peremzónát meghatározó átalakulások sajátosságainak feltérképezését is.

Jelen tanulmány bemutatja a város-vidék peremzóna elhelyezkedését a nagyvárosi régiók térszerkezetében, ismerteti a magyarországi nagyvárosok peremén tapasztalható átalakulásokat. Továbbá cél a peremzónában egyik legszembetűnőbb átalakulást mutató kiskertes zónák funkcionális és társadalmi differenciálódásának ismertetése az eddig eredmények (Pócsi 2011a,b; Pócsi 2009) felhasználásával.

Város-vidék peremzóna a nagyvárosok településszerkezetében

A város-vidék peremzóna a városi és vidéki terek között elhelyezkedő átmeneti zóna, amelyre a területhasználat, a funkciókkeveredése, a társadalom erős differenciálódása valamint folyamatos, gyors átalakulás jellemző (Arnold 1981; Gallent et al 2006; Johnstone et al 2000; Quviström 2007). A peremzóna két főtérszerkezeti elemre bontható. A városmaghoz közelebb helyezkedik el a belső város-vidék peremzóna, míg a központi városmagtól távolabb

a külső város-vidék peremzóna található. A belső zóna (városperem) esetében a városi funkciók magas aránya tapasztalható, míg a külső város-vidék peremzóna esetében jóval jelentősebb arurális jegyek aránya (Antrop 2000; Gallent et al 2006; Oort 1987). A külső peremzóna határára vonatkozóan eltérő nézőpontok vannak. Egyes vélemények szerint részét képezi a „klasszikus” szuburbán térség is (Boskoff 1970; Antrop 2000; Nagy 1999) míg más nézőpont alapján a „klasszikus” szuburbán térség a peremzónától eltérő, azon túli területeket jelenti (Carter 1995).

Figyelembe véve a nemzetközi szakirodalmat, az eddigi hazai vizsgálatokat, valamint a magyarországi települések sajátosságait (közigazgatási beosztás, történelmi, kulturális jellemzők) megállapítható, hogy a hazai nagyvárosok esetében a város-vidék peremzóna a város belterülete és a szomszédos települések külső határa (azaz a városrégió külső határa) által körülvett átmeneti zóna (1. ábra). A hazai RUF szintén két fő egységre, külső és belső peremzónára bontható. A belső város-vidék peremzóna a szomszédos települések belső határa és a városmag (központi belterület) közti terü-

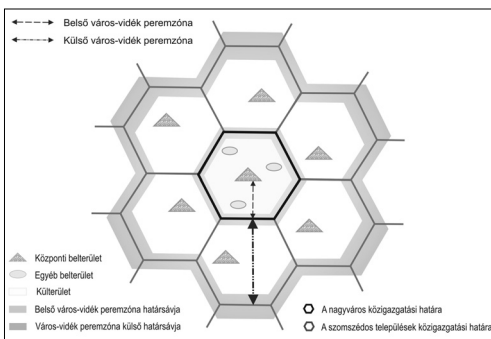
let, míg a külső peremzóna a szomszédos települések együttese, amely hasonló tulajdonsággal bír, mint a nemzetközi szakirodalom által említett külső peremek.

Az elmúlt évtizedekben a külső város-vidék peremzóna átalakulását a szuburbanizáció folyamata alakította, amelyet széles körben vizsgáltak (Timár, Váradi 2000). Így a kutatások folytatása során az átalakulás folyamatairól kevésbé ismert belső város-vidék peremzóna megismerése került középpontba.

A kutatás adatbázisa, alkalmazott módszerek

A magyarországi nagyvárosok város-vidék peremzónájában tapasztalható átalakulások vizsgálata során 1960-tól napjaink a peremzónák népességszám változásának fő tendenciái kerültek meghatározásra. Figyelembe véve a kapott eredményeket, a kutatás következő lépése a peremzónában legszembevetőbb átalakulást mutató kis-kertes zónák funkcionális és társadalmi differenciálódásának vizsgálata volt.

A nagyvárosok vizsgálata esetében a városhierarchia második és harmadik szintjén elhelyezkedő 18 város¹ került vizsgálat alá. A rendelkezésre álló információk és a már korábban elvégzett peremzóna vizsgálatok alapján (Kiss 1999; Nagy 1999; Pócsi 2009; Timár, Baukó 1999) a peremzónában jellemző főbb átalakulási folyamatok feltérképezésére a népességszám változás került kiválasztásra, mint fő indikátor. A vizsgálat adatbázisát a KSH Helyiségnévtárainak (1962, 1978, 1985, 1995, 2003) adatai adták. Így 1960-tól 2001-ig rendelkezésre álltak a nagyvárosok közigazgatási egységeinek népességszám adatai, valamint az egyes egységek (külterületek) funkció-

1. ábra

A város-vidék peremzóna térszerkezete Magyarországon a városrégiókban (Pócsi 2011)

¹ Békéscsaba, Debrecen, Eger, Győr, Kaposvár, Kecskemét, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs, Salgótarján, Szeged, Székesfehérvár, Szekszárd, Szolnok, Szombathely, Tatabánya, Veszprém, Zalaegerszeg

nális-morfológiai besorolása. A KSH-besorolás kapcsán problémaként merült fel az egységesség hiánya az elmúlt évtizedekre vonatkozóan. A települések közigazgatási határai folyamatosan változtak (a települések központi belterülete bővült, összevontak településeket vagy egyes települések önállóvá váltak), és a külterületi egységek funkcionális-morfológiai besorolása szintén eltéréseket mutat. Továbbá az adatok közlésénél egyes években a KSH nem különböztet meg egyéb belterületet, azt a központi belterület részeként kezelte. Így első lépésben egy egységes adatbázis kialakítás vált szükségessé, amelynek alapját a 2001-es évi KSH besorolás jelentette. Az egységítés során hiányzó információkat a KSH *Nagyvárosok belső tagozódása* kiadványsorozatának ide vonatkozó részei, valamint a települések rendezési tervei és építési szabályzatai szolgáltatták.

A nagyvárosok város-vidék peremzónájában végzett vizsgálatok alapján megállapítást nyert, hogy a kiskertes zónák jelentős átalakulást mutatnak az elmúlt két évtizedben. Szeged esetében több kiskertes zóna található, amelyek egyrészt eredetük szerint eltérők, másrészt a városépítési szabályzatban is eltérő besorolás alatt állnak, valamint a belvárostól különböző távolságra helyezkednek el, ami szintén befolyásolja átalakulásuk jellegét. Mivel egy településen belül több eltérő sajátossággal bíró kiskertes zóna található Szegeden, így a kiskertek fejlődéséről és differenciálódásáról szélesebb kép kapható.

A kiskertek vizsgálatát terepbejárással és a kérdőíves felméréssel végeztük. A 2009-es terepbejárás során a telkek funkcionális jellegének felmérése volt a cél. A 2011-es kérdőíves felmérés során 310 háztartási kérdőívet töltöttek ki, összesen 692 főre vonatkozólag, amely a lakosság közel 20%-a. A kérdőív az alábbi kérdéscsoportok köré épült:

1. a kiskertekbe költözést megelőző és jelenlegi lakófeltételek főbb tulajdonságai;
2. a kiköltözést meghatározó motivációk jellege;

3. a kiskertek előnyeinek, hátrányainak feltérképezése,

4. a kiskertek fejlesztésével kapcsolatos egyéni vélemények feltérképezése.

Jelen tanulmány a kiskertek társadalmi összetételére valamint a kiköltözést meghatározó motivációkra vonatkozó eredményeket mutatja be.

A nagyvárosi peremzóna átalakulása Magyarországon

A magyarországi nagyvárosok belső város-vidék peremzónáját a közigazgatási beosztás alapján a települések egyéb belterülete és külterülete alkotja. A peremzónát folyamatos átalakulás jellemzi, az aktuális gazdasági és társadalmi folyamatokhoz illeszkedve a népességszám-változást térben és időben területi differenciáltság jellemzi.

Az 1960-as és '70-es években a központi és az egyéb belterületek népességszám-növekedése volt meghatározó (1. táblázat). Előbbit a lakosság városokba költözése, valamint bizonyos esetekben egy-egy szomszédos település városhoz kapcsolása (például Szőreg, Kiskundorozsma Szegedhez csatolása) eredményezte. A külterületek népességszáma az 1960-as évtizedben csökkent, bár az egyéb belterületek képesek voltak kompenzálni ezt, így a belső peremzónát, ha kisebb mértékben is, növekedés jellemzi. A következő évtizedben azonban a külterületi népesség csökkenése vált meghatározóvá, a tanyák és a majorságok folyamatos elnéptelenedésének és megszűnésének köszönhetően.

Az 1980-as évektől a központi belterület népességszám-növekedésének mértéke csökkent, míg az egyéb belterületnél a szuburbanizációnak köszönhetően ismét

A megyeszékhelyek népességszám-változásnak aránya az előző évhez képest 1960 és 2001 között (%)

Területi egység	1960–1970	1970–1980	1980–1990	1990–2001
Központ belterület (1)	120,1	123,1	103,1	96,3
Egyéb belterület (2)	139,8	105,9	111,4	124,1
Külterület (3)	82,0	74,0	68,1	122,1
Belső város-vidék peremzóna (2+3)	103,9	90,2	93,9	123,3
Összesen (1+2+3)	116,7	117,0	101,8	99,9

Forrás: KSH, 1962, 1978, 1985, 1995, 2003 alapján saját számítás

nagyobb mértékű emelkedés volt tapasztalható (Timár, Váradi 2000). A belső peremzóna fogyása szintén mérséklődött, igaz a külterületek népességszám-csökkenése tovább folytatódott.

Az 1990-es évektől a szuburbanizáció meghatározóvá vált. A peremzónában jelentős (123,3 %-os) növekedés tapasztalható, ami már nemcsak az egyéb belterület, hanem a külterületre való kiköltözések együttes eredménye. A külterület népességszámának emelkedése hasonló arányt mutat az egyéb belterületekével, a több évtizedes fogyást követően. Tehát az elmúlt két évtizedben a magyarországi nagyvárosok külterületén egy korábban több évtizedekig meghatározó tendencia szűnt meg, s a népességszám növekedésének mértéke ezen terület felértékelődésére enged következtetni.

Figyelembe véve a KSH besorolását (2. táblázat), funkcionális és morfológiai szempontok alapján a külterületi egységek hat típusát különítettük el. A külterületi egységek népességszáma – függetlenül a típustól – az 1960 és 1990 között az előző évtizedhez képest hol kisebb, hol jelentősebb mértékben a korábban említettek miatt csökkenést mutat. Jelentős változás az 1990-es évektől tapasztalható.

A *kiskertek*, a *szőlőhegyek*, valamint a tanyák lakosság száma jelentős mértékben növekedést mutat. A kiskertesi népesség

77%-a három alföldi városban (Debrecen, Kecskemét és Szeged) koncentrálódik. A szőlőhegyek esetében a koncentráció még erősebb, a népesség 85%-a Miskolcon, Kaposváron és Zalaegerszegen él. Figyelembe kell azonban venni a városfejlesztés hatását a peremzóna egyes elemei esetében, így a szőlőhegyeknél is. Pécs esetében szintén magas a szőlőhegyek száma, azonban a városvezetés felismerve a területen zajló folyamatokat, még a kiköltözések tömegessé válása előtt a belterülethez csatolta ezeket a részeket, lehetőséget biztosítva az alapvető infrastruktúrák egyszerűbb kiépítéséhez.

A *tanyák* népességszám-növekedése térben szintén differenciáltságot mutat. A nagyvároshoz közeli tanyás térségek népességszáma a város gyors és könnyű elérhetőségében rejlő előnyöknek köszönhetően ténylegesen emelkedett (például Kecskemét-Úrihegy lakossága: 679 fő 1990-ben, 1406 fő 2001-ben). A távolabb eső, nehezebben megközelíthető tanyás térségek esetében azonban a korábbi évtizedek fogyása továbbra is fenn áll (például Kecskemét-Borbási tanyák lakossága: 284 fő 1990-ben, 209 fő 2001-ben).

A külterület szintén jellegzetes településformája a *majorság*, amely elsősorban a dunántúli településekre jellemző (Balogh, Bajmócy 2011). Megállapítható, hogy a majorknál a tanyákéhoz hasonló „újranépesedés” nem tapasztalható. Igaz az 1990-es

A megyeszékhelyek belső város-vidék peremzónájának funkcionális átalakulása és népességszám-változása 1960 és 2001 között (%)

	Népességszám 2001 (fő)	1960-1970	1970-1980	1980-1990	1990-2001
Kiskert	11195	94,3	73,3	82,5	152,1
Szőlőhegy	5419	91,9	47,3	65,5	162,8
Tanya	27117	86,4	90,9	67,0	109,7
Major	933	56,5	48,1	76,8	84,4
Ipar	62	28,6	44,4	42,3	59,0
Egyéb	2494	21,5	45,8	51,9	109,3
Külterület összesen	47220	82,0	74,0	68,1	122,1

Forrás: KSH, 1962, 1978, 1985, 1995, 2003; Cartographia (1993, 2005);
alapján saját számítás

években itt is csökkent a fogyás mértéke, mivel egyes majorok, szintén a nagyváros közelségének köszönhetően népességszám-növekedést értek el (például Szekszárd- Palánk lakossága: 157 fő 1990-ben, 206 fő 2001-ben). A vizsgált települések közül Szekszárd, Tatabánya és Kaposvár majorságaiban található a majorsági népesség 78%-a. Tehát a szőlőhegyekhez és a kiskertekhez hasonlóan itt is egyfajta koncentráció figyelhető meg.

Kisebb növekedés (9%) tapasztalható az *egyéb* kategóriában is. Ide a fenti kategóriákba be nem sorolható külterületi egységek (például vasúti őrházak) tartoznak. Ide soroltuk be a városból kivezető utak központi belterületén túlnyúló, már a külterületre eső részeit is, amelyet a nyugati terminológia vonalas peremzónaként említ. A vonalas peremzóna népességszám adatai kevésbé mérvadók a többi típushoz képest, mivel a városvezetés folyamatosan nyomon követi a változásokat, és ha indokoltnak tartja, a központi belterülethez csatolja ezeket a részeket. Így a terület közigazgatási besorolásának megváltozása e típus esetében tényleges fogyást eredményez. A vonalas peremzóna azonban folyamatosan újratermelődik, népességszáma nő.

A fenti kategóriák közül egyedül az *ipari funkcióval rendelkező külterületi egységek* esetében figyelhető meg fogyás. Ezek a területek az ipari városok külterületén elhelyezkedő ipari telephelyek, amelyeket folyamatosan becsatoltak a központi belterülethez vagy egyéb belterületté alakultak (például Salgótarján jelenleg 8, korábban külterületként számon tartott településrésze ma már egyéb belterület, ahol a népességszám 2001-ben 5552 fő volt), így számuk és egyben népességszámuk folyamatos csökkenést mutat.

A kiskertes övezet funkcionális átalakulása

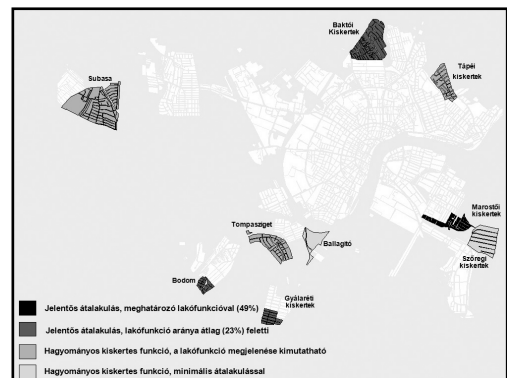
Magyarországon 2004-ben közel 355 km²-i területet soroltak a kertészek kategóriába. Az ország területéhez képest arányuk igaz alacsony (0,38%), jelentőségük azonban elsősorban települési szinten nem elhanyagolható. A zártkertek, a szocialista rendszer által létrehozott jogi kategória, ami az 1980-as évekre kibővült. A gazdasági termelés egyik jelentős elemévé váltak, valamint meghatározó társadalmi tevékenységek is kapcsolódtak hozzá. Mindezzel együtt a települések meghatározó,

sajátos térszerkezeti elemei lettek, önálló morfológiai övet kialakítva ezzel. A rendszerváltozással járó átalakulások teljesen más helyzetet eredményeztek, amelyekhez alkalmazkodniuk kellett a kiskerteknek, hisz azok a szocialista rendszer szerves részét képezték – mind társadalmi, mind gazdasági oldalról – és azon feltételek mellett működtek. Így az új helyzethez való alkalmazkodás, a meglévő problémák megoldása komoly kihívást jelentett a kiskertek tulajdonosai számára. Napjainkra 1980-hoz képest mintegy 12%-os csökkenés figyelhető meg területi kiterjedésükben. A csökkenés oka egyrészt az, hogy az elmúlt két évtizedben voltak kiskertek, amelyeket a város „bekebelezett”, lakóterületté váltak. Vannak ugyanakkor olyan zártkertek, amelyek teljesen megszűntek és mezőgazdasági földek lettek (Beluszky 1982; Cros Kárpáti et al 2004; Enyedi 1983; Ónodi, Cros Kárpáti 2002). A fennmaradt zártkertek az elmúlt 20 évben tovább fejlődtek. Átalakulásuk két szakaszra bontható: az 1990-es évek első felében egyfajta hanyatlás, a szocializmusban kialakított életmód felbomlása jellemző, míg az 1990-es évek második felétől egészen napjainkig a kiskertek differenciálódása, és egy újfajta életmód kialakulása követhető nyomon.

Szeged kiskertes zónái – 9 zóna – eltérő eredettel bírnak: egy részük zártkertes övezet (például Marostói kiskertek), amelyek az 1960-as évek folyamán jöttek létre. A kiskertek egy másik csoportját alkotják azok a területek, amelyek már a 20. század első felében is kiskertes funkcióval rendelkeztek (például Ballagító). Jogi besorolásuk is eltérő, hiszen más kiskertekkel ellentétben például a Baktói kiskertek Szeged Megyei Jogú Város Építési Szabályzata 3. sz. melléklete alapján a „tervezett beépítésre szánt területek határát” képezik, míg más kiskertek „beépítésre nem szánt területek”. Továbbá a település központjához képest

eltérő távolságba található (legtávolabb: Bodom 9 km, legközelebb: Marostói kiskertek 2 km), ami fejlődési lehetőségeikre szintén hatással van.

A kiskertek funkcionális differenciálódása igen látványos, azonban nem rendelkezünk megfelelő információval erre vonatkozóan. A kiskertek telkenkénti funkcionális besorolása a 2009-es terepbejárás során került meghatározásra. Akorábbi vizsgálatok és az előzetes terepbejárás alapján az alábbiak kategóriákat jelöltük ki: 1. lakófunkció, 2. kiskerti (hagyományos) funkció, 3. mezőgazdasági funkció, 4. kereskedelmi funkció, 5. ipar funkció, 6. üres telek, 7. egyéb funkció. A terepbejárás során közel 6000 megvizsgált telek mintegy 52%-át jelenleg is hagyományos kiskerti funkció jellemzi, amelyet a lakófunkció követ 23 %-kal. Figyelembe véve a két fő funkció arányát, kiskertes zónánkként négy típus különböztethető meg (2. ábra):

2. ábra

A szegedi kiskertek területhasználatának térbeli differenciálódása 2009-ben (Pócsi 2011)

I. Jelentős átalakulás, meghatározó lakófunkcióval: a marostói kiskertek sorolható ebbe a kategóriába, ahol a telkek majdnem fele (49 %) lakófunkcióval rendelkezik. Ezekben a telkeken többnyire újépítésű ház található, a hagyományos (zöldség-

és gyümölcsstermelés) funkció teljes hiánya tapasztalható (3. ábra)

II. Jelentős átalakulás, lakófunkció aránya átlag (23%) feletti: ebbe a típusba a Baktói kiskertek, a Gyálaréti kiskertek és Bodom került. Itt kisebb az állandóan lakott ingatlanok aránya. A Marostói kiskertekkel ellentétben itt nem az újjépítésű ingatlanok dominálnak, hanem a tulajdonosok hétvégi lakásaikat alakították át. A teleken több esetben is fennmaradt kertművelés. (4. ábra)

III. Hagyományos kiskertes funkció, a lakófunkció megjelenése kimutatható: Subasa, Tápéi kiskertek és Tompasziget. Subasa esetében fontos kiemelni, hogy bár az állandóan lakott ingatlanok aránya az átlaghoz képest alacsony (az 1244 telek 13,7 %-a), azonban népességszámát tekintve a második legnagyobb 2010-ben (3. táblázat).

IV. Hagyományos kiskertes funkció, minimális átalakulással: Ebbe a kategóriába a Szőregi kiskertek és Ballagító sorolandó. Ezek a területek már a 20. század első felében kiskertes funkcióval rendelkeztek. Szőreg esetében elsősorban a szőregi rózsatermesztés miatt maradt fent az eredeti funkció. Ballagító esetében a kedvezőtlen fekvése (a rendező pályaudvar „mögötti” terület) is szerepet játszik abban, hogy a többi kiskertre jellemző kiköltözés nem indult meg. Az elhagyott, üres telkeken a hajléktalanok kiköltözése figyelhető meg.

A terepbejárás alapján az is megállapítható, hogy más funkciók is jelen vannak a kiskertes zónában, azonban arányuk elhanyagolható és kevésbé meghatározó. A területet elaprózott birtokstruktúra jellemzi, ami szintén kevésbé kedvez nagyobb helyigényű intézményeknek.

Szeged kiskertes zónájában a jelentős népességszám-növekedés az 1990-es évek óta mutatható ki. A 2001-es időszakot követően szembetűnően nőtt a lakosok száma, azonban a 2011-es népszámlálási adatok

3. ábra

Újonnan épült lakóingatlan a Marostói kiskertekben (fotó: Pócsi G.)

4. ábra

Lakóhellyé átalakított ingatlan és hagyományos kiskerti funkció a Baktói kiskertekben (fotó: Pócsi G.)

hiányában olyan adatforrásra volt szükség, amelynek segítségével a kiskertek népességszáma a 2010-es évre vonatkozólag meghatározható. Így a Magyar Posta Zrt. címhely-adatbázisának segítségével került meghatározásra a kiskertek népességszáma 2010-re vonatkozólag (3. táblázat).

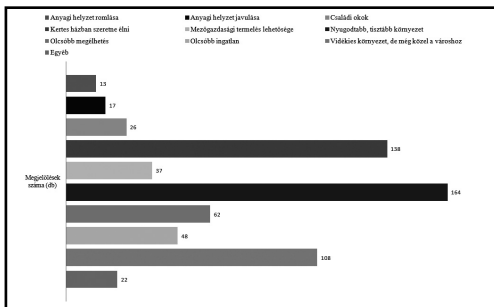
A kapott adatok alapján megállapítható, hogy az 1990-es években jellemző népességszám növekedés a következő évtizedben folytatódott, a növekedés mértéke is emelkedett. A Marostói kiskertek, a Baktói kiskertek és Subasa rendelkezett 2010-ben a kiskerti lakosok mintegy 73%-ával. Igaz, a Magyar Posta Zrt. nyilvántartása szerint 2010-ben nem volt bejelentett címhely Bodomban, azonban a kérdőívvezés

3. táblázat

A belső város-vidék peremzóna népességszám-változása Szegeden 1990 és 2010 között

Területi egység	Népességszám 1990 (fő)	Népességszám 2001 (fő)	Népességszám 2010 (fő)	Népességszám- változás 2001- 2010 (%)
Baktói kiskertek	0	265	618	233
Ballagító	0	6	0	0
Bodom	0	36	0	0
Gyálaréti kiskertek	0	140	215	154
Marostói kiskertek	0	472	1219	258
Subasa	12	288	730	253
Szóregi kiskertek	0	0	0	0
Tápéi kiskertek	0	3	157	5233
Tompasziget	0	264	377	143
Kiskertek összesen	12	1474	3516	225
Külterület	1003	1339	254	19
Egyéb belterület	955	1335	1750	133
Összesen	1948	4148	5350	129

Forrás: KSH; 1990,2001 alapján saját számítás, Magyar Posta Zrt.2010-es nyilvántartása

5. ábra

A kérdőíves felmérés során megkérdezettek kiskertekbe költözését meghatározó egyéni motivációk (Pócsi 2011)

során megerősítést nyert, hogy a 2001-es népszámlálási adatokhoz hasonló népességszámmal rendelkezik. A kérdőíves felmérés alapján többen Szeged más városrészeiről – a kiskert közvetlen környezetéből, panellakásból, belvárosi, önkormányzati bérlakásokból – valamint Szeged környékéről, a külső-város vidék peremzóna településeiről költöztek a kiskertekbe.

A kérdőíves felmérés vizsgálta a lakosság korösszetételét és iskolai végzettségét is. A kiköltözők mintegy 33%-a a 60 év feletti korcsoportba tartozik, míg magas (27%) a fiatal korú (19–45 év közöttiek) aránya is. Területi bontásban a Marostói és a Baktói kiskertekbe elsősorban az idősebbek költöznek ki, míg a Bodomba és a Tápéi kiskertekbe a fiatalabbak.

Iskolai végzettséget tekintve elmondható, hogy a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők aránya jelentős, kiemelten a Marostóikiskerteknél. Bodom és Baktó esetében a középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők aránya emelkedik ki.

A felmérés vizsgálta a kiskertekbe költözést meghatározó egyéni motivációkat is. A válaszokból kiderült, hogy a nyugodt, tiszta környezet, valamint az hogy kertészházban lakhatnak tulajdonosok, szerepelt a vezető okok között. Továbbá e két feltétel mellett az olcsóbb ingatlan (és egyben olcsóbb megélhetés) is a kiskertek egyik fon-

tos sajátossága (5. ábra). A válaszadók között többen is kiemelték, hogy a kiskertek város-hoz való közelsége (a szomszédos településekhez képest) szintén előnye a területnek.

Összefoglalás

Elmondható, hogy a magyarországi nagyvárosok város-vidék peremzónája, igazodva a települések sajátosságaihoz hasonló szerkezettel bír, mint a nyugati nagyvárosoké. Szintén hasonlóság tapasztalható a fő térszerkezeti elemeket tekintve: a külső város-vidék peremzóna a nagyváros környéki települések, köztük a szuburbán zóna együttese, míg a belső város-vidék peremzóna a külterület valamint az egyébbel belterület összessége.

A magyarországi nagyvárosok RUF-jábszintén hasonló folyamatok figyelhetők meg:

- az urbánus és a rurális területhasználat keveredése;
- a városi jegyek egyre nagyobb méreteket öltenek a vidéki jegyek rovására;
- dinamikus és gyors átalakulás;
- társadalmi differenciálódás.

Az eddigi vizsgálatok során a város-vidék peremzónát meghatározó átalakulások sajátosságait vizsgálva újabb kérdések merültek fel az átalakulást befolyásoló tényezők és szereplők kapcsán. A lakosok által adott válaszokból kiderült, hogy komoly hiányosságok figyelhetők meg a kiskertek infrastruktúrájában, amelynek megszüntetése a hatályos helyi építési szabályzatnak köszönhetően komoly akadályba ütközik. Továbbá több lakos elmondta, hogy már hosszú ideje jelezték a belterületbe vonási szándékot, azonban mostanáig nem tapasztaltak előrelépést. Így a kutatás további célkitűzése a kérdőíves felmérés válaszai alapján felmerülő kérdések megválaszolása, különös tekintettel a kiskertek átalakulását befolyásoló folyamatokra.

Irodalom

- Arnold, E.** 1981. The Rural-Urban Fringe In: Harold Center, The Study of Urban Geography, 1981. pp. 316–326.
- Balogh A., Bajmócy P.** 2011. Majorok a Nyugat-Dunántúlon. Savaria University Press, Szombathely, p. 126.
- Beluszky, P.** 1982. Egy alig ismert településszerkezeti elem – a kertség. Földrajzi Értesítő 1982. vol. 2/3, pp. 325–328
- Carter, H.** 1995. Problemareas of the city: urbanperiphery and suburbia. 4th edition, Arnold pp. 299–308
- Cros Kárpáti Zs., Gubicza Cs., Ónodi G.** 2004. Kertségek és kertművelők. Urbanizáció vagy Vidékfejlesztés? Mezőgazda Kiadó 183 p.
- Enyedi, Gy.** 1983. Part-time farming in Hungary, GeoJournal, vol. 6., 4, pp.323–326
- Gallent, N., Andersson J., Bianconi, M** 2006. Planning the rural-urban fringe. The context of planning at the rural-urban fringe. London, Routledge p. 232
- Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M.** 2000. The dictionary of Human Geography (4th edition), London, Blackwell
- Kiss J.** 1999. A város-vidék peremzóna személyközlekedésének átalakulási folyamatai az Alföld négy megyeszékhelyén (1980-1998). In. Alföldi Tanulmányok Nagyvárosok 1998/99. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba pp. 112–129
- Mohos M., Garda V.** 2009. Funkcióváltás Nagykanizsán a 21. században. In. Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): A közép- és nagyvárosok településföldrajza, Savaria University Press, Szombathely pp. 282–291
- Nagy E.** 1999. Growth and urban differentiation on the urban periphery: A case study from Szeged, Hungary. Geo Journal 46. pp. 221–230

- Ónodi G., Cros Kárpáti Zs.** 2002. A kert-
ségek és keltkultúra eredete, alakulása
Magyarországon II. Falus-Város-Ré-
gió Budapest, Váti Kht. 2002 vol. 3., pp.
12–15
- Pócsi G.** 2011a. A megyeszékhelyek perem-
zónájának népességszám változása és
funkcionális átalakulása 1960-tól nap-
jainkig. Csapó T., Kocsis Zs. (szerk.) Az
1971. évi OTK és hatása a hazai telepü-
lésrendszerre (szuburbanizáció, aprófal-
vak, településszerkezet). Szombathely:
Savaria University Press pp. 195–204
- Pócsi G.** 2011b. Landuse change of the
'small hobby gardens' in the urban area of
Szeged, Hungary In. Forum geographic
- Geographical studies and environ-
ment protection research. Bajmócy, P.
Dragicevic, S, Lukic V, Nikolova, N. (eds.)
2011. Vol. X, issue 2 (12 2011), pp. 312–321
- Pócsi G.** 2009. Dinamikus átalakulások
Budaihegyen, Kecskemét város-vidék
peremzónájában Csapó T.- Kocsis Zs.
(Szerk.) A közép- és nagyvárosok tele-
pülésföldrajza. Szombathely: Savaria
University Press pp. 322–334
- Qviström, M.** 2007. Landscapes out of
order: studying the innerurbanfringe
beyond the rural-urban divide., Geogr.
Ann., Vol. 89. B. pp. 269–282
- Oort, G. V.** 1987. The theoretical dimensions
of conceptual model of the rural-
urbanfringe; Department of Geography,
University of Utrecht p. 12 – kézirat
- Timár J., Baukó T.** 1999 A „város-vidék pe-
remzóna” néhány sajátossága és szerepe
az alföldi városok alakulásában, In: Al-
földi Tanulmányok. pp. 94–111.
- Timár J., Váradi M. M.** 2000. A
szuburbanizáció egyenlőtlen területi
fejlődése az 1990-es évek Magyaror-
szágán In. Horváth Gy., Rechnitzer J.
(szerk.): Magyarország területi szerke-
zet és folyamatai az ezredfordulón, Pécs
MTA RKK pp. 151–175.

Adatforrások

- KSH (1962): Magyarország Helységnévtára.
Statisztikai Kiadó, Budapest p.1044.
- KSH (1978): A Magyar Népköztársaság
Helységnévtára. Statisztikai Kiadó Vá-
llalat. Budapest p. 1120
- KSH (1985): Magyar Népköztársaság Hely-
ségnévtára. Statisztikai Kiadó Vállalat.
Budapest p. 534
- KSH (1995): A Magyar Köztársaság Hely-
ségnévtára. Orient Press. Budapest p.
943
- KSH (2003): A Magyar Köztársaság Hely-
ségnévtára. Budapest p. 1215. [Elektroni-
kus verzió: [http://www.nepszamlalas.
hu/hun/egyeb/hnt2003/hnt2003.pdf](http://www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/hnt2003/hnt2003.pdf)
Letöltés: 2011. február 11.]

Védendő unikális tájértékeink: a kunhalmok

Tóth Albert

*„Kúnhalmok ti, a sokhalu, bő Obtól
a kis Kaposig elfüžérlő dombok,
csönd-állomások, nyomjelző vakondok-
túrások, mesék babszemei ...”
(Illyés Gyula: Kúnhalmok)*

Bevezetés

A tájföldrajzi szempontból önálló egyiséget képező Kárpát-medence megannyi egyedi és különleges érték őrzője. Ezek közé tartoznak a kunhalmok is. Illyés Gyula szép szavaival élve ezek a „*bő Obtól a kis Kaposig elfüžérlő dombok, csönd állomások, nyomjelző vakondtúrások*” emberi kéz alkotásai, mesterséges (antropogén) tájlemek. Vallanak a letűnt korok emberének a természethez, a tájhoz fűződő kapcsolatáról, tanúskodnak az egykori vízrajzi-, ökológiai viszonyokról, őrzik a kultúra több ezer éves hagyatékát, értékeit.

Egykori számukat a Kárpát-medencében negyvenezerre becsüljük. Főleg a vízjárta síkvidékeinken keletkezett igen sok kunhalom. A hajdani kiterjedt alföldi vadvízország felszínének kis magasságkülönbségei a tájat mozaikszerűen vízmentes háttakra, szigetekre tagolták, amelyeket közvetlenül fertők, lápok, mocsarak s egyéb vízterek öleltek közre. E helyszíneken jöttek létre az itt élő emberek biztonságos, számos előnyt biztosító telephelyei.

Az Alföld képe napjainkra gyökeresen megváltozott. Bő fél évszázada még a tanyák sokasága volt a meghatározó tájképi elem. Szakmaibb kifejezéssel élve ez tette gazdagabbá a táji sokféleséget, ez növelte a tájdiverzitást. A felszámolódtott tanyavilág helyét manapság műtárgyak tömege foglalja el: távvezetékek acéltraverzei, telefonos átjátszóállomások tornyai, víztartályok gömbjei, betonból készült silók és zsilipek, s még megannyi, egyre szaporodó létesítmény. Ebben az erősen megváltozott tájban szerényen húzódnak meg a kunhalmok, ahogyan Ecsedy mondja: „*a puszták műemlékei*”, vagy ahogyan Illyés Gyula nevezi őket „*a mi katedrálisaink*”.

Főleg síkvidéki tájainkon járva látva e sajátos formájú földépítményeket, szinte mindannyiunkban felmerül a kíváncsiság: valami furcsa, természet alkotta formák-e ezek, avagy letűnt korok emberének különös alkotásai. Ha az utóbbit fogadjuk el válaszként, felmerül a kérdés: kik, mikor, milyen célból emelték őket?

Értékválságos világunkban a kunhalmok így kerülhetnek az érdeklődés hom-

lokerébe. Tapasztalva vészes pusztulásukat, sürgős, halaszthatatlan közös feladatunk hathatós védelmükről gondoskodni. Ez pedig csak akkor jár eredménnyel, ha mind szélesebb körben megismertetjük, hogy a kunhalmok miért is pótolhatatlan értékei hazánknak. A feladat nem egyszerű. Rá kell irányítanunk a figyelmet széleskörű természetvédelmi, kultúrtörténeti értékükre, nem hagyva figyelmen kívül, hogy állapotuk romlásának, veszélyeztettségüknek, sőt pusztulásuknak melyek a legfőbb okozói, forrásai.

Értelmezési zavar a kunhalom fogalma körül

Ma már teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a kunhalom szavunk Horvát István (1784–1846) nyelvész-történészől származik, aki Kazinczy „pesti triász”-ának tagjaként elfogult történelemszemléletével, önkényes szófejtéseivel tette magát ismertté. Megalkotott kunhalom szava abból a meggyőződésből fakadt, hogy ezeket az emberkéz alkotta halom-kiemelkedéseket a Kárpát-medencébe betelepülő kunok ázsiai eredetű kultúrájuk részeként hozták magukkal.

Horvát okfejtését, szóalkotását már saját korában is vitatták és cáfolták. Jerney János (1800–1855), a jeles őstörténész és nyelvész főleg kutatási tapasztalataira alapozva arra is rávilágított, hogy mennyire problémás és vitatható a kunhalom név használata. *Keleti Utazás A 'Magyarok' Őshelyeinek kinyomozása végett* c. munkájában többek között ezt írja: „Ezen halmokat általános nevezettel minden népfaj saját nyelvén nevezi” (Horvát 1825, Jerney 1851). Ennek ellenére Ipolyi Arnold (1823–1886) néprajzkutató, a magyar művészettörténeti kutatás egyik úttörője következetesen hunhalmokról beszél, s ezzel egy másik népcsoporthoz, a hunokhoz köti a hal-

mok létrejöttét. Tariczky Endre fel is teszi a kérdést: „*Hun halom-e vagy kúnhalom?*”, de egyértelmű választ a felvetésre nem adott, viszont megemlíti – az értelmezési problémát ezzel tetézve: „*dívott ama felkapott vélemény is, mintha azok avar órhalmok volnának*” (Tariczky 1906).

Ezek után érdemes azt is szóba hozni, hogy a nép körében a kunhalom szavunk, mint nyelvi kreáció, mennyire tudott meghonosodni? A válasz egyszerű. A táj embere a kunhalom szót semmiféle módon – még köznévként sem használta. Ezért is vitatható Erdélyi József *Kunhalom* című versének a következő két sora: „*A nép azt mondja: kun halom. Lehet, hogy régi sírhalom*”.

Ilyen halom nevekkkel, mint pl. „Pincsekunhalom”, „Pásztókunhalom”, „Cserkekunhalom”, stb., sehol nem találkozunk.

Az egyes kunhalmok nevét is számtalan bizonytalanság övezi. Ugyanaz a halom több néven is szerepelt. A kisújszállási Bogarasi-halmot, minthogy két határrész találkozásánál fekszik, nevezik Porosállási-halomnak és Göröngyösi-halomnak is. Mivel azonban a település legnagyobb halma, egyben legmagasabb pontja, sokan Nagyhalomnak is hívják. Ugyanez a halom egy leborított kenyérszakajtó kosárhoz is hasonlítható, ezért népiesen Kosárháti-hegynek is mondják a helybeliek.

Érdekes névváltozás történt egy másik kisújszállási halom esetében is. A legrégebbi kéziratos térképeken még Vermeshalom a neve a rajta lévő csikvermek után. Ezután Akasztó-halomra változott a neve egy 1854-ben levéltári bizonyítékok alapján is igazolhatóan rajta végrehajtott akasztás következtében. Mivel az egyik felakasztott személyt Liptáknak hívták, a halom neve azóta Lipták-dombként is bevonult a helyi köztudatba (Tóth 1988).

Mindezekon túlmenően a halmok nevei önmagukban is értéket jelentenek. Val-

lanak a letúnt korok hajdani talajállapotról, természeti és tulajdonviszonyairól, de a hozzájuk kapcsolódó történelmi eseményekről, kultúrtörténeti emlékekről is. Ezért is fontos és megőrzendő értékek a kunsági tájban a kuneredetű halomnevek, annak ellenére, hogy az adott halom már jóval a kunok bejövetele előtt létezett. Pl. Zádor-halom, Tarattyó-halom, Lózér-halom, Bócsai-halom, Bengecseg-halom, stb. (Györffy 1921).

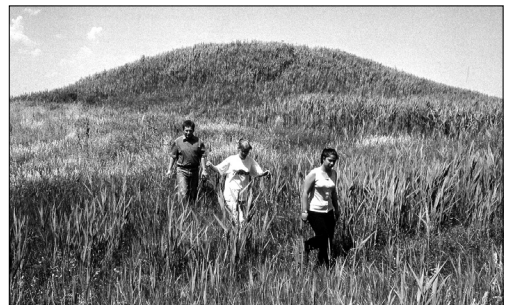
Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a kunhalom név szakmailag teljesen pontatlan. Mint arra korábban is utaltam, Jerney (1851) sem helyeselte a kunhalom név használatát: „*A hazai halmok kunhalom nevezete a magyar nép ajkán nem él, egy pár évtized óta az írói nyelv kezdé divatba hozni*”. Tariczky Endre még keményebben fogalmaz: „*A kunhalom név csak visszaélésből jövőn divatba, megszüntetendő. Mit megtennie az iskolák kötelessége.*” (Tariczky 1906)

Ez a felszólítás, határozott igény a kunhalom név megváltoztatására több mint egy évszázada történt. Azóta a helyzet semmit sem változott, a kunhalom név tovább él. Nem is találkozunk olyan próbálkozással, ami helyette egy másik fogalom bevezetését javasolta volna. Mint gyűjtőfogalmat más szóhasználattal helyettesíteni aligha lenne célszerű. Bármely helyette használt fogalom éppen úgy értelmezési zavarokat, további vitákat szülne. A legbölcsebb megoldás az, hogy ha valamennyi halmot a maga egyediségében, jellege szerint vizsgálunk a rendelkezésre álló tudományos eszközök birtokában, a lehető legkomplexebb módon. Ez pedig valamennyi lehetséges tudományterület – a régészettől a paleoökológiáig, a hidrogeográfiától a néprajzig stb. – együttműködését kívánja meg. Szerencsére ez a szemlélet illetve alkalmazott kutatási metodika mind szélesebb körben kezd gyakorlattá válni.

A kunhalmok legfontosabb típusai

Lakódombok (tell-telepek). Ebbe a kategóriába a többnyire szabálytalan alakú, nagy kiterjedésű és viszonylag magas halmok tartoznak. Kultúrrétegük több méter magasságú. Felmagasodásukban az árvízmentes, de vízközeli helyen meglepedő ember játszotta a főszerepet. A halommá emelkedett egykori telephely kultúrrétegét főleg az ott élő emberek házainak omladéka (pl. patics), edénytörmelékei, tűzhelyének maradványai, az elfogyasztott állatok szétszórt csontjai, kagylóhéjai alkotják. Nagy számban keletkeztek lakódombok a késő neolitikumban és a kora-középső bronzkorban (i. e. 4000–3500, illetve 2600–1500). A telepek nagy számából és méretéből viszonylag nagy népsűrűsége következtethetünk.

Sírdombok (kurgánok). A régészeti kutatások feltárták, hogy a halmok nagy része rézkori és kora bronzkori temetkezések, szarmata, germán és honfoglalás kori temetők, Árpád-kori templomok és sírok, s olykor valóban kun temetkezések nyomait őrzik (1. ábra). A Kelet-Európai-síkságon (orosz-ukrán sztyeppvidéken) igen gyakoriak ezek a mesterségesen emelt, kúp (félgömb) alakú dombok. A kurgán név türk-mongol eredetű. Leghíresebbek az i. e. 700–400-as években származó szkíta kurgánok.

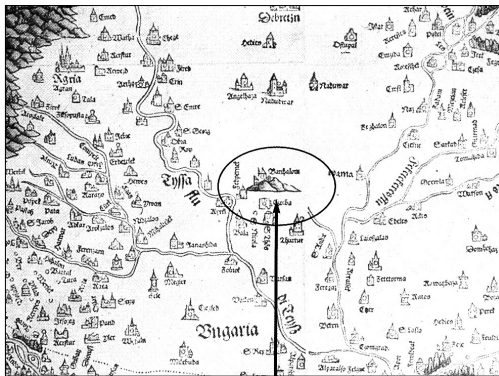

1. ábra

Tipikus benádasodott kurgán
(Cserke-halom) Cserkeszőlő határában

A kunhalmok geomorfológiai viszonyai (forrás: (Tóth Cs. 2003)

Régészeti geomorfológiai típusok		
Tell típus	Kurgán típus	Órhalom típus
Elliptikus vagy kör alaprajzú, meredek oldalakkal emelkedő, 6–8 m magas bálnahátszerű forma. Tetőszintje több száz négyzetméteres sík felszín. Sok esetben körárok veszi körbe.	Kör alaprajzú. Lankásabb oldalakkal emelkedő, 3–11 m magas csúcsban végződő kúpszerű forma.	Kör alaprajzú, a kurgánoknál alacsonyabb, 1–3 m magas kúpszerű forma.
A halomtest szimmetria viszonyai alapján		
<i>Szimmetrikus halmok</i>	<i>Aszimmetrikus halmok</i>	
Kör alaprajzú halmok (folyóhátakon)	Természetes asszimetria Mebontott halmok (folyók oldalazó eróziója)	Antropogén asszimetria (beleásás, elhordás stb.) - Megbontott halmok (a halomtest max. 20%-a hiányzik - Roncsolt halmok (>50%) - Elhordott halmok (>90%)
Elliptikus alaprajzú halmok (homokbuckákon)		

2. ábra

Hazánk legrégebb ismert nyomtatott térképe (Lazarus 1528), egyetlen kunhalomként már jelzi a Bánalmot

Órhalomok (Vigyázóhalmok, strázsa-halmok). Hazánk több vidékén, különösen az Alföldön és a Dunántúl keleti részén gyakoriak ezek a viszonylag alacsony, földből emelt halmok. Eredetileg sem lehettek magasak, de a rendszeres szántás következtében egyre alacsonyabbak lettek. A halmok (általában tell-halmok) között láncszerű összeköttetést biztosítottak. A tűzjel-

zésben lehetett fontos szerepük. Ezzel lehetővé tették a jel (fény, hang) továbbítását.

Határhalmok. Kialakulásuk és szerepük a megyék, a járások és a települések határának megjelölésével hozható összefüggésbe. Tipikusak az úgynevezett hármás határhalmok. Ezek három település határának voltak jeles pontjai, például a Gergely-halom Karcag, Kunhegyes és Kunmadaras határának találkozásánál. Előfordulnak négyes határhalmok is (pl. Dombegyházánál a magyar-román határon). A halmok mellett gyakran utak vezettek el, s a lábukhoz csárda települt. A Hortobágyon is átvezető híres sóút melletti Meggyes-határhalomnál épült a Meggyes csárda (Tóth 1999).

A kunhalom-program általános tapasztalatai

A kunhalmok első kataszteri felmérése Rómer (1878) nevéhez fűződik, aki megyei bontásban közli az akkor ismert sírhalmokat. Kozma (1910) a Kárpát-medencében

előforduló kunhalmok számát 1200 darabra teszi. A Tiszántúl területén Dénes (1979) különböző térképi források felhasználásával 3724 halmot, zömmel kurgánt számolt össze. Hajdú-Bihar megye halomkataszterét M. Nepper és mts. (1980) készítették el. Tóth (1988, 1989, 1990) Szolnok megye halmait mérte fel, amelyeket az akkori állapotuk alapján hét kategóriába sorolt.

Az utóbbi évtizedek halomfeltárásai – amelyek több esetben radiokarbon kor meghatározásokkal és ökoszervezeti vizsgálatokkal is kiegészültek – sok új információt szolgáltatott a halmok építésének körülményeiről, azok funkciójáról és az építő népcsoportok szokásairól (M. Nepper 1976; Ecsedy 1979; R. Csányi 1999; Raczkó 1988, Fodor és mts. 1992; Tóth, Kozák 1994; Raczkó és mts. 1997; Buka 1996; Sümegei és mts. 1998, 1999; Bartha 2004).

A kunhalmok igazából a 24/1991. számú Országgyűlési- és 3515/1991. számú Kormányhatározat eredményeként kerültek a figyelem homlokterébe.

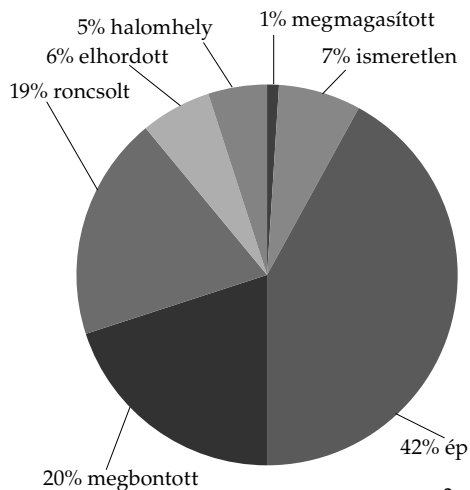
Az Országgyűlés 24/1991. számú határozata az Alföld időszerű környezetvédelmi, tájvédelmi és tájhasznosítási kérdéseiről szóló határozat, amelyben az Országgyűlés felkéri a Kormányt, hogy dolgozzon ki és léptessen életbe részleges gazdálkodási és beruházási moratóriumot a természetes vízfolyások (állandó vagy időszakos) stb. és a kunhalmok védelmére. Ennek az Országgyűlési határozatnak a felkérésére, illetve utasítására jelentette meg a Kormány a 3505/1991. számú Kormányhatározatot, amelyben tulajdonképpen ugyanazt fogalmazta meg, azzal a különbséggel, hogy már határidőt szab és felelőst is megjelöl.

A Békés Megyei Önkormányzati Hivatal kezdeményezésére a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága támogatásával 1994. november 23-án hat alföldi megye részvételével tanácskozást tartottak a kunhalmok védelméről. A tanácskozás célja

volt segítséget adni a kunhalmok védelmének mielőbbi törvényi szabályozásához, s ezt ajánlasként a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium számára megküldeni. További célja és elvárása volt a tanácskozásnak, hogy a közeljövőben elfogadásra kerülő törvény egyértelműen és önálló témaként jelenítse meg e legrégebbi, ember által épített kultúrtörténeti emlékek hatósági védelmét az egységes kezelés érdekében.

Az 1996. évi, a természet védelméről szóló LIII. törvény már konkrétan is tartalmazza a kunhalmok védelmét. Ezt követően indult el 1996-ban az ún. Kunhalom-program, amely az egész ország területén terepbejárás alapján mérte fel a még ténylegesen meglévő kunhalmokat.

Ezt a rendkívül időigényes és a terepmunka minden nehézségét magában hordozó munkát a nemzeti parkok bevonásával a Természetvédelmi Hivatal munkatársainak irányításával az Alföldkutatásért Alapítvány (Kisújszállás) koordinálta.

3. ábra
A halomtest állapota (országos átlag 1649 halom alapján). (A Kunhalmok nyilvántartási rendszere 1.0 adatai alapján szerkesztette Tóth A., Tóth Cs. /2002./)

A 2002. júniusának végéig beérkezett kunhalomfelmérő adatlapok számítógépes feldolgozása befejeződött. E munka eredményeként 1649 kunhalom sikerült a terepen számba venni, s valamennyit regisztrálni. A beérkezett adatokat egy Delphi programnyelven íródott *Kunhalmok Nyilvántartási Rendszere 1.0* nevű szoftver segítségével digitális formában rögzítették.

Mint az a 3. ábrából is kitűnik, a kunhalmok roncsolódása, degradálódása általánosan megállapítható. Alig van hazánkban olyan kunhalom, amit valamilyen emberi beavatkozás ne torzított volna el, aminek következtében a halom jellegvesztése bekövetkezett. A 42%-nyi ép halom is valamilyen mértékben károsodott, de a halomtest még jelentősebb torzulást nem szenvedett (4. ábra). A halmoknak mintegy 20%-a megbontott: az idők során a halomtestbe főleg kisebb-nagyobb árkok-gödrök keletkeztek. Ezen beavatkozások hatására drasztikusabb károsodások is érték a halmot, s ekkor már roncsolt halomról (19%) beszélhetünk (5. ábra). Sajnos, ma már a halmok egy jelentős része oly mértékben pusztult el, hogy azoknak csak torzójával, rosszabb

4. ábra

A birkanyáj tiprása következtében erodálódott kunhalom oldal (Kő-halom Bánhalma határában)

5. ábra

A Hajdúszoboszlót elkerülő 4-es számú főútvonal építése során semmisült meg az impozáns méretű Árkos-halom.

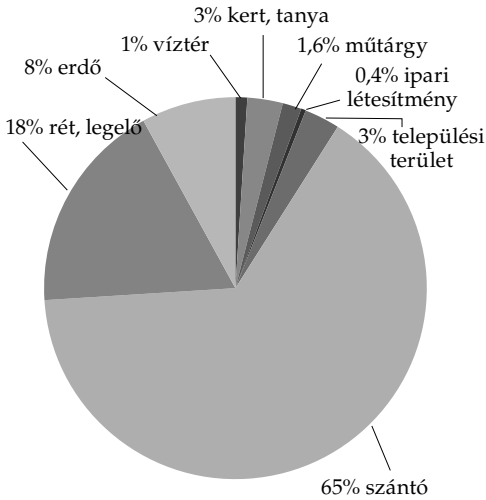

6. ábra

A hortobágyi Filagória-halom a ráhordás következtében nyerte el mai állapotát

esetben csak az egykori helyével találkozhatunk. Korábbi meglétüket számos leírás, térkép igazolja (2. ábra). Ez a nem kívánatos folyamat sajnos napjainkban még az *ex lege* védetség ellenére is egyre gyorsuló ütemben zajlik. A halmoknak csupán 1%-a veszítette el eredeti állapotát megmagasítás következtében (6. ábra).

A kunhalmok állapotát döntően befolyásolja az a környezet, ami közvetlenül körülveszi őket (7. ábra). Sajnos, a halmok döntő hányada (65%) a szántó övezet szorításában fekszik. Ma már a nagy teljesítményű erőgépekkel egyre magasabbra

7. ábra

A halmok környezetének jellemzése (országos átlag 1649 halom alapján) (A Kunhalmok nyilvántartási rendszere 1.0 adatai alapján szerkesztette Tóth A., Tóth Cs. /2002./)

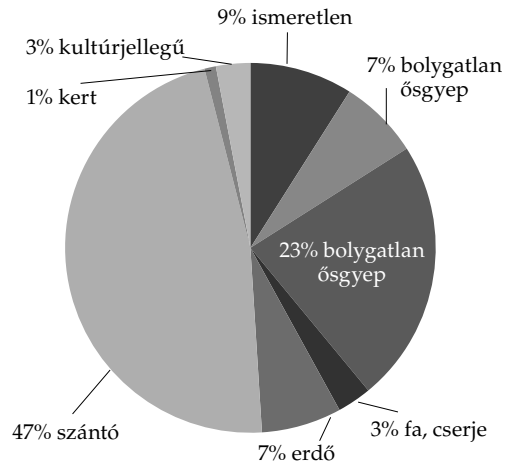
8. ábra

Drasztikusan elszántott, torzóvá tett halmokkal mind gyakrabban találkozhatunk.

szántanak bele a halom testébe. Ennek következtében a halmok mind nagyobb része (lábazata) hordódik el, s válik a szántott határ részévé (8. ábra). Azok a halmok vannak szerencsésebb helyzetben, amelyek rétfelületen fekszenek. A 18%-os arányuk az agrárhatások szempontjából nem

csekély, mégis az állattartás következtében ezek kevésbé veszélyeztetettek, mint azok, amelyek a szántóövezetben fekszenek. Ezeket csak ritkább esetben károsítja a legeltetett állatok tiprása, s a halmot borító gyepvegetáció is kisebb mértékben gyomosodik. A 8%-os erdőborítottság elsősorban a befásítás következménye, nem pedig a spontán beerdősülés velejárója. Tájképi szempontból is a fátlan halmok jelentenek nagyobb természeti értéket, mivel a befásítással a halmot borító egykori természetes vegetáció drasztikusan átalakult, olykor a gyomrobbanás is jelentkezik.

A kunhalmok az egykori vegetáció, az őszyepek fontos őrzőhelyei (9. ábra), amelyek azonban a drasztikus emberi beavatkozás következtében jelentősen károsodtak. A degradált őszyepeknek legszerencsésebb esetben is csak kisebb foltjaival találkozhatunk a halmokon. Minden zavarást erőteljes gyomrobbanás követ. Botanikai értékük alapján a következő halomkategoriókat említhetjük:

9. ábra

A kunhalmokat túlnyomórészt borító vegetációtípus (országos átlag 1649 halom alapján) (A Kunhalmok nyilvántartási rendszere 1.0 adatai alapján szerkesztette Tóth A., Tóth Cs. /2002./)

Kiemelkedő botanikai értékű halmok. Csaknem teljes felszínüket ősgyep (*Achilleo-Festucetum pseudovinae*; *Artemisio-Festucetum pseudovinae*; *Salvio-Festucetum rupicolae*; *Agropyro-pectinati-Kochietum prostratae*) borítja. Csupán a peremükön tapasztalható némi gyomosodás.

Jelentős botanikai értékű halmok. Több négyzetméteres ősgyep-folttal rendelkeznek, azonban mellettük terjeszkedik az agresszív gyomos vegetáció.

Kicsi vagy csekély botanikai értékű halmok. A túlnyomórészt gyomos vegetáció szorításában az eredeti ősgyep vegetáció egy-két fajának néhány egyede (pl. taréjos búzafű, kunkorgó árvalányhaj) még harcol a fennmaradásért.

Botanikai értékkel nem rendelkező halmok. A felszínükről teljesen eltűnt a löszgyep vegetáció. Gyomos, gazos társulások, illetve különböző fajokból álló erdők (akác, kultúrnyáras, stb.) borítják.

Gyakorlati lépések a kunhalmok megmentéséért

A kunhalmok megmentése érdekében vitathatatlanul a legtöbbet a mezőgazdaság teheti, mivel ezek a kiemelkedő értéket képviselő, oltalmat érdemlő, több ezer éves tájlemek döntő többségükben agrárövezetben fekszenek. Jelentős, jogi keretekben szabályozott védelmet jelenthet azon intézkedések köre, amelynek értelmében a Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszerben (MePAR) rögzített tájképi elemek megőrzése kötelezővé vált. Így a halom területén a gyepfelszín borítás helyreállítása érdekében történő előkészítő beavatkozások kivételével bárminemű talajmunka végzése tilos. A halom területén végzett fakivágás során tilos a földmű bolygatása. Értékeink a területek helyes mezőgazdasági és környezeti állapota megővéséhez a területen élők, gazdálkodók és a termé-

szetvédelem, kulturális örökségvédelem közötti együttműködés és kölcsönös összhang kialakítása szükséges.

A gyakorlati végrehajtás első lépései, a védett halomtestek szántóföldi művelésből való kivonása és visszagyepesítése napjainkban valósulnak meg. A törvényi kötelezettség hatékonyságát növelheti az egyes halmok tulajdonosainak, a területen gazdálkodóknak a halmok megővésének jelentőségéről, jogszabályi változásokról, pályázati lehetőségekről, támogatási formákról történő folyamatos tájékoztatása.

E tekintetben Békés megyében a szóban forgó jogi szabályozást már évekkel megelőzően hathatós gyakorlati lépéseket tettek: az 1990-es évek derekán számos kunhalmot kivontak a korábbi szántóföldi művelésből. A jó példák sorában első helyen említhetjük a csárdaszállási Barát-halom esetét, amit Szelekovszky László környezetvédelmi szakember közbenjárására befűvesítettek, s évente rendszeresen kaszálnak. Ezt volt az első halom, amelynek a művelésével felhagytak, s a halom lábához számos szakmai közösségi szakember támogatásával kopjafát állítottak (Szelekovszky 2004.). Hasonló sikeres akciót hajtottak végre a Meggyesegyháza melletti Bánkút település határában található Bánhalma korábbi művelésből való kivonásával is. Gádoros községben szintén felhagytak a Gádor-halom művelésével, amelynek templom alapjait és sírhelyét 2001-ben feltárták. Egyedüli és példaértékű eset, hogy itt a még biztosabb megmentés érdekében a halmot meg is vásárolta a helyi önkormányzat. Remélhetőleg az új szabályozó rendszer nyomán a jó példák egyre szaporodni fognak.

Epilógus

Vitathatatlan tény, hogy a kunhalmok a Kárpát-medence unikális tájtörténeti értékei. Nem csak több ezer évvel ezelőtti kul-

túrák emlékei, hanem a tájat drasztikusan átalakító ember tájformáló tevékenysége előtti idők egy darab természetének őrzői is. A régészeti értékeken túlmenően tájképi, felszínalaktani, rétegtani, talajtani, paleoökológiai szigetbiogeográfiai, vízrajzi, kultúrtörténeti, néprajzi, irodalmi, művészettörténeti, s még megannyi más érték kötődik hozzájuk.

A Kárpát-medence vízjárta alvízországi része a történelem során népek, kultúrák olvasztótégelyévé vált. Az ármentes hátak és a velük közvetlenül érintkező vízterek kiváló feltételt biztosítottak a megtelepülésre. Találón állapítja meg Havassy Péter: „*ami az Alföldön kiemelkedett a vízből, azt megülte az ember.*” Ezzel a különös tájadottsággal magyarázható a kunhalmok igen nagy számának létrejötte is.

Annak ellenére, hogy hazai halmainknak 94%-a még feltáratlan, az utóbbi századok feltárásainak köszönhetően mégis hatalmas ismeretanyag gyűlt össze róluk, igaz, ennek döntő hányada régészeti jellegű. Így mind a mai napig hiányzik a kunhalmok természetvédelmi jellegű értékeinek tematikus számbavétele. Bármennyire hihetetlen, az élővilág feltárása is csak a közelmúltban kezdődött meg.

Sajnos mindezzel egy időben vésszen tovább tart a kunhalmok történelmileg is tetten érhető pusztulása. Ennek döntően három oka van:

1. A táj, amiben a kunhalmok létrejöttek, az eredeti állapothoz képest gyökeresen megváltozott. A mezőgazdasági tevékenység nagyarányú térnyerése következtében a kunhalmok beszorultak az agrárparcellák szorításába. A szántás, a befásítás, a túllegeltetés, a beépítés, a kemizáció, az anyagkitermelés, hulladéklerakás, stb. létüket kíméletlenül fenyegeti.

2. A kunhalmok valós értékeivel a közvélemény, a közítélet még ma sincs kellőképpen tisztában. Az ismerethiány, a tu-

datlanság következtében a kunhalom egy bármilyen célra felhasználható „földtömeg” csupán. Elhordása, megcsonkítása e felfogás szerint nem károkozás, értékmegecsémisítés.

3. A kunhalmok kifosztása, feldúlása, tönkretétele a kincskeresők jóvoltából szintén történelmileg végig követhető értékvesztéssel együtt járó folyamat. Kourunk technikai lehetőségei a geodéziai kutatásokra alkalmazott földradarok birtokában ez a károsító tevékenység rendkívüli módon felerősödött.

Az oly sok más mellett a kunhalmok sorsáért is felelősséget érző akarat jóvoltából megszületett 1996. évi LIII. törvényben már nevesítve is szerepel a kunhalmok védelme. Ennek megfelelően a hazánk területén lévő valamennyi kunhalom helytől, állapotától, típusától, funkciójától, stb. függetlenül ex lege védeltséget élvez. A jogi szabályozás önmagában azonban nem elégséges. Megmaradásukat csak széleskörű társadalmi-szakmai összefogás garantálhatja. Ne feledjük, hogy megmaradásukért a jövőnek, de egyben a Világnak tartozunk felelősséggel!

Irodalom

- Bartha J.** 2004. A kunműveltség nyomai a nagykunsági halmok földrajzi nevében. In: Tóth A. (szerk.): A kunhalmokról más szemmel. Alföldkutatásért alapítvány, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság, Kisújszállás-Debrecen, pp. 117–123.
- Buka L.** 1996. Hajdú-Bihar megye jelen kiemelkedései. Dombok, halmok, kurgánok. kézirat, Debrecen
- Csányi M.** 1999. A kunhalmok régészeti értékei. In: Tóth A. (szerk.) Kunhalmok. Kisújszállás, pp. 38–45.
- Dénes V.** 1979. Cartographical Data of the Kurgans in the Tisza Region. In: Ecsedy

- I. (ed.): The People of the pit-grave Kurgans in Eastern Hungary. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 9–148.
- Ecsedy I.** (ed.) 1979. The People of the pit-grave Kurgans in Eastern Hungary. Akadémiai Kiadó, Budapest, 148 p.
- Fodor I., Meier-Arendt, W., Raczky P.** (eds.) 1992. Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in tell-siedlungen an Donau und Theiss. Pytheas, Frankfurt am main-Budapest, pp. 9–216.
- Györfy I.** 1921. Kúnhalmok és telephelyek a karczagi határban. Föld és Ember. I. évf. pp. 59–62.
- Jerney J.** 1851. Jerney János keleti utazása a 'magyarok' őshazájának kinyomozása végett. 1844 és 1845 2. kötet Lebediai út. A 'szerző' tulajdona, Pest, pp. 91–93.
- Horvát I.** 1825. Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történetéből. Pest.
- Kozma B.** 1910. A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. Földrajzi Közlemények XXXVIII. pp. 437–443.
- M. Nepper I.** 1976. Okkersíros temetkezés Püspökladány-Kincsesdombon. Dmé. (szerk.: Dankó I.) 1977. pp. 49–65.
- M. Nepper I., Sőregi J., Zoltai L.** 1980. Hajdú-Bihar megye halomkatasztere I. Bihar. Bihari Múzeum Évkönyve, Berettyóújfalu pp. 5–27.
- Raczky P.** 1988. Bronze age Tell Settlements on the Great Hungarian Plain. 1. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. pp. 20–169.
- Raczky P., Anders, A., Nagy E., Kurucz K., Hajdú Zs., Meier-Arendt, W.** 1997. Polgár-Csőszhalom-dűlő. Újkőkor végi telep és sírok a Kr. e. V. évezredből. In: Raczky és mts. (szerk.) Utak a múltba. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. pp. 34–41.
- Rómer F. F.** 1878. Résultats Généraux du Mouvement Archéologique en Hongrie. Congrès International d' Anthropologie et d' Archéologia Préhistoriques. Domte-Rendu de la Huitième Session á Budapest, 1876. pp. 103–187.
- Sümegei P., Kozák J., Magyar E., Tóth Cs.** 1998. A Szakáld-Testhalom bronzkori tell geoarcheológiai vizsgálata. Acta Geographica Debrecine 1996/1997. Tomus XXXIV. Debrecen, pp. 181–202.
- Sümegei P., Kozák J., Tóth Cs.** 1998. Tiszapolgár-Csőszhalom régészeti lelőhely geoarcheológiai vizsgálatai. Kutatási jelentés, Debrecen, pp. 1–16.
- Szelekovszky L.** 2004. Gyakorlati lépések a kunhalmok megmentéséért. In: Tóth A. (szerk.): A kunhalmokról más szemmel. Alföldkutatásért alapítvány, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság, Kisújszállás-Debrecen pp. 167-170.
- Tariczky E.** 1906. A tiszavidéki hun föld-pyramis-halmok ismertetése. Eger, pp. 7–45.
- Tóth A.** 1988. Szolnok megye kunhalmai I. Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, Szolnok.
- Tóth A.** 1989. Szolnok megye kunhalmai II. Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, Szolnok.
- Tóth A.** 1990. Szolnok megye kunhalmai III. Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, Szolnok.
- Tóth A.** 1999. Kunhalmok. Kisújszállás, pp. 14–15.
- Tóth A., Tóth Cs.** 2002. A kunhalmok országos állapotfelmérésének eredményei. Alföldkutatásért Alapítvány jelentése Kisújszállás
- Tóth Cs.** 2003. A Hortobágy negyedidőszak végi felszínfejlődésének több természet- és antropogén vonása. PhD értekezés, Debrecen.
- Tóth Cs., Kozák J.** 1994. Régészeti kultúrák kagylófogyasztása és ebből levonandó táplálkozási és környezeti következtetések paleozoológiai vizsgálatok alapján. OTDK dolgozat, Debrecen. pp. 1–33.

Zöld gazdaság és versenyképesség a kontrolling eszközök támogatásával

Gábor Ágnes,
Zéman Zoltán

Kontrolling és zöld gazdaság, avagy intenzíven, de kíméletesen?!

Ha a fenti fogalmakat külön-külön vizsgáljuk, nem is találunk benne semmi kivetni valót, ám együtt már sokkal inkább elgondolkodunk, hogy valóban egy dologról beszélünk-e. Napjaink társadalmi és gazdasági változásai mindenkit arra ösztönöznek, hogy anyagi és energiaforrásait a lehető leghatékonyabban illetve legköltséghatékonyabban válassza meg. Sokáig a termelő vállalatok nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel, ám a környezet, amiből a profit előállításához szükséges alapanyagokat merítjük, megmutatta, hogy ezzel a kérdéssel számolni kell, mert a probléma valós és egyre nagyobb. Ezen probléma megoldására jött létre a zöld gazdálkodás, amely a kontrollinggal egyesítve olyan rendszert alkot, amely a vállalatoknál a fenntartható fejlődést jelenti. Nem választhatjuk őket külön, hiszen vállalati szinten egymás kiegészítő és segítő folyamataivá váltak. Minden gazdálkodó szervezet erre a fejlődésre törekszik, de pontosan mit is értünk ez alatt?

„A fenntartható fejlődés, olyan fejlődés, amely biztosítja a jelen szükségleteinek kielégítését

anélkül, hogy lehetetlenné tenné az eljövendő generációk szükségleteinek kielégítését” – valahogy így hangzik a Brundtland Bizottság jól ismert definíciója (In: Láng 2008).

A fenntartható fejlődés, a gazdálkodó szervezetek számára mindig is a versenyelőnyt jelentette, ám az első radikálisabb változás így is csak az 1970-es évektől kezdve következett be. A következő fordulatot az ENSZ 1992-es Rio de Janeiróban megrendezett környezetvédelmi világkonferenciája jelentette, ahol ezeket a kérdéseket más megvilágításba helyezték. Ekkortól kezdve a fenntarthatóság, mint elv olyan megoldandó feladatok elé állította a gazdasági fejlődést, amelyeknek tekintettel kell lenniük a környezeti értékekre illetőleg azok védelmére. Ekkortól kezdve tekinthetjük úgy, hogy a gazdaságnak figyelembe kell vennie a környezetből felhasznált energiákat, anyagokat, és úgy kell gazdálkodnia velük, hogy az a profit termelése mellett a környezetvédelmi érdekeket is szolgálja. Amennyire ez az elhatározás hosszú távon működőnek tűnt, a vállalati szféra szintjén – a mai napig – ugyanannyira nehéz megtalálni azt az utat, ami ezt a fenntarthatósági elvet működtetni tudja. Ami újtással jár, az költség, kifejezetten a válság utáni

időszakokban kemény költség, így kevesen vágtak bele ebbe az újításba. Vegyük például azokat az autókat, amelyek növényi olajjal működnek! Tény, hogy sokkal környezetkímélőbb(nek hangzik), nem használunk vele fosszilis energiahordozókat, kevésbé szennyezzük a légkört stb., ám ahhoz, hogy ilyen speciális motorokat gyártjunk, speciális gyártósor is kell.

Ez ugyan még megoldható egy beruházással, ugyanakkor ha mindenki erre az úgy vélt „környezet barát technológiára” áll át, akkor az azt jelenti, hogy nagy területen kell üzemanyag előállítására alkalmas növényeket termesztetni, ami azt feltételezi, hogy azokon a területeken, ahol eddig a búzát, kukoricát, árpát, rozst termelték, ott is „olajnövényeket” fognak ültetni. Így viszont kevesebb lesz a búza, ami azt eredményezi, hogy kevesebb liszt lesz, drágább lesz a kenyér, ami alapvető élelmiszer, így ez megint csak nem gazdaságos. A környezet- és öko-kontrolling ezekre a kérdésekre találta meg a választ, miszerint hogyan találja meg a vállalat azt a profitképes állapotot, amivel a környezeti értékek sem csorbulnak.

Öko-kontrolling vállalati szinten

A kezdeti lépések nehézkesnek bizonyultak a vállalatok számára, hiszen nem volt egyszerű, és ma sem az, hogy a profitmaximalizálással azonos fontosságú legyen a környezet védelme, az anyagok (újra)felhasználása. A G20-as találkozókat és a környezetvédelmi konferenciákat több globális környezeti változás (drasztikus népességyarapodás, vízhiány, klímaváltozás stb.) támasztotta alá. Ezek olyan világproblémák, amelyeket vállalati szinten is kezelni kellett, méghozzá egyre nagyobb figyelemmel. Korábban „elég volt”, ha a vállalat a környezetet ért károk miatt kártérítést fizetett. Egyre többen kerestek egy hatékony megoldást, amíg a 3M amerikai vállalat elő

nem állt egy tervvel: az úgynevezett 3P programmal. A 3P (Pollution, Prevention, Pays) vagyis a szennyezés-megelőzés kifizetődő. Ezt a megelőzésre szánt programot tekinthetjük az első mérföldkőnek a környezeti számvitel történelmében. E program során számos új, az anyag- és energiafelhasználást optimalisabban és környezetkímélőbben felhasználó intézkedést tettek, amellyel jelentős költségmegtakarítást tudtak vállalati szinten realizálni.

Ezek után a környezeti számvitel, az öko-kontrolling, a zöld számvitel, a környezeti kontrolling és az ökológiai könyvvitel kialakítása csak a következő lépést jelentette. A környezeti számvitel alapvető célja, hogy minél realisabb képet adjon a környezetvédelemmel összefüggő tevékenységek pénzügyi helyzetéről, azok vonatkozásáról. Ez alatt érthetjük a vállalat beruházási döntéseinek a környezet(védelmi) vonatkozásait, azok feltárását, elemzését; ez ebből származó bevételek környezet(védelmi) vonatkozású tételeinek definiálását, a környezet(védelem) érdekében tett teljesítményekkel összefüggő pénzügyi adatok elemzését, adaptálását a helyes döntéshozatalhoz.

A környezeti számvitel mellett meg kell említenünk az ökológiai számvitelt, amely fizikai mértékegységek segítségével mutatja be a vállalat környezetre gyakorolt hatását. Ennek jelentősége a vállalat partnereinek tájékoztatásában mutatkozik meg. Ezzel ellentétben a már előbb említett környezeti számvitel a környezet védelmének a vállalat pénzügyi helyzetére gyakorolt hatásaira helyezi a hangsúlyt. A gyakorlatban megkülönböztetjük a környezeti vezetői számvitelt és a környezeti pénzügyi számvitelt. „A környezeti vezetői számvitel fókusza a belső elemzésekre és a vezetői döntések megkönnyítésére esik. A környezeti pénzügyi számvitel elsősorban a környezeti kötelezettségek külső

érdekelt felekkel való közlésére koncentrál, s ennek rendeli alá az adatgyűjtést és elemzést. A belső ökológiai számvitel megint az elemzésre, míg a külső az adatokból készített jelentések elkészítése köré szervezi az ökológiai számvitelt” (Csutura, Kerekes 2004).

A környezeti számvitelnek két alrendszert különböztetjük meg.

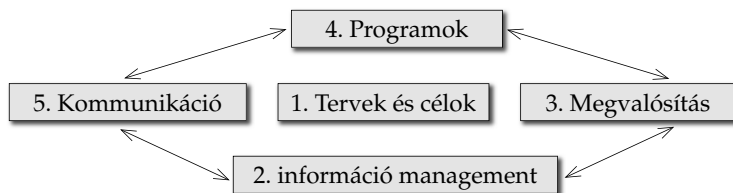
Schaltegger és Sturm (1995) szerint az öko-kontrolling meghatározza azokat a stratégiai eszközöket, amelyek megoldást jelentenek a környezetvédelmi problémákra és azok szisztematikus kezelésére, az adatkezeléstől kezdve a döntéstámogatáson, ellenőrzésen, végrehajtáson keresztül egészen a kommunikációig (1. ábra).

Ahogy látható, az öko-kontrollingot öt jelentősebb modulra tudjuk osztani, úgymint:

- Célok és célkitűzések
- Adat(bázis)-menedzsment
- Teljesítmény-értékelés
- Érték alapú környezetvédelmi programok
- Kommunikáció

Ennek az öt modulnak a sikeres együttműködése adja meg azt a fenntartható folyamatot, amely az zöld számvitel és öko-kontrolling hatékony működtetéséhez és a vállalat „zöldebbé” tételéhez szükséges.

Schaltegger és Sturm (1996) elméletei alapján vizsgálni és mérni tudjuk, hogy a vállalat mennyire, illetve milyen mértékben alkalmazza helyesen az öko-kontrolling által felállított alapelveket. A vállalat meg tudja valósítani a fenntartható fejlődést azáltal, hogy maximalizálja a pozitív fedezeti hányad és a PP (pollution added point), vagyis a hozzáadott szennyezési érték hányadosát, egyúttal kiküszöböli a ne-

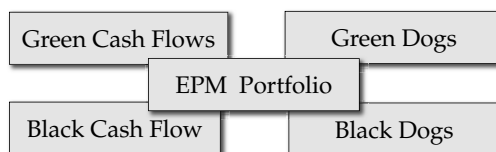
1. ábra

Az öko-kontrolling koncepciója

(Forrás: www.ellipson.com/files/ebooks/EC.pdf)

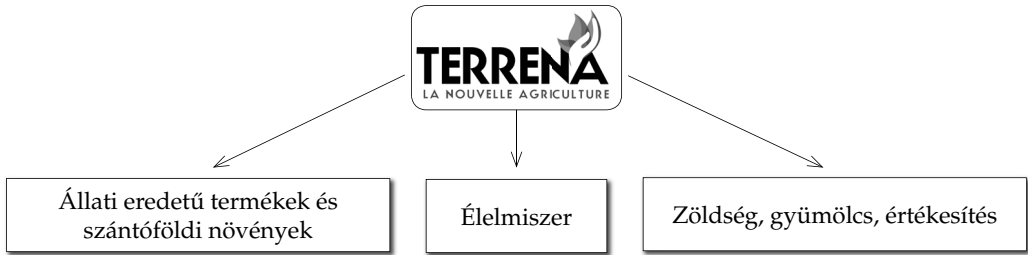
gatív fedezeti hányad és PP hányadosát. Az EPM portfólió nagyon jó példa arra, hogy hogyan használjuk sikeresen ezeket az üzleti egységeket. Az EPM portfólió négy kategóriát határoz meg arra, hogy eldönthessük és besorolhassuk, hogy az általunk használt öko-kontrolling, hasznos-e vagy sem, illetve az hosszú távon fenntartható-e vagy sem (2. ábra).

Green Cash Flows: az ebbe a kategóriába tartozó termékek legfőbb jellemzője, hogy az alacsony hozzáadott szennyezési érték mellett magas a fedezeti hányaduk. Az alacsony költségek az ún. „tisztá” technológiát eredményezik, azáltal, hogy a környezetre gyakorolt hatásukat már a fejlesztés fázisában optimalizálták. Tehát, a „green cash flow” fejlesztések a vállalat számára a fenntartható fejlődést eredményezik. Ezzel szemben a **Black Cash Flow** kategóriára a mennyiségbeli növekedésre való törekvés a jellemző. A magas bevétel mellett, ugyanolyan környezeti szennyezéssel járó technológiát használnak – rövid távon talán, de hosszú távon se nem környezetkímélő, se nem gazdaságos.

2. ábra

Az EPM portfólió modellje (Schaltegger, Sturm 1995 nyomán)

3. ábra

Terrena, Nouvelle Agriculture programok (orig)

Green Dogs: A „green dogs” kategória termékei környezetbarátok, bár viszonylag alacsony fedezeti hányadot érnek el. Gyakran olyan termékekkel találkozunk itt, amelyek az „end of pipe technológia”¹ vagy más néven „csővégi technológia” miatt már ökológiai szempontból fejlettek. Ezzel szemben a „Black Dogs” kategória termékei olyan produktumokat és azok előállítását jelentik, amelyeknek a magas hozzáadott szennyezési érték mellett negatív a fedezeti hányaduk. Ezek a termékek általában gazdaságilag érdektelenek és igen magas környezeti károkat okoznak.

A megvalósított öko-kontrolling – tényleg működik!

A fentiekben bemutattuk az öko-kontrolling, a zöld számvitel elméleti részét, ám ami igazán érdekes, hogy vannak olyan vállalatok, ahol sikeresen alkalmazzák ezt a modellt. Ilyen nagyvállalat például Franciaország Loire- vidékén a Terrena (La Nouvelle Agriculture).

A cég Európa 9. legnagyobb agrár-érdekeltségű vállalata, ahol az öko-kontrollingot, a zöld számvitelt sikerrel alkalmazzák. Éves forgalma 4,3 milliárd euró, több mint 22 ezer mezőgazdász és 63

élelmiszer- és táp-takarmány üzem alkotja a vállalat egészét. Három nagy szervezeti egysége van a cégnek (3. ábra), úgymint az állati eredetű termékek, a szántóföldi növények élelmiszer ágazat, valamint a zöldség és gyümölcs illetve azok értékesítési ágazata. A vállalat egy csekély része a szőlészet és borászat ágazatban is jelen van.

A vállalat célja az új mezőgazdasági megoldások fejlesztése és terjesztése, amelyek mellett garantálja a kiváló minőséget, ám ezzel együtt tiszteletben tartja és figyelembe veszi az ökológiai és természeti erőforrásokat, úgy, hogy az a fogyasztók egészségére is előnyös legyen.

Mindezt hogyan valósítja meg? A vállalat olyan új programokat fejlesztett ki (4. ábra), amelyek az agrárszektoron belül is újtásnak számítanak. Ezek a programok mind azt célozzák meg, hogy bár a termelés intenzív legyen, mégse merítsék ki teljesen a természeti erőforrásokat. Így ez a három program különös figyelmet szentel az alábbi ágazatokra:

Összefoglalás

Ha egy pár évtizeddel korábban beszélünk a zöld gazdálkodásról, talán sokan csak legyintettek volna. Napjainkra pedig a

¹ End of pipe technológia: „reaktív” vagy csővégi technológia, amelynek lényege, hogy a keletkezett hulladék egy veszélyes formáját egy másik, kevésbé ártalmasnak tekintett formává alakítjuk át.

4. ábra

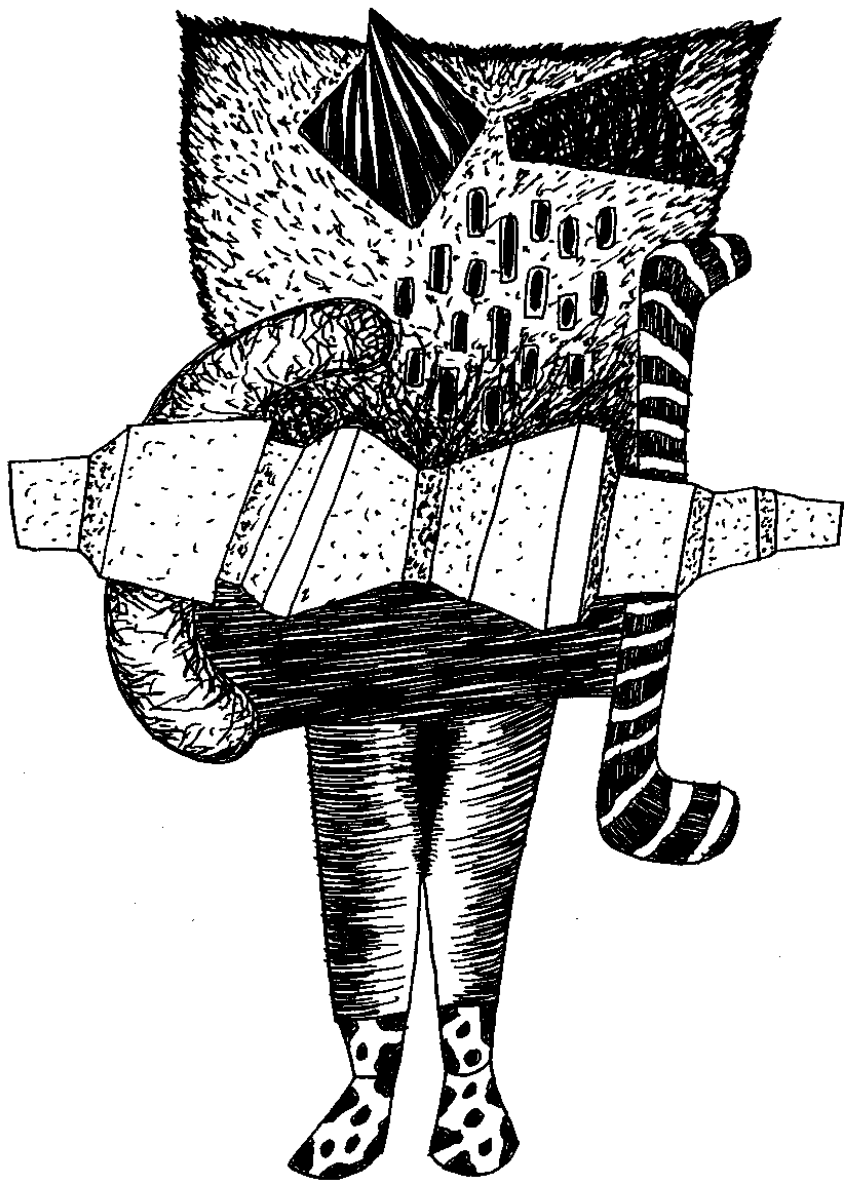
A Terrena cégszerkezete (orig)

versenyképesség, a fejlődés olyan elemévé vált, amelyet a gazdálkodóknak nem szabad és nem is lehet figyelmen kívül hagyniuk. Láthattuk, hogy vannak olyan cégek, ahol a zöld gazdálkodásra alapoztak, de ez mellett nem hanyagolták el a vállalati érdeket sem, úgymint az intenzív termelést és a profitot. Persze, először minden gazdálkodó idegenkedett tőle, hiszen senki nem akarta feladni a már bevált gépeket, növényvédőszereseket, takarmányokat, stb. Az általunk hozott példában sem volt ez másképp, ám a vállalat nyolc különböző régióban kért fel olyan gazdákat, akiknek sokéves agrártermelői tapasztalatuk volt, és ezt a tapasztalatot ötvözték az új gondolkodásmóddal. Az ő sikerüknek köszönhetően mára a francia gazdálkodók 15–20%-a már áttért az l'AEI vagyis az ökológiai-intenzív gazdálkodásra. Bár teljesen új szemlélet és gondolkodás kell a zöld gazdálkodás, az öko-kontrolling sikeres adaptálásához, hisszük, hogy ez hazánkban éppúgy el fog terjedni a következő években, mint külföldön. Mindenkinek érdeke, hogy ne végleg kifossa a földet, hanem ésszerűen, jó minőségben termeljen,

következtetésképpen, az öko-gazdálkodást meghatározó tényezőket be kell építeni a kontrolling szabályozó folyamatába, annak rendszerébe.

Irodalom

- Láng I. 2008. Brundtland Comission. Egyenlítő folyóirat, 2008/11 szám
- Csutora M., Kerekes S. 2004. *A környezetbát vállalatirányítás eszközei*. KJK- Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest
- Schaltegger, S. Sturm, A. 1996. Eco-Controlling for Environmental Management: An Environmental Management Tool to Implement Current Environmental Management Standards. Word Wide Web: www.ait.ac.th/AIT/som/as/ec/index.html
- Schaltegger, S. Sturm, A. 1995. *Öko-Effizienz durch Öko-Kontrolling. Zur praktischen Umsetzung von EMAS und ISO 14001*. Shaffer-Poeschel: Zürich and Stuttgart.
- www.terrena.fr (Letöltve: 2012 május 27.)

ARAYNIZ Stefanis 35.

Zöldutak Európában

Budai Krisztina Sepsei Gergely

A lengyelországi „Zielony Pierścień” (Green Belt) Helyi Akciócsoport és a Fundacja Miejsi i Ludzi Aktywnych (MiLA; Aktív Térségek és Közösségek Alapítvány) vezetésével, cseh és magyar partnerszervezetek bevonásával és a Visegrádi Alap támogatásával valósult meg az az egyéves futamidejű projekt, amelynek célja a Zöldút program európai helyzetének feltárása, hatásainak vizsgálata, a nemzetközi tapasztalatok cseréje volt. A projekt legfőbb eseménye a június 4. és 6. között, a lengyelországi Nałęczówban megrendezett, **„Zöldutak jelentősége a vidéki térségek turisztikai vonzerőfejlesztésében”** című nemzetközi konferencia volt. A konferencia apropóján

jelen írásban bemutatjuk a Zöldút mozgalom nemzetközi helyzetét, részletesebben kitérve néhány európai ország zöldutas gyakorlatára.

Európai Zöldút Szövetség (European Greenways Association, EGWA)

1997-ben, a belgiumi Val-Dieu-ben megtartott *„Első Európai Szelíd Közlekedés és Vasútvonal Menti Túrautak”* konferencián született meg a döntés az Európai Zöldút Szövetség létrehozásáról. A szövetség alakuló ülését 1998 január 8-án tartották a belgiumi Namurben, az alapító okiratot 17 szervezet látta el aláírásával. Jelenleg a

„A zöldutak olyan, többfunkciós útvonalak, melyeket a gyalog, lovon, kerékpáron, illetve más motormentes módon közlekedő vagy túrázó emberek számára hoznak létre. Fajtuk szerint lehetnek zöldfolyósok, történelmi és kereskedelmi útvonalak, folyók vagy vasutak mentén haladó ösvények, vízi utak, amelyeket helyi közösségek működtetnek a környezeti és gazdasági szempontból is fenntartható társadalom kialakítása és az egészséges életmód elterjesztése érdekében. A zöldutak ideális környezetet biztosítanak a közösségi kezdeményezések, továbbá a természetvédelemmel, kulturális örökségvédelemmel, fenntartható turizmussal és motormentes közlekedéssel kapcsolatos fejlesztések számára. Azzal a szándékkal hozzák létre őket, hogy a térségben élők és az odalátogatók igényeit egyaránt kielégítsék, valamint élénkítsék a helyi gazdaságot.”

(részlet a Közép- és Kelet-európai Zöldutak deklarációjából)

A zöldutak főleg régebbi, felhagyott vagy használaton kívüli útvonalakon jönnek létre, már meglévő utakon, gyalogösvényeken, felhagyott vasutak mentén alakítják ki őket, a kiegészítő infrastruktúrák – pl. régi állomásépületek vagy csatornák melletti technikai épületek – igénybe vételével. Ezek az épületek különböző szolgáltatásoknak adhatnak helyet, lehetnek szálláshelyek, büfék, kerékpárszerelő műhelyek, lovas túraállomások. A szolgáltatásokat a helyiek és a turisták is igénybe vehetik.

Az EGWA meghatározása szerint a Zöldutak közös jellemzői:

- **Könnyű járhatóság:** meredekségük csekély vagy nulla fokos, könnyen bejárhatók a használók fizikai állapotától függetlenül – akár a mozgásukban korlátozottak számára is elérhetők.
- **Biztonságosak**, mivel az autós forgalommal terhelt utaktól elkülönítetten futnak, és a keresztezésekben is biztonságos átjárókkal rendelkeznek.
- Teljes hosszukban, az infrastruktúra és a szolgáltatások szempontjából egyaránt környezetbarát megoldásokat fűznek össze, és használóikat is a környezet védelmére készítetik.
- A zöldutakról **információs szóróanyagok**, brosúrák, térképek készülnek, amelyek az útvonalak mellett a környékükön fellelhető szolgáltatásokat és látnivalókat is bemutatják.

szövetség tagjai dán, osztrák, belga, spanyol, francia, ír, olasz, luxemburgi, portugál, cseh és brit állami intézmények és civil szervezetek, amelyek a zöldutak és kerékpáros közlekedés fejlesztése érdekében tevékenykednek.

A zöldutak kommunikációs csatornát és **motormentes közlekedési útvonalhálózatot biztosítanak** Európa-szerte: több száz kilométeres zöldúthálózat szövi át Európa országait. Ezek az utak elérhetők a gyalogosok kerékpárosok, lovasok vagy a mozgáskorlátozott emberek számára, **nép-szerűsítik az egészséges és kiegyensúlyozott életmódot és közlekedést, támogatják a vidékfejlesztés**, az aktív turizmus és a helyi foglalkoztatás ügyét, **elősegítik az emberibb és közvetlenebb kapcsolatok kialakulását** az állampolgárok között, valamint **közelebb viszik az európaiakat** természeti és kulturális környezetükhöz.

2000 és 2006 között zajló, úgynevezett **REVER projekt (REseau Vert EuRopéen)** célja elsősorban a felhagyott vasútvonalak mentén kialakítható zöldúthálózatok feltárása és fejlesztése volt. A „**Greenways 4 Tour**” című projektben a szövetség a zöldutakat, mint a fenntartható turizmus lehetséges eszközeit mutatja be. Kialakításra kerül az „**European Greenways Observatory**” webes felület is, ahol az európai zöldutak széles körű adatbázisát hozzák létre, és információkkal szolgálnak, mind a zöldútfejlesztők, mind a felhasználók számára. Az EGWA csatlakozott a webes alapú európai kerékpárút-tervező szoftver fejlesztését megcélzó **NAVIKI** projekthez is. A program fejlesztése közösségi alapon történik, vagyis az adatbázisban aktív kerékpárparosok rögzítik bejárt útjaikat, s ezek az „előre tesztelt” útvonalak kerülnek be az útvonaltervezőbe.

Zöldutak Közép- és Kelet-Európában

A zöldút fogalma és a program fejlődése a közép- és kelet-európai országokban a fentiekhez képest kissé más úton érkezett és zajlott. Az 1980-as és '90-es évek fordulóján a kelet-közép-európai országok politikai rendszerváltozásának idején egy amerikai magánalapítványokból álló konzorcium hozta létre azt a támo-

gatási alapot, amelyből a Környezeti Partnerség a Fenntartható Fejlődésért Egyesület (**Environmental Partnership for Sustainable Development–EPSD**) nőtte ki magát. Az EPSD tagjai közép-európai alapítványok voltak, amelyek elsősorban civil környezetvédelmi kezdeményezéseket támogattak **Lengyelországban, Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában.**

A **zöldutak** gondolata a New York-i székhelyű *Cseh Zöldutak Baráti Köre* nevű civil szervezet közvetítésével **Csehországba** érkezett meg először, ahol hamarosan létrejött az egyik legnagyobb és ma is sikerrel működő zöldút program, a **Prága–Bécs Zöldutak**. A cseh példa ösztönzőleg hatott a környező kelet-közép-európai országokra is. A nemzeti zöldutas kezdeményezések összefogásaként az EPSD megfogalmazta **Közép- és Kelet-európai Zöldutak (Central and Eastern European Greenways – CEG) regionális modellprogramját**, majd pár évvel később – szövetségi szinten – csatlakozott az EGWA-hoz.

Az **EPSD magyar tagja, az Ökotárs Alapítvány** 1994-ben vált önálló jogi személyllyé. Céljai elérése érdekében a kezdetek óta működteti adományi programját, amelynek keretében hatékony, rugalmas, gyors és megbízható rendszerben nyújt támogatást a hazai környezet- és természetvédő mozgalom erősödéséért, programjait, kampányait, segítő akciókhoz. Támogatja a különböző szektorok együttműködését – elsősorban a civil mozgalom és az önkormányzatok közös projektjeit. Az adományozás mellett az Ökotárs Alapítvány több tematikus programot is elindított – így 1999-ben a magyarországi Zöldút programot, amelyet jelenleg az alapítvánnyal együttműködő Zöldutak Módszertani Egyesület koordinál.

A Közép- és Kelet-európai Zöldutak (CEG) programot 2006–2011 között az EPSD hat tagszervezetében működő zöldutas

munkatársak koordinálták. Minden évben többször, más-más helyszínen ismertették egymással az országokban elért zöldutas eredményeket, döntöttek a közös fejlesztések, a forrásszerzés, a promóció és koordináció kérdéseiben. A CEG-találkozókon a megbeszélésekhez terepi elem is társult, ahol a vendéglátók a helyi zöldutat „testközelből” is bemutatták a nemzetközi koordináció tagjainak, ösztönözve ezzel további munkájukat. Az EPSD konzorcium 2010-es átalakulása után a CEG modellprogram is válaszút elé került. Jelenleg úgy tűnik, hogy a természetes fejlődési folyamatok nyomán az EPSD-ben korábban együttműködő alapítványok önállóan, illetve a nemzeti zöldutakat összefogó szervezeteken keresztül csatlakoznak majd az EGWA-hoz.

A CEG 2006-ban megalkotta a zöldutak definícióját, és lefektette azt a befogadó kritériumrendszert, amely alapján egy adott fejlesztést zöldútnak lehet nevezni. A kritériumok különböző ismérveket tartalmaznak a zöldutak fajtái, azaz a **hosszú távú**, a térségi, helyi és a városi zöldutak esetére a közép- és kelet-európai országok vonatkozásában, de mivel az érintett országok autóméentes útjainak infrastruktúrája és anyagi forrásaik messze elmaradnak pl. az EGWA-ban együttműködő többi országhoz képest, sajnos a CEG kritériumrendszerét egyelőre szinte sehol nem lehet alkalmazni a gyakorlatban.

Hosszú távú Zöldutak Kelet-Közép-Európában

A különböző területi és társadalmi jellemzőik alapján megkülönböztetett (hosszú távú, térségi/helyi, városi) zöldutak közül a hosszú távúak azok, amelyeket az EPSD-t alkotó nemzeti szervezetek sikerrel alkalmazhatnak munkájuk során az **európai egység a gazdasági fenntarthatóság** alapelveinek megjelenítésére. Ugyanakkor ezek a „zöld-

folyosók”, amelyek vonalas szerkezetüknel fogva – a térségi zöldutas civil hálózatokkal ellentétben – inkább igényelnek egyfajta központi koordinációt, megadják annak lehetőségét is, hogy az egyes szakaszaikon működő sikeres gyakorlatok (pl. **turisztikai minősítőrendszer**) nagy távolságokra hatékonyan kiterjeszthetők legyenek. Szintén a CEG modellprogram keretében ilyen folyamat ment végbe a kerékpáros barát szolgáltatások vonatkozásában Csehországban, a Prága–Bécs Zöldutakon, és hasonló történik az Elba Zöldutakon, valamint a Borostyánkő Zöldutak lengyelországi szakaszán is. Ezekon a helyszíneken minden esetben uniós forrás állt rendelkezésre, amelyet az adott hosszú távú, nemzetközi zöldút egyes szakaszainak vagy egészének fejlesztésére fordítottak.

A hosszú távú zöldutak koordinációjára példa a magyar, szlovák és lengyel zöldutas szervezetek által közösen koordinált *Borostyánkő Zöldutak* (Amber Trail Greenways – ATG) program, amely főként a Krakkó és Budapest közötti zöldfolyosó mentén segíti

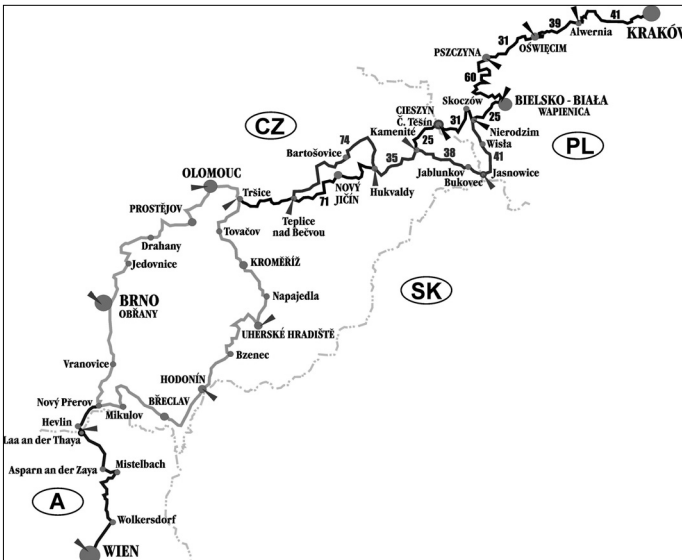
elő a turizmus és a vidék fejlesztését. Lengyel, cseh és osztrák szervezetek együttműködésében valósul meg a **Krakkó–Morvaország–Bécs Zöldutak koordinációja**, de említést érdemel a *Morva Borutak*, a székelyföldi *Borvízút* vagy az elmúlt években különösen népszerű, folyók menti fejlesztések (*Elba-völgyi Zöldutak*, *Jizera-völgyi Zöldutak*, *Odera Túraút*, a *Borostyánkő Zöldutak* északi kiterjesztése a Visztula mentén Krakkó és Gdańsk között, a *Rusze–Szilisztra Zöldút* a Duna alsó szakaszán). Összességében **több mint félszáz hosszú távú, térségi, helyi és városi zöldút fejlesztése folyik** a CEG modellprogram keretén belül, különböző készenléti állapotban.

Példa a CEG-hosszú távú zöldútra: **Krakkó–Morvaország–Bécs Zöldutak– „Európa leghosszabb gyümölcsfasora”**

A Krakkó–Morvaország–Bécs Zöldutak közép-európai városok rejtett örökségeit összekötő útvonalhálózat, amely kerékpáros, gyalogos, vízi, lovas és más tematikus

turistautakat, tanösvényeket foglal magában. A zöldút fő gerincét egy 780 km hosszú útvonal adja, amely kapcsolatot biztosít a Közép-Európa szívében található történelmi, kulturális és természeti értékek között (1. ábra).

A hosszú távú zöldút összeköti Lengyelország, Csehország és Ausztria természetvédelmi értékeit, történelmi emlékhelyeit és a helyi közösségeket. Az útvonal túlnyomórészt sík terepen, majd dimbesdombos vidéken fut, és csak elenyésző mértékben érint meredekebb terepet.

1. ábra

A Krakkó–Morvaország–Bécs Zöldutak főbb útvonalai

A régió gazdag kulturális, természeti és történelmi helyszínekben, több közülük **UNESCO világörökségi helyszín** (Krakkó, Óświęcim és Olmütz).

A kiindulópont Krakkó festői történelmi belvárosa. Innen a zöldút végigfut a Visztula völgyén, Óświęcim és Psczyna térségén, majd az Olza folyónál éri el a cseh határt, a Cieszyni-Szilézia vidékét. Az útvonal ezután átvezet az erdős Beszkideken, majd szőlőültetvényeket érint Dél-Morvaországban és Alsó-Ausztriában, végül Bécsben ér véget.

A Cseh Köztársaságban a nyomvonal áthalad Kelet-Morvaországon és Stramberk, Olmütz, Brünn történelmi belvárosait is érinti. A városokon kívül a Morva-karszt természetvédelmi területein halad az út, ahol több európai hírű barlang is megtalálható. A cseh-osztrák határvidék hatalmas borászati régió – itt a szőlőskerteket és pincéket látogathatják az erre járó turisták. A Duna mentén az egykori Osztrák-Magyar Monarchia székhelyére, Európa egyik legkiemelkedőbb történelmi fővárosába, Bécsbe érkezünk.

A Zöldút kezdeményezés támogatja az adott térség jellegzetes értékeit, így itt is arra ösztönzik a helyi közösségeket, hogy őshonos gyümölcsfajtaikat telepítsenek az út mentén, erősítve ezzel a Krakkó-Morvaország-Bécs Zöldutak egyediségét adó „Európa leghosszabb gyümölcsfasora” imázst.

Zöldutak Magyarországon

A magyarországi zöldutakra is érvényesek a fentebb már ismertetett kritériumok, azonban hazánkban kizárólag közösségi gyökerű, helyi és térségi kezdeményezések mentén létesültek zöldutak. Az országos programot övező, széles körű érdeklődést az Ormánságtól a Zsámbéki-medencén át Szatmár-Beregig számos zöldutas térség létrejöttét fémjelzi.

A Greenways fogalom nemcsak angol-szász területen ismert. Több földrészen is elterjedt ez a kifejezés az egészséges életmódot támogató, többfunkciós kerékpár- és túrautak szinonimájaként. A program Magyarországra a '90-es évek második felében érkezett, s azóta aktív mozgalommá nőtte ki magát.

A „zöldutak” kifejezés az angol Greenways szó átvételével vált a magyar szóhasználat részévé. Szó szerinti értelmét tekintve valóban a zöldben futó útvonalakról is beszélhetünk, a zöldút azonban ennél jóval szélesebb tartalommal bír. Közösségi programok, környezeti szemléletformálás, örökségvédelem, sportrendezvények, ökoturizmus, vidékfejlesztés, a helyi gazdaság élénkítése, közösségfejlesztés – hogy csak néhányat említsünk azon fogalmak és tevékenységek közül, amelyek szorosan összefüggnek a program szellemiségével, módszertanával.

Az Ökotárs Alapítvány koordinálásával 1999-ben szerveződtek az első zöldutas események, majd az alapítvány adományi keretéből több éven át kismértékű támogatásokkal is segítette a zöldutak létrehozását felvállaló közösségeket és szervezeteket.

A környezettudatos kezdeményezések, a megújuló energia felhasználását támogató mini-rendszer kialakításától a helyi gazdálkodók képzéséig sokféle tevékenység kapott támogatást a zöldút program keretein belül, ám a valódi térségi szemléletet tükröző, a vidéki településeket összefogó közös kezdeményezések és cselekvések 2005–2007 között jelentek meg Magyarországon. Fordulópontot jelentett a magyarországi Zöldút program történetében, amikor 2006. szeptember 18-án megnyílt az első, helyi, elsősorban közösségi, ökoturisztikai és vidékfejlesztő projektek nyomán létrejött, információs és irányjelző táblákkal is kijelölt útvonal, a **Duna-Ipoly Zöldút**.

2007-től kezdve sorra csatlakoztak a

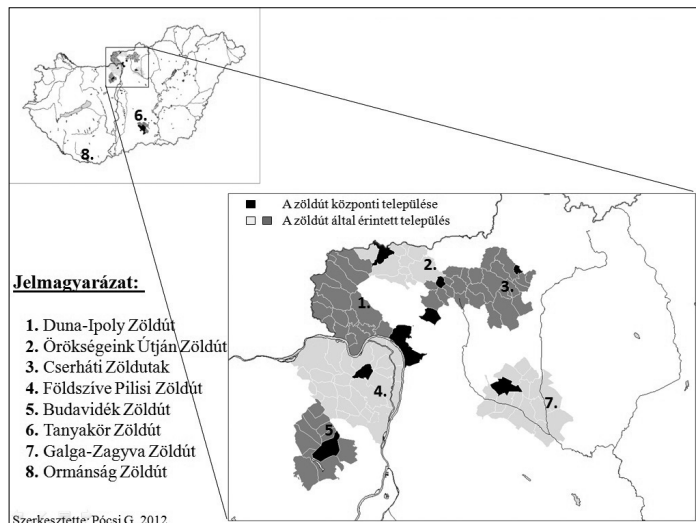
A 150 kerékpáros részvételével megrendezett kétnapos ünnepi túra során a résztvevők felkeresték Pest megye Váctól északra és az Ipoly mentén fekvő településeinek vezetőit, akik örömmel fogadták a lelkes biciklistákat, és közös nyilatkozatot írtak alá szervező **Magosfa Alapítóánnyal** a zöldutas kezdeményezés és programok támogatásáról. A túra érintette az első márianosztrai helyi termékes vásárt – azóta ez a kezdeményezés is hagyománnyá vált a településen. Végállomása pedig már egy újabb zöldút kezdőpontja, pontosabban központja volt: a kerékpárosok áttekertek Nógrád megyébe, és Drégelypalánkon átadták az ottani lelkes szervezőknek, akik a következő évben kialakították a Börzsöny északi lába és az Ipoly által közrezárt, gyönyörű tájon a tíz nyugat-nógrádi települést összekötő **Örökségeink Útján Zöldutat**.

programhoz a zöldutas szemléletet felvállaló civil szervezetek. Ennek nyomán alakult ki a **Budavidék Zöldút** (Zsámbéki-medence), a **Tanyakör Zöldút** (Kiskunmajsja és környéke), a **Földszíve Pilisi Zöldút** (Pilisszentlászló és térsége), később elindult a **Galga-Zagyva Zöldút** (Kartal és környéke), a **Három Folyó Szatmár-Beregi Zöldút** (Panyola térsége) és a **Cserháti Zöldutak** (Szente-Hollóköi térsége) is. Legifjabb és máris sikeres kezdeményezés Magyarországon az **Ormánság Zöldút**, amely Kémes központtal jött létre. Az öt Dráva menti települést felölelő mikrotérségi összefogás alig két év alatt jutott el a zöldút létrehozásának ötletétől arra a

szintre, hogy mára irányjelző táblákkal ellátott útvonalon haladhatnak a zöldutas látogatók és a helyiek. Programjuk keretében több nemzetközi ifjúsági cseretábort és hulladék-újrahasznosító foglalkozást szerveztek, kialakítottak egy kis szövőműhelyt és kempinget a **kémesi malomban**.

Összetartó zöldutak

A zöldút program országos szintű sikeres folytatásához, és a szemlélet széles körű elterjesztéséhez elengedhetetlen a zöldutak és az őket létrehozó aktív zöldutasok összefogása. Ennek eredményeként és a programot kezdeményező Ökotárs Alapítvány támogatása mellett jött létre 2008 végén a **Zöldutak Módszertani Egyesület (ZÖME)**, amely teret biztosít és forrásokat gyűjt egy alulról építkező vidékfejlesztési módszert népszerűsítő és elterjesztő országos hálózat kialakulásához és működéséhez. A ZÖME feladata, hogy a zöldút fejlesztésében szerepet vállaló közösségek számára folyamatos kommunikációs lehetőséget teremtsen. A hazai és nemzetközi tapasztalatcserék, ta-

2. ábra

A zöldutak által érintett települések Magyarországon

nulmányutak, műhelyek szervezése is a szervezet tevékenységei közt szerepel.

Az egyesület több határon átnyúló projektben is részt vesz, így a szakmai munkában osztrák, szlovák, horvát és szerb társszervezetekkel is együttműködik. A nemzetközi projektek elsősorban hosszú távú zöldutak tervezésére, megvalósítására irányulnak – így a ZöME aktív szereplője például a **Vasfüggöny Túraút – Euro Velo 13** helyi tervezési és megvalósítási folyamatainak is.

Zöldút mint vidékfejlesztési módszertan

A zöldút fogalma és az eddig létrejött zöldutak gyakorlata is illeszkedik a környezeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatóság alapelveéhez. Egyik területen sem érhetők el azonban sikerek aktív helyi emberek nélkül, akik tisztában vannak a **közösségi tervezés és cselekvés** erejével és módszertanával, a közösség (település, térség) jövőjére gyakorolt pozitív hatásával. A sikeresen létrejött és működő zöldutak ezzel az előnnyel rendelkeznek: a helyi civil kezdeményezések a térségi emberek együttműködésével valósulnak meg. A Zöldút létrehozása nem egy-egy külső vagy belső csoport anyagi érdekei mentén szerveződik. Ezért a zöldút kezdeményezése nem anyagi támogatásoktól, hanem a helyi közösség belső igényéből, késztetéséből fakad, amelynek célja a saját élettér értékeinek megismerése, feltérképezése, megőrzése és bemutatása. Az életminőség javulásának alapeleme az összetartó helyi közösség megléte. Egy vidéki térségben a zöldút kialakítása erősíti a helyi közösség identitását, hiszen a tervezéstől a megvalósításon át a használatig a helyi közösség tagjai aktív szereplői a folyamatnak.

A zöldút sikerének másik záloga a különböző szektorok együttműködése. Az

általában civil kezdeményezésre meginduló zöldutas gondolkodásban, tervezésben fontos szerepet játszanak az önkormányzatok és a helyi vállalkozások, a termelők és a kézművesek is. Előbbi a térségi együttműködések és kommunikáció segítségével, utóbbiak pedig a zöldútra felfűzött szolgáltatások és programelemek biztosításával járulhatnak hozzá a zöldút megvalósulásához.

Ökoturizmus a zöldutakon

A zöldutak mint a természeti és épített örökség helyszíneit összekötő útvonalak jelentős vonzerőt jelenthetnek az adott területre érkező látogatók számára is. A zöldút szellemisége, szolgáltatásainak jellege meghatározza a célközöniséget is: azok az aktív kikapcsolódást kereső, tudatos turisták látogatják az útvonalakat, akiknek a túrázás és rekreáció mellett az is fontos, hogy az adott terület sajátosságait, emberi közösségeit is megismerjék. Ehhez fontos a **„lassítás”** szemlélete, vagyis a zöldutas látogatók nem az élmények mennyiségi halmozását, hanem minőségi átélését tartják fontosnak. A meglátogatott zöldúton lehetőségük szerint legalább egy éjszakát eltöltenek, ezzel is hozzájárulnak a helyi szolgáltatók bevételeinek növekedéséhez. Helyi közlekedésükhöz motormentes eszközöket használnak, vagyis lehetőség szerint kerékpárral, gyalogosan, vízen evezve közlekednek. Élelmiszerigényüket a helyben megtalálható termékekből fedezik, nyitottak az adott térség speciális gasztronómiai kínálatára. A zöldutas, ökotudatos turista szemlélete pozitívan hathat a helyi közösség tevékenységeire is: a helyben előállított termékek, megtermő zöldségek, gyümölcsök, kézműves használati eszközök és ajándéktárgyak iránt mutatkozó igény és fizetőképes kereslet bátorítást adhat már-már feledésbe merült termelési módok,

mesterségek, hagyományok megtartására vagy visszatánulására.

Magyarország a nemzetközi zöldutak metszéspontjában

A magyarországi zöldút fejlesztések többsége a közösségi alapú, kis költségigényű, térségi zöldutak létrehozására irányult, de néhány éve a nemzetközi zöldutas hálózat részeként elindult hosszú távú zöldútjaink fejlesztése is. Hazánkat a CEG hosszú távú zöldútjai közül a három leghosszabb szeli át:

- **Borostyánkő Zöldutak.** Ez a Gdańsk (PL) és Velence (IT) között öt országot érintő zöldfolyosó a Prága-Bécs Zöldutak mellett a CEG legrégebbi zöldutas kezdeményezése. Magyarországi szakasza a Börzsöny lábánál fekvő Letkéstől a zalai dombok közt megbúvó Magyarorszombatfáig 400 km hosszan kanyarog. Jelenleg csak Budapesttől északra folyik tervezés, illetve fejlesztés. Látványos eredményei eddig főként a lengyelországi szakaszán találhatóak. Alapmotívumai a kanyargós, hegyi utak, a kulturális örökség helyszínei (pl. UNESCO világörökség), és a kapcsolódási pontok a partnerségi alapon – pl. szociális szövetkezetekbe – szerveződő, térségi zöldutakkal.

- **Vasfüggöny Túraút – Euro Velo13.** A Jeges-tengert a Fekete-tengerrel összekötő kerékpáros túraút 20 országot érint a norvég Kirkenes és a bolgár Carevo között, és az egyetlen olyan, amely valamennyi egykori EPD-tagországban áthalad. Tematikájával az

IUCN **European Green Belt** programjába illeszkedik, amely Skandináviától a Balkánig 23 országot köt össze. Ennek megfelelően a korábbi demarkációs vonal viszonylag érintetlen természeti környezetének fenntartása, megóvása és szelíd turisztikai megoldások kifejlesztése a kezdeményezés főcélja. A kb. 900 km-es magyar szakasz a szlovák-osztrák határtól a szerb-román határig nyúlik, Rajka és Kübekháza közt. A Vasfüggöny Túraút beillesztése az Euro Velo hálózatába egyike a hazánkat érintő legaktuálisabb zöldutas projekteknek. Az Európai Kerékpáros együttműködésben, 2011–2014 között zajlik a nyugati és déli határszakasz felmérése és a szükséges kerékpáros fejlesztéseket célzó javaslatok kidolgozása.

- **Duna-völgyi Zöldutak – Euro Velo 6.** Mivel a Donauradweg (DE, AT) turisztikai fejlesztése gyakorlatilag befejezettnek tekinthető, a CEG dunai zöldút programja a szlovákiai Dévény és a romániai Sulina között húzódó, nyolc országot érintő Duna-völgyre, azaz a Kárpát-medencétől a Duna-deltáig tartó szakaszra irányul. A program az ECF Euro Velo programjához illeszkedik, azzal együttműködésben halad. Magyarországon a mosoni Rajka és a bácskai Hódunaközi mintegy 500 kilométeres folyamasszal képviselteti magát.

A három zöldfolyosó Közép-Európában öt helyen metszi egymást, ebből négy Magyarországon területe esik, ezért elmondható, hogy a hazai zöldútfejlesztések hatása az egész rendszerre várhatóan igen nagy.

Egy különös könyv, különös köntösben, különleges tartalommal

Könyvismertetés Molnár Zsolt: *A Hortobágy pásztorszemmel – A puszta növényvilága*¹ c. művéről (Hortobágy Közalapítvány, Debrecen, 2012.)

Csatári Bálint

E 160 oldalas remekbe szabott kiállítású és hihetetlenül gazdag tartalmú könyv legutolsó oldalán írja a szerkesztő: *„Van tudás, amit nem szerezhettünk meg az iskolapadban. A pásztorok nem kérkednek ismereteikkel, de ha tudunk, merünk és akarunk kérdezni, szívesen mesélnek. Ők sem könyvből tanulták, hanem az élet iskolájában”.*

Akár ellentmondásnak is tűnhet a fenti állítás: hogyha nem tanulhatók könyvből ezek az ismeretek, akkor mi végre e könyv? Hát éppen azért, mert ezen ismeretek egy „rész” igenis tanulható. Az album-formátumban készült kiadvány látványos képanyaggal, pontos növénytani leírásokkal, hasznos növényismereti tanácsokkal teszi lehetővé azt, hogy hazánk ma is a legnagyobb területű és leghíresebb legeltető állattartással hasznosított vidékén élő és működő pásztorok a szerző, az adatgyűjtők és a remek fotográfusok segítségével e könyv lapjaira csempésszék át ennek a valóban különös tudásnak a „könyvből is tanulható” részeit.

S közben, igen gondos tipográfiai mun-

kával – a szép és közérthető stílusban fogalmazott könyv lapjain – dőlt betűkkel íródnak az eredeti pásztor-interjú szövegek odaillő mondatrészei. Az olvas(gat)ás közben egy olyan ízes, eredeti, a maga nemében egyedülálló, sőt egy kicsit örökkévalónak tűnő világ bontakozik ki előttünk, amely a méltán híres pástornépünk maradványának egyetemes és örökbecsű tudását emeli ma is piedesztálra. Nem tudok másként, mint az őszinte lelkesedés hangján írni arról, hogy ezt a tudást a 21. század küszöbén Molnár Zsoltnak, a Vácrátótón, az MTA Ökológiai Kutatóközpontjában dolgozó kollegának és a hortobágyi születésű Hoffmann Károlynak sikerült formába önteni. Gondos és igényes munkával, a tudomány, a táj és az adatközlők iránti mérhetetlen alázattal és tisztelettel.

Lelkesedésem személyes oka, hogy amikor kétesztendő koromban, hatvan évvel ezelőtt a nemrég gyémántdiplomát kapott, Kunmadarason született állatorvos Édesapám révén a Sárrét egyik falujába, Zsákára költöztem, még több mint húszezer bir-

¹ a könyv igen jól sikerült angol alcímének magyar tükörfordítása: „A pásztorok tradicionális ökológiai tudása a Hortobágy flórájáról és vegetációjáról”

ka legelt arrafelé. Magam is híres juhász-dinasztiák derék öregjeitől ismertem meg a „tippant”, meg a „disznóparéjt”, a „macskatökét”. S persze nemcsak a növényeket, hanem azt a világot, amely a könyvben a megszólaltatott pásztorok révén kibontakozik a mai – nyilván zömében – város-lakó, urbánus olvasó előtt.

A kötet elsősorban – lehet, hogy ezzel hazánkban talán egy valójában még nem létező tudományos diszciplinára utaló kifejezést használok – „etnoökológiai” vagy az egyik angol szakirodalmi hivatkozás címét segítségül hívva: „etnotájökológiai” tanulmány. Azaz a szellemi valamint a tárgyi néprajz és a növény(rendszer)tan illetve az ökológia vállaltan sajátos, nem ritkán művészi értékű képekkel illusztrált ötvözet. Sőt ezen túl kicsit táj- és gazdaságtörténet, geográfia, földtan, meteorológia. Összefoglalóan azt is mondhatnánk: vidéktudományi mű. Minden benne van, amit az ott élő pásztorok „csak úgy” ismernek, tudnak arról a mikrovilágról, ahol dolgoznak, élnek. S közben persze látják, elmesélik, értékelik a kultúrtáj állandó és változó tényezőit, igen pontos leltárát adva az elmúlt fél évszázad mezőgazdálkodási változásainak, azok kedvezőtlen hatásaival együtt. A megkérdezett 92 pásztor egyetemes tudásának talán legkedvesebb kifejezése: „*Nem mindegy, ki támasztja a botot!*” Munkájuk ősi törvénye szerint ugyanis a

legelőt „*a jószág javította, a mező nem ment tönkre, az mindig újult*”.

Talán jelképes is lehetne ez a mondat. Üzenet a mának. Újra sok „jószágot” kellene tartanunk Magyarországon, mert ezzel nemcsak az arra alkalmas tájakat tarthatnánk okos és fenntartható művelésben, de olyan bio-minőségű, kiválóan feldolgozható élelmiszereket állíthatnák elő, amelyeknek nemcsak íze, zamata volna egyedülálló, hanem a talajerő visszapótló hatása, sőt, ha szerény mértékben is, a foglalkoztató képessége.

Ki vitatná, hogy a Hortobágy valóban legendás – a valóságos és a szimbolikus táji elemek sokaságával rendelkező – vidéke hazánkban, s az Alföldnek. E könyv mégis mentes minden olyan sallangtól, amely e táj pusztai-fogalmi világára gyakran igen szerencsétlenül ráakodott. Újszerű, igényes és nagyszerű tudományos munka, amelynek olvasása, nézegetése, tanulmányozása nemcsak a számos tudományág tekintetében érintett szakmai olvasóközönség számára jelenthet élményt, hanem mindenki számára, aki úgy érzi és gondolja: „*ha van öröm a világon, azt a tudomány és szeretet adhatja*”.²

Mert ez a mű – talán nem is titkolt módon – szeretettel készült tudományos munka. Ajánlom mindenkinek, aki kíváncsi arra, hogy mit is tettek jó pásztoraink több mint ezer év óta a szikpatkán.³

² Eötvös József mondása,

³ A „szik” szót, a hagyományok iránti tiszteletből, a pásztorok következetes kiejtése és a recenzor szerint is helyesen és következetesen hosszú í-vel írják.

A vidéki népesség csökkenésének tényezői és az EU tagországok stratégiai válaszai

Karcagi-Kováts Andrea

Az utóbbi néhány évtizedben Európa vidéki térségeinek egyik legaggasztóbb folyamata a népesség csökkenése volt. A cikk azt kívánja összegezni, hogyan ragadják meg fogalmilag az Európai Unió tagállamainak nemzeti fenntartható fejlődési stratégiái (nffs) és nemzeti vidékfejlesztési programjai (nvfp) a vidéki népesség csökkenését. A tanulmány rendszerezett áttekintést nyújt arról, hogy e stratégiák és programok az elnéptelenedési folyamat mely tényezőit tekintik alapvetőnek vagy fontosnak, milyen főbb célokat tűznek ki és milyen intézkedéseket ajánlanak ezzel összefüggésben. A munka fő következtetései: noha a vidék elnéptelenedését kedvezőtlen jelenségnek tekintik, nem léteznek egyöntetűen elfogadott célkitűzések politikai kezelésére. A szerző álláspontja szerint az elnéptelenedési folyamat ökológiai vonatkozásait mélyebben kellene elemezni és a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiáknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a problémára.

A „zöld-pont” rendszer lehetőségei a tiszai árapasztó tározók tájgazdálkodásában

Káldosi Zsuzsanna, Mozsgai Katalin, Balázs Katalin, Sipos Balázs,
Mészáros Dóra, Podmaniczky László

A tiszai árvízszintek csökkentése érdekében Magyarországon a folyó mentén árvízi árapasztó tározók létesülnek. A tározók helyét alapvetően intenzív mezőgazdasági művelés alá vont területeken jelölték ki, figyelembe véve, hogy e területek a lehetőleg kevesebb – mezőgazdasági művelés számára értékes – területet érintsenek. Ennek ellenére e területek árvízi tározásra történő igénybevétele – még ha ez csak 5–10 évenként várható – így is igénybe veszi a talajokat, emellett egy intenzív művelés jelentősen ronthatja a tározott és visszaengedett árvizek, végső soron a folyóvíz minőségét.

E területeken tehát egyszerre jelentkezik a környezet kímélő művelésnek és a művelés árvízi tározáshoz való alkalmazkodásának az igénye. Tehát olyan tájgazdálkodás kialakítása szükséges, amely egyrészt a vízkormányzási művek segítségével kiegyensúlyozza a víztöbblet és vízhiány közötti anomáliákat (a vizek összegyűjtése, de helyben történő tározása és felhasználása), másrészt elősegíti olyan agrár-környezetvédelmi szempontok művelésben való érvényesülését, amelyek óvják a levezetett és gyűjtött vizek minőségét és javítják a talajok vízháztartási viszonyait (felkészítve ezzel a talajokat az árvízi igénybevétele is).

A nemzetközi gyakorlatban ismert „zöldpont” rendszer továbbfejlesztése, mint gazdasági szabályozó eszközalkalmas lehet a fenti célok eléréséhez. A „zöldpont” rendszer művelési ágak szerint meghatározott, választható ökológiai szolgáltatásokat pontoz, egyes választható ökológiai szolgáltatásokat eltérő mértékben. A víz visszatartáson alapuló tájgazdálkodás esetében a „zöldpont” rendszernek el kell ismernie a környezeti adottságokhoz leginkább igazodó művelési ág megválasztását, illetve a több gazdálkodóegység működésén alapuló ökológiai szolgáltatásokat is (pl. amennyiben egy vagy több gazdálkodó mélyfekvésű területén vállalja a más gazdálkodó területéről származó belvizek tározását stb.)

The factors of the rural population's decrease and the strategic answers of EU member states

Andrea Karcagi-Kováts

One of the most pressing phenomena over the past decades in Europe's rural areas is population decline. This paper intends to summarize how national sustainable development strategies (NSDSs) and national rural development programmes (NRDPs) of the EU Member States conceptualize processes of depopulation of rural areas. The study gives a systematic overview of the main factors of the population decline identified in the strategies and programmes and demonstrates the objectives set and measures proposed by these documents. Results show that although rural depopulation is considered as a negative phenomenon, there are no commonly accepted objectives. In the understanding of the author ecological aspects of the depopulation process should be examined in depth and NSDSs should pay more attention to the problem.

"Green-Point" Environment Valuation System for Landscape Farming in Flood-Basin Area

Zsuzsanna Káldosi, Katalin Mozsgai, Katalin Balázs, Balázs Sipos, Dóra Mészáros, László Podmaniczky

In order to reduce flooding risks and water damage risks of river banks from periodical flood waves on the second largest river „Tisza” in Hungary, areas are designated along the river that can receive excessive water. Farming in these areas needs to be both environment friendly and flexible enough to accommodate to occasional inundations. Landscape management through farming should be adjusted here to provide a balancing function of extreme river water levels through inundations from water control structures but also to help conserving the quality of the discharged waters and improving the water management status of soils. The aim of the paper is to demonstrate a “Green-point” valuation system on the example of the Hanyi-Tiszaszűly reservoir study area that can help achieve the above land management objectives. Assessing the ecological and economic performance at farm level helps motivating farmers to judge their opportunities for land use change and at the same time they can get a definite, numerical answer about the probable ecological results at the level of their own farms. In this way the use of the green point assessment helps to find the cultivation methods of water retention aimed landscape management that accommodate best to the changing natural circumstances and also advances the joint provision of ecological services from several farmers. EU funds are available for financing the development of water control structures with landscape management objectives. Financial support of such farming schemes are also envisaged from the budget allocated for agri-environmental measures from 2014 onwards. The presented assessment method can be applied in other areas in the future to advance the spread of farming practices that consider the environment, water management and agricultural land suitability aspects at the same time.

A turizmus szerepe a vidék boldogulásában, a vidékiek boldogságában

Michalkó Gábor

A falusi turizmus a vidéki Magyarország felzárkózásának, versenyképessége erősítésének egyik meghatározó tényezője. A falusi turizmus kínálata jelentős mértékben meghaladja a keresletet, a szálláshelyek jelentős része kiadatlan, az elmaradt jövedelem egzisztenciálisan nehéz helyzetbe hozza a falusi vendéglátókat. A falusi vendéglátók bevétele a legtöbb esetben csupán a meglévő jövedelmük kiegészítésére elegendő, abból önálló egzisztenciát fenntartani nehéz. Magyarország kistérségeinek mindössze 15%-a mondhatja magát a falusi szállásadás tekintetében kirívóan sikeresnek. A kedvező mutatók hátterében azonban a vendégforgalom települési szintű koncentrálttsága és a hagyományos értelemben vett falusi turizmustól távol álló kínálat (termálfürdő, vízpart, egyedi természeti környezet) hasznosítása húzódik. A falusi szállásadással való foglalatosság javítja az érintettek szubjektív életminőségét, a turisták jelenlétének tudata önmagában jó érzéssel tölti el a helyi társadalom tagjait.

Civil szerveződések és szociális szolgáltatások Finnország távoli kistelepülésein

Kilpeläinen Arja

Finnországban a kistelepülések helyzete és az ott élő lakosság folyamatos párbeszéd tárgyát képezi. Függetlenül a lakóhely konkrét helyétől településeknek pénzügyi nehézségeik vannak a szociális szolgáltatások fenntartása és azok felajánlása tekintetében. Ennek megoldásához nyitott gondolkodásmódra van szükség, és arra, hogy függetlenül attól, hogy hol van a polgárok állandó lakóhelye, újfajta módokon kínálják fel nekik a szolgáltatásokat. Ebben a dilemmában a non-profit szervezeteknek (NGO-k) különösen Finnországban, ahol azaz NGO-k nagy hagyományra tekintenek vissza, speciális szerepük van.

Az NGO-k és a hatóságok közötti együttműködés bizonyos fokig előfeltétele a lakossági részvételnek a döntéshozatalban. Az együttműködés egy jó alapot biztosít a távoli falvakban élő lakosság mindennapi szociális ellátásához és biztonságához. A tanulmányban az NGO-k egyes szereplőinek a szereplők lakossági szektoron belüli ismertségével, ill. a döntéshozatali folyamatban való részvételével kapcsolatos közös hitét kívánjuk bemutatni.

A távoli vidékeke a társulások szerepe emelkedőben van. A non-profit szervezetek szereplői kifejezik véleményüket a falusiak irányában. A tanulmány eredményei szerint a városi (helyi) hatóságok jobban ismerik az NGO-kat mint az országosak. E ténynek lokálisan nagy jelentősége van. Az NGO-k és a lakosság nagyon sok mindenben együtt tud működni. Úgy tűnik, a szociálpolitika megváltoztatása elősegíti a közösségek és az érdekszövetségek összefogását még az alapvető szolgáltatások előteremtése területén is, még olyan esetben is, amikor a lakossági szektornak még elképzelése sincs arról, hogyan állítsa elő és szervezze meg a szociális szolgáltatásokat. Az NGO-k jelentős támogatást kínálnak a távoli vidékek mindennapja megkönnyítésének vonatkozásában.

The role of rural tourism in the village hosts's quality of life in Hungary

Gábor Michalkó

The rural tourism is one of the determinative factors of competitiveness and convergence in rural Hungary. The supply of rural tourism exceeds significantly the demand, majority of the village accommodations is unrented, the missing venue causes financial problem for village hosts. Income from rural tourism in most cases means only supplementary venue for village hosts. Only 15% of the Hungarian statistical small regions are extremely successful in rural tourism. Nevertheless in the background of the favourable indicators stands the settlement level concentration of guest nights (1) and supply (spas, waterside resort, especial nature environment) being far away from traditional rural attractions. Activity of renting village accommodation increases the hosts's subjective quality of life, the consciousness of the presence of tourists in itself creates a positive feeling among the local community

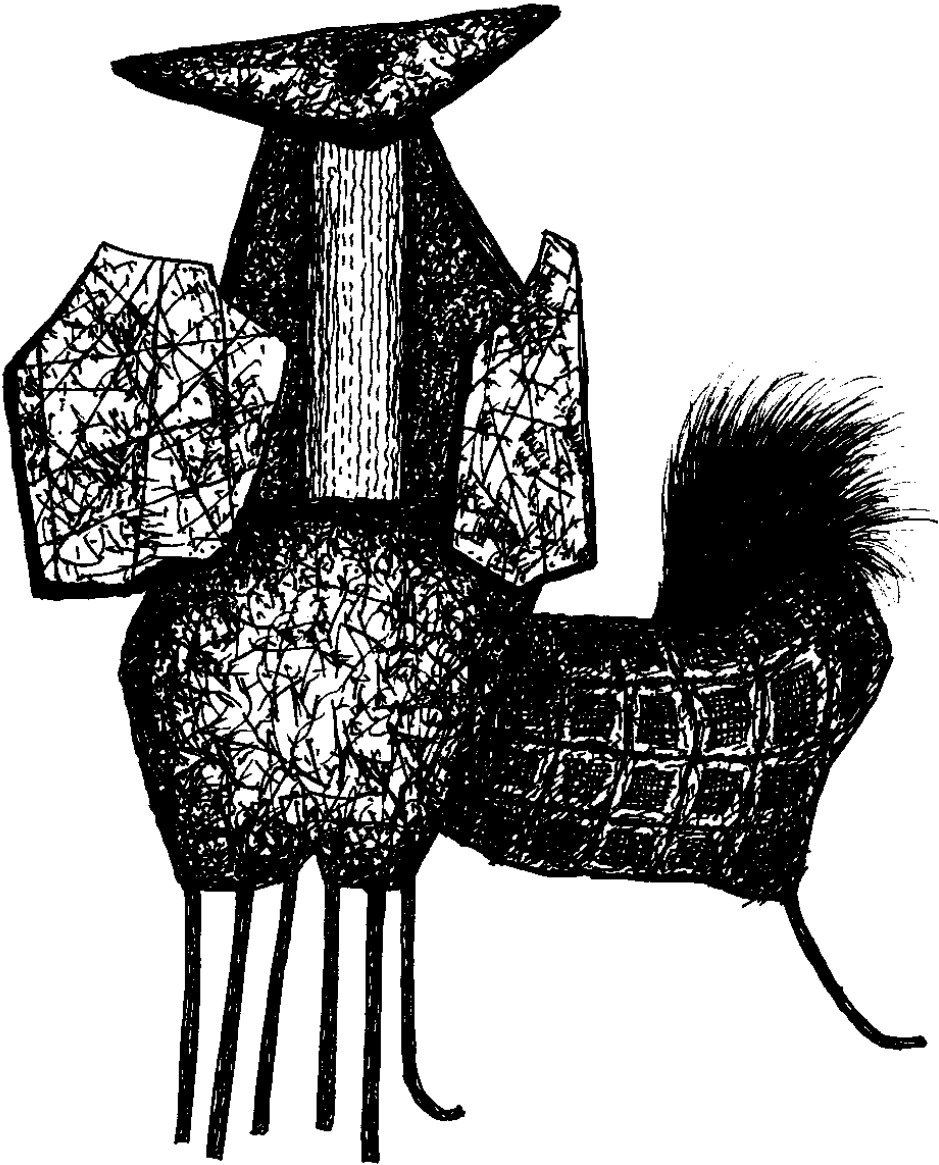
Non-governmental organizations and welfare in the remote villages of Finland

Kilpeläinen Arja

The situation of small villages and people living in them is under continuous discussion in Finland. On the other hand, municipalities have financial difficulties maintaining their welfare services and offering them to everyone irrespective of their place of residence. To solve this challenging equation requires open-minded thinking and new ways to offer services to citizens regardless of their domicile. In this dilemma, non-profit organizations (NGOs) have a specific role to play particularly in Finland, where the work of NGOs has long traditions.

Distinctness is to some extent prerequisite to participation, which is one of the main conditions for co-operation between NGOs and authorities. The co-operation provides a foundation for the every-day welfare and security of people living in remote villages. In this paper I aim to describe a common belief among actors in NGOs about their prominence with respect to different actors in the public sector and about their possibilities to participate in decision making.

The role of associations in remote areas is rising. Actors in non-profit organizations give a voice to the villagers. According to this study, the NGOs are known best by municipal authorities and least by state authorities. Locally is significant, that NGOs seems to be known better by elected officials than by state authorities. NGOs and public sector do co-operate quite a lot. The changing welfare policy seems to support the union of communities and pools even in the production of basic services, even if the public sector still has without any doubt the main role in producing and organizing welfare services. NGOs offer a relevant support to ease every-day life in remote areas.

B' SZOBOR

Stefan 96

**A Falu
MEGRENDELŐLAP**

Előfizetési díj a 2012. évre: **4500 Ft/év**

Példányonkénti ár: **1125 Ft**

Az előfizetési díjhoz csekket kérek

Az előfizetési díjat átutalással rendezem

Megrendelő

Kézbesítés helye

Neve: Név:

Számlázási címe:

..... Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet
1223 Budapest, Park u. 2.
Tel.:+36 1 362 8100
e-mail: nakvi@nakvi.hu

**A Falu
MEGRENDELŐLAP**

Előfizetési díj a 2012. évre: **4500 Ft/év**.

Példányonkénti ár: **1125 Ft**

Az előfizetési díjhoz csekket kérek

Az előfizetési díjat átutalással rendezem

Megrendelő

Kézbesítés helye

Neve: Név:

Számlázási címe:

..... Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet
1223 Budapest, Park u. 2.
Tel.:+36 1 362 8100
e-mail: nakvi@nakvi.hu

Magyar
Nemzeti
Vidéki
Hálózat

www.mnvh.eu

Főoldal

BEMUTAKOZÁS

KIADVÁNYOK

MÉDIAAJÁNLÓ

ELŐFIZETÉS

PARTNEREINK

Tisztelt Látogató!

Üdvözlöm honlapunkon, mint a VM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet (VM VKSZI) főigazgatója és a Vidékfejlesztési Minisztérium (VM) által alapított tudományos lapok kiadója.

A VM döntése alapján 2012. január 1-jétől kilenc agrárszaklap kiadása került a VM VKSZI-hez. Arra törekszünk, hogy ezek a folyóiratok továbbra is az agrártudományok színvonalas fórumai legyenek és biztosítsák a tudományos műhelyekben, valamint a hazai és határon túli doktori iskolákban zajló kutatások eredményeinek közzétételét a szakmai közvélemény számára. Az említett lapcsalád mellett Intézetünk adja ki a *A falu* című folyóiratot és a *Magyar Vidéki Mosaic* magazint is, amelyek főként a vidékfejlesztés aktuális kérdéseit és eseményeit mutatják be évszakonkénti megjelenéssel.

Intézetünk tevékenységében a vidékfejlesztés területén kiemelt jelentőségű az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (UMVP) és a Darányi Ignác Terv kommunikációs feladatainak ellátása. Ebben jelentős szerepet kap különböző rendezvények, fórumok és továbbképzések szervezése és lebonyolítása. Igen fontos ezen felül, hogy a vidékfejlesztésben a LEADER helyi akciócsoportokkal kapcsolatban folyamatos monitoring tevékenységet végzünk. Ennek eredményeire reményeink szerint, hogy az akciócsoportok munkája, valamint a vidékfejlesztés megítélése is javul országos és európai

